

เดิมเมื่อหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เมือยังเป็นขุนจบพลรักษ์ ในกรมพระสุรัสวดี เป็นผู้สำหรับแต่งบทละครให้เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงเล่น ขุนจบพลรักษ์แต่งบทละครเรื่องวงศ์เทวราชขึ้นตามความนึกแลความสามารถของตน ทำนองเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงจะเห็นไม่สมควรเล่นละคอนได้ ขุนจบพลรักษ์จึงส่งบทนั้นไปให้พิมพ์ขาย... พ.ศ.2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประจักษ์ทรงรำคาญพระราชหฤทัย จึงโปรดฯ ให้หาหนังสือบทกลอนซึ่งยังไม่เคยทรงฟังมาอ่านถวายพอแก้รำคาญได้หนังสือบทละครเรื่องวงศ์เทวราชมาอ่านถวาย ไม่ทรงทราบว่าเป็นของผู้ใดแต่ง แต่ทรงสังเกตเห็นวิปลาสด้วยความเขลาเดาศวดของผู้แต่ง... (1) ฟัง 'มันได้' จึงทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ ... (2) ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก หนังสือซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ จึงมีอยู่แต่ฉบับข้างที่ กับที่พระราชทานพระบรมราชาอนุญาตให้เจ้านายฝ่ายใน คัดสำเนาไปน้อยฉบับด้วยกัน⁴⁹

⁴⁹ เฝิงอ้าง.

ข้อความหมายเลข (1) ว่า “ฟัง ‘มันไส้’ จึงทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ” นี้เอง ที่เป็นสาเหตุให้มีบทวิเคราะห์บางฉบับ กล่าวถึงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า “ถ้าจะเอาสาระประโยชน์โดยแท้จริงนั้นไม่ได้ แต่ถ้าจะอ่านเล่นเพลิน ๆ เพื่อความสนุกสนานและขบขัน เรื่องนี้มีอยู่ทุกตอน”⁵⁰ ซึ่งเป็นคำพิพากษาที่ “ฉกรรจ์” อยู่เพราะหากผู้วิเคราะห์ได้ติดตามอ่าน “คำนำ” หนังสือเรื่อง **วงศ์เทวราช** ส่วนหนึ่งของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี ซึ่งราชบัณฑิตยสถานนำมาพิมพ์หลังจากที่เชิญบทพระราชนิพนธ์มาตีพิมพ์ไปเพียง 2 เดือนเศษแล้ว ก็อาจจะไม่ด่วนสรุปดังเช่นที่กล่าวมานั้น และคงจะมุ่งค้นหาสาระประโยชน์จากบทละครพระราชนิพนธ์ให้กว้างขวาง และต้องแท้ต่อไป ข้อความใน “คำนำ” ดังกล่าว มีว่า

หนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์มาก่อนแล้ว เคยถือเป็นหลักอย่างหนึ่งว่าพิมพ์แต่หนังสือซึ่งแต่งดีหรือมีประโยชน์ ... หนังสือเรื่องวงศ์เทวราชของหลวงพัฒนพงศ์ภักดีจะนับว่าเป็นหนังสือแต่งดีไม่ได้ ... ถ้าว่าด้วยประโยชน์บทละครอันส่วนหลวงพัฒนพงศ์ภักดี ... มีประโยชน์อยู่ที่ประกอบให้พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบริบูรณ์⁵¹

หากพิจารณาบทละครพระราชนิพนธ์ เรื่อง **วงศ์เทวราช** ในแง่วรรณศิลป์แล้ว จะพบว่ามีอยู่หลายตอนที่ทรงคุณค่า และแสดงถึงความตั้งพระราชหฤทัยในการทรงพระราชนิพนธ์ ดังจะนำบทลงทรงเครื่องของนางบุษบง และเทวราช ก่อนเข้าพิธีอภิเษก และบทพรรณนานาฏการในมณฑปพิธีมาใช้เป็นตัวอย่างโดยลำดับ ดังนี้

⁵⁰ ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. *วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2532), หน้า 254.

⁵¹ คำกราชานาฎ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “คำนำ,” ใน *บทละครเรื่องวงศ์เทวราช หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) แต่ง อันเป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ต่อล้อ*. (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2469), ไม่มีเลขหน้า.

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์	ลอยด้วยมาลีเกสร
ทรงสนทนารัษฎินกลินขจร	พักตร์ผัดเพียงศศิธรอำไพ
ภูษาเยียรบับพื้นทอง	ลายแย่งกรวยทองสุกใส
หม่ตาดแดงปักคั่นคูวไลย	สอดใส่สังวาลบานพับ
ทองกรสวมนวมทรงสร้อยสอ	ทับทรวงเพริศพรางเพชรประดับ
เข็มขัดพลอยอร่ามงามวับ	กุดทอลเถื่อกรยับยอดจินดา
สวมทรงมงกุฎเอกอนงค์	อำมรงค์เพชรพราวทั้งซ้ายขวา
ทรงฉลองพระบาทรัตนนา	สีเทพริดาพาคลาไคล ฯ

โขน แล้วทรงสนทนารัษฎิน	เพื่องฟังตรลอบกลืน
สนับเพลาเป็นรูปนาคริน	เยียรบับทรงเข้าบิณฑพัพื้นแดง
ฉลองพระองค์ตาดปักปักแมงทับ	เลื่อมคั่นคั่นสลับเป็นลายแย่ง
ผ้าทิพกลีบสลับพลับพลึง	ชายไหวชายแครงเรืองอุไร
รัดพระองค์ทรงสอนสายกระสัน	พานุรัตสุวรรณดอกไม้วาว
ทองกรกนกรัตนอำไพ	สอดใส่ฉลองศอกสังวาลวรรณ
ดาบทิพทับทรวงพวงเพชร	อำมรงค์เรือนแก้วฉายฉัน
มงกุฎกัญเจียกจรัสวรรณ	ทรงอุบะสุวรรณคัลลินขจร ฯ

...

ต่างคนคลาดเข้าไปจุดเทียน	ติดแว่นส่องเวียนเจริญศรี
ห้าวรอบตามระบอบโบราณมี	แล้วดับอัคคีไบกวัน

ฯ มหาไชย 4 คำ ฯ

นพสุรถวายสังข์ขวารี	เจิมผู้มีแสงศัสตราวรรณ
วิเรนทรนั้นถือข้อนสุวรรณ	ถวายมะพร้าวขวัญทั้งสององค์
ราชสุบรรณนั้นถือด้วยควา	แล้วผูกคาคถวายพรดังประสงค์
อันกรุงกษัตริย์ทุกพระองค์	อวยสวัสดิมงคลถวายไชย ฯ ⁵²

⁵² จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. วงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีออก พ.ศ.2427 ภาคที่ 1. (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2469), หน้า 190 - 193.

ด้วยเหตุที่วัตถุประสงค์หลักของบทความนี้ มุ่งหมายจะเชิฐบทละครพระราชนิพนธ์มาศึกษา โดยใช้นาฏยกระบวนทัศน์ เป็นหลัก ฉะนั้น จึงจะไม่แสดงความเห็นในที่นี้ ว่าบทพระราชนิพนธ์ที่เชิฐมาเป็นตัวอย่างข้างต้น มีประโยชน์ต่อการศึกษาทันในแง่วรรณศิลป์และประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง แต่จะชี้ให้เห็นว่าบทลงทรงเครื่องทั้ง 2 บท มีคุณค่าในแง่นาฏยศิลป์เช่นไร เพราะหากคำนึงว่าบทลงทรงเครื่องนั้น เป็นบทสำหรับแสดงกระบวนรำประเภททอดฝีมือแล้ว ก็จะทำให้พระราชนิพนธ์บทลงทรงเครื่องทั้งตัวนางและตัวพระดังกล่าว พรรณนาลักษณะเครื่องแต่งกายได้ครบถ้วนตามขนบนิยม ไม่มีเนื้อร้องคำใดเป็นอุปสรรคต่อการประดิษฐ์ท่ารำ ทั้งเป็นที่เชื่อได้ว่าสามารถจะนำไปรำ “ใช้บท” ได้อย่างดี และมีชั้นเชิงนาฏยศิลป์ด้วย

หากพิจารณาในด้านการกรอกเพลงร้อง ก็กล่าวได้ว่าบทลงทรงเครื่องทั้ง 2 บทข้างต้น กรอกเพลงร้องถูกต้องตรงตามขนบนิยม และหากศึกษาเพลงที่ทรงกรอกประกอบบทลงทรงเครื่องบทอื่น ๆ ต่อไปอีก ก็พบว่าทรงรอบรู้เรื่องเพลงร้อง และทรงสรรเพลงร้องมากรอกสำหรับบทต่าง ๆ ได้อย่างน่าชื่นชม เพราะนอกจากจะทรงใช้เพลงชมตลาด และโทนเป็นหลักแล้ว ยังทรงใช้เพลงโทนท่วงทำนองที่หลากหลาย และเพลงสำเนียงภาษาต่าง ๆ ซึ่งนิยมใช้ประกอบบทลงทรงเครื่องด้วย อาทิ เพลงโตนลงทรงมอญ⁵³ และโตนลีลากระทุ้ม⁵⁴ เป็นต้น

ไม่เฉพาะเพียงบทลงทรงเครื่องเท่านั้น เพราะยังทรงกรอกเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ไว้เป็นจำนวนมากอีกด้วย เหตุที่เชื่อว่าทรงกรอกเพลงในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ด้วยพระองค์เองนั้น สันนิษฐานจากข้อความ หมายเลข (2) ที่ว่า “ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก... หนังสือซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ จึงมีอยู่แต่ฉบับข้างที่ กับที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายฝ่ายใน คัดสำเนาไปน้อยฉบับด้วยกัน” ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

⁵³ เฟิงฉ้าง. หน้า 57.

⁵⁴ เฟิงฉ้าง. หน้า 97.

ข้อความวรรคที่ว่า “ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก” มีเนื้อหาตรงกันกับกลอนพระราชนิพนธ์ท้ายบทละคร ที่ว่า “วันที่แต่งหนังสือนี้มีน้อยนัก เขียนเขียนพักพักหยุดผ่อนผัน แล้วสำเร็จเสร็จสี่สิบสามวัน มิได้ตรวจตรากันเลยสักที... จึงออกเบื้อจบบทพจมาน จงทราบการโดยคดีเท่านั้นเถย”⁵⁵

จึงมีความเป็นไปได้มากกว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จ ก็มีได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่แต่อย่างใดอีกต่อไป บทละครพระราชนิพนธ์ “จึงมีอยู่แต่ฉบับข้างที่ กับที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายฝ่ายในคัดสำเนาไปน้อยฉบับด้วยกัน” เท่านั้น และด้วยสาเหตุดังกล่าวมานี้ ประกอบกับการที่ปรากฏเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ต่อเนื่องตลอดเรื่อง จึงทำให้มั่นใจได้ว่าขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องนั้น ก็ทรงกรอกเพลงกำกับไปด้วยในเวลาเดียวกัน มิได้มีการตรวจแก้ และพระราชทานให้ผู้อื่นกรอกเพลงถวายภายหลัง ดังเช่นที่ทรงกระทำเมื่อคราวทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องเงาะป่า ในเวลาต่อมา⁵⁶

บรรดาเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ที่ทรงกรอกไว้ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ส่วนใหญ่ยังเป็นที่รู้จักกันอยู่ในปัจจุบัน มีเพลงร้อง 6 เพลงเท่านั้นที่ยังไม่พบผู้ทราบทางร้องและทางบรรเลง ได้แก่ เพลงจันท์กั้ง⁵⁷ จันท์ไฟเราะ⁵⁸ จันท์รับแขก⁵⁹ ข้าแขกวิลันดา⁶⁰ ทองย้อย⁶¹ และฝรั่งกินโต๊ะ⁶²

⁵⁵ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *วงศ์เทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีออก พ.ศ. 2427 ภาคที่ 2*. (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2469), หน้า 232.

⁵⁶ สดับ ลดาวัลย์, เจ้าจอม ม.ร.ว. “เรื่องบ่อเกิดของพระราชนิพนธ์ “เงาะป่า”, “ในเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2526), หน้า 49-50.

⁵⁷ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 52. หน้า 102.

⁵⁸ เพิ่งอ้าง. หน้า 115.

⁵⁹ เพิ่งอ้าง. หน้า 117.

⁶⁰ เพิ่งอ้าง. หน้า 169.

⁶¹ เพิ่งอ้าง. หน้า 177.

⁶² เพิ่งอ้าง. หน้า 208.

จุดเด่นเป็นที่สังเกตเกี่ยวกับวิธีการที่ทรงกรอกเพลง คือ แม้ว่าจะทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ขึ้นด้วยพระอารมณ์ขันเช่นไรก็ตาม แต่ก็ทรงคัดสรรเพลงมากรอกกำกับบทร้องตามปกตินิยมเสมอ อาทิ ทรงกรอกเพลงไอ้ให้⁶³ ไอ้ปี่⁶⁴ และครวญกบเดิน⁶⁵ กับบทโศกบทต่าง ๆ และทรงกรอกเพลงหน้าพาทย์ตามสถานภาพตัวละคร หรือสถานการณ์ เช่น บทเดินทางจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง ก็ทรงคัดสรรเพลงหน้าพาทย์มากรอกกำกับบทตามขนบนิยมเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เพลงกลม⁶⁶ สำหรับบทเทวราชเหาะ ขุบ⁶⁷ สำหรับบทนางพระพี่เลี้ยง ช้า⁶⁸ สำหรับบทนางเลื่อนลอยฟ้ากราวนอก⁶⁹ สำหรับบทยกทัพของเทพเปื้อนและกลองโยน⁷⁰ สำหรับบทกระบวนเสด็จของสุลต่าน เป็นต้น

ต่อไปนี้จะแสดงบทพระราชนิพนธ์ที่ก่อปรด้วยพระอารมณ์ขัน แต่ทรงกรอกเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ตามขนบนิยมเป็นตัวอย่างพอสังเขปเพียง 6 บท

1) เมื่อนั้น	เทวราชรูปทองผ่องใส
ผาดแผลงสำแดงฤทธิไกร	โดดขึ้นเกยไชยฉับพลัน
จึงเอานิ้วพระกนิษฐา	สอดปลอกกุษาขมิ้น
งอนิ้วหัวพระศรีสุวรรณ	ขึ้นได้ไม่ทันพริบตา ฯ

ฯ เชิดฉิ่ง ฯ⁷¹

⁶³ เฟิงอ้าง. หน้า 12.

⁶⁴ เฟิงอ้าง. หน้า 22.

⁶⁵ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 55. หน้า 33.

⁶⁶ เฟิงอ้าง. หน้า 41.

⁶⁷ เฟิงอ้าง. หน้า 51.

⁶⁸ เฟิงอ้าง. หน้า 52.

⁶⁹ เฟิงอ้าง. หน้า 86.

⁷⁰ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 52. หน้า 57.

⁷¹ เฟิงอ้าง. หน้า 6.

- 2) ^{ห้องเร็ด} เสด็จขึ้นเกยมณีสถิตสถาน ภูบาลเลยทรงม้าตัน
 หัตถ์ซ้ายกุมศรฤทธิรณ หัตถ์ขวาจุมพลทรงดาบไทย
 แผ่นขั้ยังพินคัคณานต์ แกว่งดาบห้าวหาญสุกใส
 โล่พันดวงจันทร์ทันใด ด้วยฤทธิไกรมहिมา ฯ
 ฯ กลองแขก 4 คำ ฯ⁷²
- 3) ^{ฝั่งร่ำดิน} เมื่อนั้น กษัตราสามนต์น้อยใหญ่
 ต่างคนจับคู่นางใน แล้วเดินรำไปตามดนตรี
 เดินวอลย์กาหลบแล้วแล่นเขี้ยว คลอเคลียเปลี่ยนนองค้ไม่คงที่
 ครันแดรเป่ามิสเซเกอกียินดี เดินตามวิธีวนไป ฯ
 ฯ แตรเพลง 4 คำ ฯ⁷³
- 4) บัดนั้น อาลักษณ์ผู้มียศถา
 ถวายบังคมคลีวันทา แล้วอ่านราชอักษรไปพลัน ฯ
 ฯ 2 คำ ฯ
- ^{เอกบท} หนังสือสตัยสุจริตจิตต์ขาว ยืนยาวชั่วอาทิตย์แลจันทรหัน
 ตัวข้าแลพระเจ้าแลทรงธรรม์ สรรค์เป็นสุลต่านธิบตี...⁷⁴
- 5) เมื่อนั้น เทวดานางฟ้าท้วนหน้า
 ครันเห็นเทพเป่อมรณา ต่างคนปรีดาเป็นพันไป
 ...
 ต่างองค์ไปรยทิพบุบผชาติ เกลื่อนกลาดไปทั่วทั้งป่า
 บ้างบันเเกยเล็กเล็กโยนลงมา ให้ผ่านฟ้าทรงเล่นสำราญใจ ฯ
 ฯ สาธุการ 6 คำ ฯ⁷⁵

⁷² เพิ่งอ้าง. หน้า 9.

⁷³ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 55. หน้า 13 - 14.

⁷⁴ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 52. หน้า 55.

⁷⁵ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 55. หน้า 91 - 92.

- 6) สิ่งเสร็จก็คุ้มดำเนินไป ตามเนืวนิวไคลไม่เหลียวหลัง
 เสาะหากล้วยไปในป่าร้าง มิได้หยุดยั้งรั้งรา ฯ
 ฯ เชิดฉิ่ง กลองแขก 4 คำ ฯ
 ตัดได้กล้วยพลันมีทันนาน มีใจขึ้นบานเป่นหนักหนา...⁷⁶

อาจกล่าวได้ว่า แม้เรื่อง **วงศ์เทวราช** จะเกิดขึ้นจากพระราชประสงค์
จะ “ทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ” และเมื่อทรงพระราชนิพนธ์จบแล้ว ก็
มิได้ติดพระราชหฤทัยที่จะทรงแก้ไขใด ๆ ก็ตาม แต่ก็แสดงถึงพระปรีชา และ
องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับวิธีการกรอกเพลงร้อง เพลงหน้าพาทย์ลงในบทละคร
ให้ปรากฏได้ชัดเจน

ส่วนข้อที่ว่าเมื่อเชิดบทธะครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มาแล้ว จะ
งดตามตำนานฎัยลักษณะของละครรำน้อยเพียงใดนั้น คงไม่อาจตอบได้
เพราะมีข้อมูลเพียงว่าในการสโมสพระราชนิพนธ์เรื่องโศกนาฏิกานต์
พ.ศ.2428 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราช
ดำรัสพระราชนิพนธ์ และเครื่องฉากแก่พระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ก็ “เสด็จ
ไปประทับแรมที่ในศาลาน้ำพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทอดพระเนตร
ละครพระพิศาลศุภผลเล่นถวายเรื่องวงศ์เทวราช เวลา 3 ยาม เสด็จขึ้น”^๗ ซึ่ง
เป็นการสโมสปีใหม่ ลำดับถัดจากปีที่ทรงพระราชนิพนธ์บทธะครเรื่องนี้
(ปีวอก พ.ศ.2427) เพียงปีเดียวเท่านั้น

ปัญหาขยายแก้

แม้จะยังไม่อาจยืนยันได้แน่ชัดว่า เรื่อง **ปัญหายายแก่** เป็นบทพระราชนิพนธ์ เพราะปรากฏตัวบทรวมพิมพ์ใน **สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** เพียงแหล่งเดียวเท่านั้นก็ตาม แต่เมื่อพิจารณา

⁷⁶ เพิ่งอ้าง. หน้า 127.

⁷⁷ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 19. (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ 2487), หน้า 2.

ลีลาการแต่ง และน้ำเสียงในเรื่องแล้ว ก็มีเค้ารางที่พอจะเชื่อได้ว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์จริง

นอกจากนั้น แม้จะเห็นชัดเจนว่ามีได้มีพระราชประสงค์จะทรงพระราชนิพนธ์ **ปัญหาายแก้** เป็นบทละคร แต่ผู้ที่ได้อ่านเรื่องนี้แม้เพียงเล็กน้อย ก็คงเห็นพ้องต้องกันว่า มีพระราชเจตนาที่จะนำวิธีการวางรูปแบบบทสนทนาของบทละครพูด มาใช้พระราชนิพนธ์เรื่องนี้โดยแท้

ด้วยเหตุทั้ง 2 ประการข้างต้น จึงเห็นสมควรนำเรื่อง **ปัญหาายแก้** มาจัดรวมเข้าไว้ในกลุ่ม (2.1 บทละครซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยความสำราญพระราชฤทัยเป็นหลัก) นี้ เพื่อศึกษาต่อไป

ปัญหาายแก้ เป็นบทถาม - ตอบ และได้ตอบกันของตัวละครหญิง 2 คน คือ **ถ.** และ **ต.** ซึ่งน่าจะเป็นคุณพณิกงานซึ่งมีหน้าที่จัดเตรียมฉลองพระองค์ และพระภูษาทรง เนื้อหาแบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก “ว่าด้วยเครื่องแต่งพระองค์”⁷⁶ และช่วงหลัง “ว่าด้วยวิธีติดพระตรา”⁷⁹

ในส่วนซึ่งเกี่ยวกับวันเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น พอจะสันนิษฐานได้จากเนื้อความบางตอนในเรื่อง กล่าวคือ เมื่อพิจารณาข้อความที่ว่า “**ต.** ในปีนี้เป็นปีทวิธาภิเศก ควรจะทรงตรา 4 ดวง”⁸⁰ เป็นหลัก ก็ทำให้กำหนดปีที่ทรงพระราชนิพนธ์ได้ว่า คือ พ.ศ.2446 และเมื่อนำข้อความอีกตอนหนึ่งที่ว่า

ถ. ไม่ได้แต่งเองก็จำยากอยู่ ฉลองพระองค์ขาวยุทธานิการนี้ทรงเวลาไรคะ
ต. ทรงเวลาเต็มยศใหญ่ เช่นพยุหยาตรา หรือมีการเลี้ยงในวัง
ถ. ดิฉันได้ยินว่า ทหารเขาถวายอะไรเมื่อวานขึ้นนี้ สำหรับทรงเวลาไรคะ
ต. อ้อถูกละ เขาเรียกว่าคทา สำหรับทรงกับฉลองพระองค์สำหรับเมื่อเวลาติดสายสร้อย ฉันทก็ไม่สู้สันตติอย่างธรรมเนียม เพราะเพิ่งมีมาใหม่ ควรจะจำไว้

⁷⁶ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ: “ปัญหาายแก้,” ใน *สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, (กรุงเทพมหานคร: สยาม, 2527), หน้า 561.

⁷⁹ เฝิงอ้าง. หน้า 565.

⁸⁰ เฝิงอ้าง. หน้า 570.

- ถ. เมื่อวันเสด็จศาลายาธุนาธิการ ก็ไม่ได้ทรงฉลองพระองค์ขาว ไม่ได้ติด
สายสร้อย ทำไมถึงได้ทรงคทาละคะ
- ต. อ้อ - - นั่นเป็นวันสมโภช หรือถ้าเป็นการประชุมในส่วนทหาร แต่ง
พระองค์เต็มยศจากตรงนี้ก็ได้อ
- ถ. ถ้าอย่างนั้น ครึ่งยศแต่งอย่างไรละคะ
- ต. ถ้าครึ่งยศแล้ว ไม่ทรงสายสะพายเป็นอันขาด⁸¹

มาประกอบการสันนิษฐานแล้วก็จะสามารถชี้ชัดได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง
ปัญหาายแถ นี้ ขึ้นภายหลังวันที่ พลโท พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
จิรประวัติวรเดช กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
หลวงนครไชยศรีสุรเดช) ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย “คทาจอมพล” เนื่อง
ในการพระราชพิธีทวีกาภิเษก ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ 16
พฤศจิกายน พ.ศ.2446⁸² ได้ไม่นานนัก อย่างแน่นอน

สำหรับมูลเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น เมื่อพิจารณาน้ำเสียง และเนื้อ
ความในบทถาม - ตอบ แล้ว ก็พอจะอนุมานได้ว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุ 2 ประการ
คือ มีพระราชประสงค์จะให้ “คู่มือ” ของคุณพนักงานผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ
ขอเตรียมฉลองพระองค์สำหรับทรงในการพระราชพิธี หรือวาระสำคัญ
ต่าง ๆ เป็นประการแรก อีกประการหนึ่ง น่าจะเป็นเพราะ “เสียงบ่นกระปอด
กระแปด” ของคุณพนักงานในเวลาที่เกิดความสับสน และมีปัญหาในการ
จัดเตรียมเครื่องแต่งพระองค์ ตลอดจนการติดดวงตราต่าง ๆ ถวายคงจะ
ทราบถึงพระกรรณฉะนั้นจึงมีพระราชประสงค์จะทรงพระราชนิพนธ์ “ยั่วล้อ”
โดยทรงเรียกว่า “ยายแถ” ดังบทเริ่มเรื่องต่อไปนี้

⁸¹ เพิ่งอ้าง. หน้า 567 - 568.

⁸² กระทรวงกลาโหม. **จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน**. (กรุงเทพ
มหานคร: พิมพ์สืบสานสพรินทร์, 2535), หน้า 253.

- ก. ดิฉันเห็นในหลวงท่านทรงเครื่อง 3 อย่าง หรือ 4 อย่างเท่านั้น ไม่เห็นแปลกอะไร ทำไมถึงได้เกิดความกังตึงตึง ๆ เสมอ ไม่เห็นต้องเลือกสีแพรสีผ้าให้ถูกกันให้เปลี่ยนตามวัน เหมือนเช่นเรา ๆ แต่งกันไม่เห็นน่าจะเป็นอะไรได้
- ข. นี่แหละหล่อน มันเป็นตัวแสบแล้วหลง ๆ ลืม ๆ นั้นอย่างหนึ่ง นี่ก็อยากจะให้ตีฟ่งไปนั้นอย่างหนึ่ง มีทำนองธรรมเนียมนิดอัศจรรย์ของพระองค์ ๆ นี้ จะทรงสนับเพลาอย่างโน้นก็ไม่ได้ พระแสงองค์นี้ จะทรงกับฉลองพระองค์ดำรับโน้นก็ไม่ได้ เฉพาะงานนี้ต้องทรงอย่างนี้ งานนั้นต้องทรงเช่นนี้ น้อยก็จริง แต่มันอัศจรรย์⁸³

อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงพระราชนิพนธ์เพื่อ “ยั่วล้อ” ดังกล่าวแล้ว แต่บทถาม - ตอบ ในเรื่อง ก็ให้สาระประโยชน์เกี่ยวกับการจัดเตรียมเครื่องแต่งพระองค์เต็มยศ และครึ่งยศ รวมทั้งการติดดวงตราถวายอย่างละเอียด ซึ่งนอกจากจะพระราชทานความรู้แล้ว ยังทรงแทรกบทถาม - ตอบ ที่ชวนหัวเป็นระยะ ๆ อาทิ ขณะจะเปลี่ยนเรื่องจากการติดดวงตราสำหรับฉลองพระองค์เต็มยศเป็นฉลองพระองค์ครึ่งยศ ต่อไปนี้

- ก. ตรานพรัตน์นั้นงานศพทรงแกะคะ
- ข. ไม่ทรงเป็นอันขาด ถ้าเช่นนั้นแล้ว จักรกับจุลจอมเกล้าเท่านั้น
- ก. ที่ว่านี้ทั้งเต็มยศครึ่งยศหรือคะ
- ข. เมื่อพูดกันแต่เต็มยศ หล่อนเอาครึ่งยศเข้ามาปน
- ก. ถ้าอย่างนั้น ครึ่งยศแต่งอย่างไรล่ะคะ
- ข. ถ้าครึ่งยศแล้ว ไม่ทรงสายสะพายเป็นอันขาด
- ก. ถ้าเช่นนั้น ดวงตราทรงอะไรล่ะคะ จักรหรือนพรัตน์หรือจุลจอมเกล้า
- ถ้าอย่างนั้นสร้อยพระศอจักรี ทรงด้วยหรือไม่คะ
- ข. ถ้าทรงนพรัตน์ หรือจุลจอมเกล้าแล้ว ทรงสร้อยจักรีด้วยไม่ได้เป็นอันขาด

⁸³ ข้างแล้ว, ในเชิงอรุณที่ 79.

- ถ. อีฉันเมื่ออ้ายคำเป็นอันขาดนี้เสียจริง ๆ ตราข้างเผือก ตรามงกุฏ ไม่งาม เพราะไม่เป็นเพชร สายสะพายสีแดงงาม ทรงตราจักรี จุลจอมเกล้า และนพรัตน์ 3 ดวง แล้วทรงสายสะพายข้างเผือก สีแดง ก็งามดี สีชมพูออกจืด จะทรงเช่นนี้ไม่ได้หรือคะ
 ต. ฉันก็เลยตอบจะอธิบายก็ยืดยาวไปขอบอกแต่ว่าไม่ได้เป็นอันขาด⁸⁴

บทถาม - ตอบ อีกบทหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยอารมณ์ขัน และเป็นกลการ ประพันธ์ที่ช่วยจำกัดขอบเขตสาระของเรื่องให้พอเหมาะ คือ บทเริ่มต้น ช่วง ที่ 2 “ว่าด้วยวิธีตีตรา” ดังนี้

- ถ. ตราฝรั่งเครื่องต้นมีมากหรือคะ
 ต. มีมากหล่อน
 ถ. ทำไมนั่นไม่มีใครจะเห็นท่านทรง
 ต. ท่านไม่ทรงดอกหล่อน ทรงแต่ตราไทย เมื่อไรแขกเมืองมา ท่าน ถึงจะทรงตราเมืองนั้น
 ถ. เอ๊ะ -- อย่างนั้นมึงอมหรือ ถ้าแขกเมือง ๆ ไหนมา ทำไมเราจะไปรู้
 ต. เขาหมายมาสิหล่อน
 ถ. เขาหมายมาก็เถอะคะ ทำไมเราจะรู้ว่าตราดวงไหนของเมืองไหน
 ต. หล่อนอย่าเพ่ออยากเรียนตราฝรั่งเลย เรียนติดตราไทยให้ได้เสีย ก่อนเถอะ
 ถ. ทำไมไม่ทรงทั้ง 5 ดวง พร้อมกันหมดหรือคะ
 ต. ท่านไม่ทรงนะสิจึงได้ลำบาก ถ้าทรงพร้อมกันเสียเสมอ ๆ ก็ง่ายดี⁸⁵

บทถาม - ตอบ ทั้ง 2 บท ที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความใคร่รู้ และช่างซักช่างถามของ ถ. เท่า ๆ กับที่ฉายพื้นอารมณ์ของ ต. ให้ปรากฏชัด จนไม่จำเป็นต้องอธิบายขยายความใด ๆ อีก

⁸⁴ เพิ่งอ้าง. หน้า 568.

⁸⁵ อ้างแล้ว, ในเชิงอรุณที่ 80.

ฉะนั้น แม้เนื้อเรื่องจะมุ่งที่สาระ และไม่มีคำอธิบายกิริยาอาการใด ๆ ของคู่สนทนาเลยก็ตาม แต่จินตภาพก็ย่อมจะบังเกิดขึ้นได้เองในความคิดคำนึงของผู้อ่าน ทั้งนี้เพราะทรงคุณลักษณะของตัวละครทั้งคู่ไว้คงที่ สม่่าเสมอ และคมชัด ง่ายแก่การจะจับสังเกต และไม่จำเป็นต้องใช้จินตนาการในการอ่านเท่าใดนัก ซึ่งนับได้ว่าเป็นพระปรีชาในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาตามแบบบทละครพูดชวนหัวอย่างแท้จริง

2.2 บทละครพูดซึ่งพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่สำหรับเจรจาแทรกในบทละครรำ มีจำนวน 1 เรื่อง ได้แก่ **บทเจรจา ละครอิเหนา**

เมื่อมีการเชิญบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มาจัดพิมพ์ครั้งแรกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์อธิบายชัดเจนว่า “บทเจรจาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เองบ้าง โปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร แต่งถวายบ้าง บางที่อาจจะมิใช่ของเจ้านายพระองค์อื่นอีกบ้าง แต่ส่วนพระองค์อื่นนั้นหาทราบแน่ไม”⁸⁶

แต่อาจเป็นเพราะเหตุว่า บทเจรจาส่วนที่เป็นพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร นั้น ตีพิมพ์ครั้งเดียว ใน **ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัคณางยุคล)** และไม่เป็นที่พบเห็นแพร่หลายนักด้วย ฉะนั้น จึงปรากฏว่ามีรายงานการค้นคว้าหลายฉบับที่ผู้ศึกษา **บทเจรจา ละครอิเหนา** ประสงค์จะถวายพระเกียรติคุณด้านการพระราชนิพนธ์บทละคร แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักจะพลั้งพลาดนำบทพระนิพนธ์มาใช้เป็นตัวอย่างประกอบ ด้วยความเข้าใจผิด คิดว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์อยู่เสมอ บทเจรจาซึ่งมีผู้นิยมยกมาเป็นตัวอย่างด้วยความไม่รู้ดังกล่าว ได้แก่ บทที่ 6 ชาวเมืองมาดูลิเหนาเข้าเมือง และบทที่ 7 ชาวเมืองชมอิเหนา ซึ่งเป็นตอนที่มิใช่บทของตัวละครเชื้อชาติต่าง ๆ หลากหลาย ในลักษณะเดียวกับการออกสืบทองภาษานั้นเอง

⁸⁶ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “อธิบายบทเจรจาละครอิเหนา,” ใน **บทเจรจา ละครอิเหนา**. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2464), หน้า (1).

บทเจรจาละครอิเหนาเป็นบทละครพูดที่ทรงพระราชนิพนธ์ให้มีเสียงสัมผัสสลับกันประปรายตามสมควร เพราะ “เป็นของแต่งสำหรับตัวละครเจรจาแลกเปลี่ยนกับบทละครของเดิม”⁸⁷ ในคราวที่ละครหลวงเล่นละครในสมโภชพระนคร 100 ปี เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. 2425 แต่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไปบ้างตามวาระที่พิมพ์ ได้แก่ บทเจรจา ละครอิเหนา⁸⁸ คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา⁸⁹ และ บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา⁹⁰

⁸⁷ เฟิงอ้าง, หน้า (2).

⁸⁸ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *บทเจรจา ละครอิเหนา*. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2464).

⁸⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา*. (พระนคร: โรงพิมพ์หน้าเชียง, 2480).

⁹⁰ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (ม.ป.ท., 2520).

ส่วนฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ.2516 นั้น ที่หน้าปกเขียนว่า **บทเจรจา ลครอิเหนา** เหมือนฉบับพิมพ์ครั้งแรก แต่จำหัวเรื่องในเล่มว่า คำเจรจา **ลครอิเหนา**⁹¹ สำหรับการศึกษาครั้งนี้จะเรียกชื่อตามฉบับพิมพ์ครั้งแรก อันเป็นฉบับที่ “พิมพ์ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งเขียนเอาสำเนียงพูดเป็นข้อสำคัญ”⁹²

จากการสำรวจเอกสาร ได้พบว่าบทพระราชนิพนธ์ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2480 นั้น มีข้อมูลบางประการที่น่าสนใจ ซึ่งหากนำมาพิจารณา ประกอบกับการศึกษาบทพระราชนิพนธ์แล้ว จะแสดงให้เห็นถึงพระอารมณ์ขัน กับทั้งพระปรีชาสามารถแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างชัดเจน และมีความน่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นมุมมองใหม่ที่ยังไม่เคยมีผู้ใดศึกษามาก่อน ข้อมูลซึ่งกล่าวถึงนี้ ได้แก่ “นามท่านที่เป็นครู และท่านที่เป็นตัวละคร”⁹³ ซึ่งเจ้าจอมมารดาสมบุรณ์ได้สืบค้น และรวบรวมมาพิมพ์ไว้

เมื่อสำรวจ “นามท่านที่เป็นครู และนามท่านที่เป็นตัวละคร” ดังกล่าว พบว่ามีท่านที่เป็นครูหลายท่าน เป็นตัวละครซึ่งร่วมเล่นละคร เมื่อ พ.ศ.2425 ด้วย ได้แก่ คุณองุ่น คุณท้าวโสภะ (เล็ก) คุณท้าวชื่น คุณเจ้าแก้วสารภี ท้าวศรีสัจจา (อิม) ท้าวอินทร์สุริยา (เปลี่ยน) และคุณเจ้าแก้วลำไย โดยเฉพาะ 3 ท่านสุดท้ายที่เอ่ยนามนั้น รัชบทเป็น “ท้าวอิม” “ท้าวเปลี่ยน” และ “คุณป้าลำไย” ตามลำดับ

ข้อค้นพบนี้ จุดประกายให้มีความสนใจจะศึกษาตัวละครประกอบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ใน **บทเจรจา ลครอิเหนา** โดยจะพิจารณาจากบทสนทนาเป็นหลัก และเพื่อให้เกิดการศึกษา **บทเจรจา ลครอิเหนา** อันเป็นบทละครพูดนี้สมบูรณ์ขึ้น จึงจะพิจารณาคำกำกับการเล่นที่ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในบทเจรจา ควบคู่กันไปด้วย ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

⁹¹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทเจรจา ลครอิเหนา และ ตำนานเรื่อง ลครอิเหนา**. (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์, 2516).

⁹² อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 89.

⁹³ สมบุรณ์, เจ้าจอม ในรัชกาลที่ 5. “คำปรารภ,” ใน **บทเจรจาละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. (พระนคร: โรงพิมพ์หน้าเชียง, 2480), หน้า (ก).

ลักษณะเด่นของ **บทเจรจา ลครอิเหนา** คือ เห็นได้ชัดเจนมากว่า ขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์บทตัวละครประกอบซึ่งเป็นบรรดาคุณช้างในทั้งหลายนั้น ทรงสำราญพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงจำลองภาพความคึกคักตื่นเต้นของคุณช้างใน เมื่อถึงเวลาต้องตระเตรียมตัวโดยเสด็จไปประทับแรมนอกพระราชฐานได้อย่างละเอียดและชวนขัน ทรงนำนามบุคคลชื่อสถานที่ เหตุการณ์ และสมัยนิยม มาแทรกไว้ในบทสนทนาเป็นระยะ ๆ ซึ่งเชื่อได้ว่าจะทำให้ทั้งท่านผู้ทรงเล่น และเล่นเป็นตัวละคร ตลอดจนบรรดาท่านผู้ชมที่ส่วนใหญ่เป็นเจ้านายฝ่ายใน และคุณช้างใน บังเกิดความขบขัน และหรรษาไปกับเนื้อหาของบทเจรจาเป็นอย่างมาก

กล่าวเฉพาะวิธีที่ทรงนำนามบุคคลจริงมาใช้ และ/หรือ แทรกไว้ในบทเจรจาพระราชนิพนธ์ เพื่อร่นระยะห่างระหว่างโลกของละครกับโลกแห่งความเป็นจริงให้ใกล้ชิดกันมากขึ้นนั้น มี 3 วิธี ด้วยกัน คือ

1. **เอ่ยนามบุคคลจริงชัดเจน** บุคคลผู้มีตัวตนจริงซึ่งทรงนำมาเอ่ยถึงในบทพระราชนิพนธ์นี้ มีทั้งท่านที่ยังมีชีวิตอยู่ และหาชีวิตไม่แล้วในเวลานั้น แต่เชื่อได้ว่าต้องเป็นผู้ซึ่งที่ประชุมชนนั้นรู้จักดี อาทิ

มลาหโร อู๊ย ตามแต่หล่อนจะโกรธจะกริ้ว ที่จะให้ฉันนุ่งขี้นัวไม่ยอมจนตาย พุไรผ้าตัวนคุณพ่อชื่อเจ็กจิวมาใหม่ใหม่หล่อนก็เอาไปเสียทั้งสามผืน...⁹⁴

...
ปะหนัน ชื่ออะไร เอาที่ไหนมา ดูผ้าตัวนเถอะ เจ็กจิวๆนี่
ยาหย่า ผ้าเขาส่งไปนานแล้ว แต่แม่ทองคำยังไม่ตาย เขาจะขายผืนละยี่สิบแปด ฉันเห็นว่าแพง ต่อกี่ไม่ให้
ปะหนัน อู๊ย ยี่สิบแปดใครจะซื้อได้ เอาเถอะถ้าให้ยี่สิบสี่ จะเอาสักสองผืน⁹⁵

⁹⁴ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 89, หน้า 45.

⁹⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 59.

2. ไม่ออกนามโดยตรง แต่เนื้อความมินยให้เข้าใจได้ว่าหมายถึงบุคคลใด นามบุคคลที่ทรงกล่าวถึงด้วยวิธีเช่นนี้ มีอยู่ทั้งในบทเจรจาทั่วไป และประเภท “เรื่องซุบซิบที่ลือฉาว” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บุหลัน ถมไป ใหม่ใหม่ อย่างลัว ยังเย็บค้างอยู่ห่างแบดแมนก็หลายอย่างด้วยกัน ฉันเตือนแหม่มเมื่อตะกี้ แหม่มว่าจะเย็บให้ทัน ถูตืนแพรคุณพ่อสั่งมาใหม่ใหม่ ก็มีเป็นหลายคู่ ถมไปเครื่องนุ่งห่มฉันมีเป็นคู่⁹⁶

...

สำหรับ หีบโคนะหล่อน ทำไมฉันไม่เห็น

มลาหรอ หีบรายนั้นนะเป็นไร หีบรายปีมะโรงนะหล่อนไม่เห็นฤา เมื่อมีละครโรงหล่อ เขาไปกินป้อออกโรง

สำหรับ อะไรหี ฉันนึกไม่ออก

สุบั้ง อ้อ ฉันนึกได้แล้ว แม่สำหรับไม่เห็นหีบแม่มลาหรอ

สำหรับ เรื่องราวมันเป็นอย่างนี้ บอกให้ฉันรู้มั่ง

มลาหรอ รู้ละจะซื้อหรือ หีบรายนี้เจ้าของเขามั่งมีมาก เมื่อก่อนอยู่ที่ในวัง แม่ยาหยานแน่ เขาเป็นคนสนิท เขาเป็นคู่คิด คู่อ่าน เขาเสียใจว่าอยู่ในวังมานานไม่ได้หีบทอง เขาถึงทำหีบเพชรใบนี้ ให้เห็นว่ามีดอกมิใช่เต็มตรง แต่ที่อยากได้หีบหลวงสักใบ พอจะได้เป็นเกียรติยศ คอยคอยอยู่นานเห็นไม่ได้การก็อ่อนใจ พอมีเหตุก็บอกออก เว้นแต่ยังไม่ไปใครช่วยกันห้ามปราบก็ไม่ฟัง ว่าต่อรับสั่งถึงจะอยู่ได้ แล้วก็ให้ประธานหีบทองเสียสักใบ พออย่าให้ต้องขายหน้ากับคนที่เขามาใหม่ใหม่ มีคนรับแกล้งรอกอยู่นานนาน แต่เห็นไม่ได้การก็เสียใจ บอกว่าห้วงตึกจะออกไป

⁹⁶ เฟิงอ้าง. หน้า 48.

สุขบัง อืยหมั่นไส้ไปแล้วยังอวดดีว่าหนีออกมาได้ท่านโปรดปรานมากมายแต่ตัวไม่สบายไม่เต็มใจถึงจะได้หีบทองหีบหยองก็ไม่เห็นดีอะไร เขาว่าผู้ชายตอมกรวกรว...⁹⁷

3. กำหนดชื่อตัวละครให้ตรงกับนามท่านผู้ต้องเล่นเป็นตัวละครนั้น ๆ วิธีการนี้เอง ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กับท่านผู้เป็นครู 3 ท่าน ซึ่งได้เอ่ยนามไปแล้วข้างต้น คือทรงพระราชนิพนธ์บท “ท้าวอ้อม” ให้ท้าวศรีสัจจา (อ้อม) เล่น “ท้าวเปลี่ยน” ให้ท้าวอินทรีสุรียา (เปลี่ยน) เล่น และ “คุณปล้ำลาย” ให้คุณแก้วแก่กล้าโยเล่น ซึ่งเมื่อพิจารณาบทเจรจาแล้วจะเห็นว่าทรงพระราชนิพนธ์ให้ตัวละครทั้งสามมีลักษณะเฉพาะบางอย่าง ที่สันนิษฐานได้ว่าคงจะทรงนำพฤติกรรมจริงของแต่ละท่านนั้นเองมาเป็นบทบาท และบทเจรจาของตัวละคร อาทิ คุณปล้ำโย ผู้ที่บรรดาคุณข้างในมักแฉกแฉกไปขอให้กันใครมให้เสมอ และเป็นผู้ที่ชอบฟังธรรมเทศนามาก ดังเมื่อแรกปรากฏตัวในละครนั้น ก็เพิ่งจะกลับจากไปฟังเทศน์⁹⁸ และเมื่อจบจากนาฏการก็จะไปฟังเทศน์ที่โรงทาน⁹⁹ อีกครั้ง

สำหรับท้าวเปลี่ยนนั้น ไม่มีบทที่แสดงลักษณะชัดเจนนัก แต่มีบทเจรจาของท้าวอ้อมบทหนึ่งที่เล่นสะบ้าแพ้ แล้วถูกปรับให้ลุกขึ้นรำ ในขั้นแรกท้าวอ้อมไม่ยอมรำ แต่เสนอให้ท้าวเปลี่ยนเป็นผู้รำแทน บทมีว่า “...แม่เปลี่ยนนะเนาะ หล่อนซึ่งรำงามเหมือนคุณวรจันทร์ ไปให้หล่อนรำเถอะ”¹⁰⁰ ซึ่งเมื่อท้าวเปลี่ยนได้ยินดังนั้น ก็ลุกขึ้นแสดงความพร้อมที่จะรำแทนทันที จนผู้อื่นต้องทักท้วง ในที่สุด ท้าวอ้อมจึงยอมลุกขึ้นรำเอง

บทท้าวอ้อมซึ่งท้าวศรีสัจจา (อ้อม) เป็นผู้เล่นนั้น เป็นตัวละครประกอบที่ได้รับการแจกบทให้มาก เค้น และมีน้ำเสียงยั่วล้อที่สุด กล่าวคือ ทรงพระราชนิพนธ์ให้เป็นตัวละครซึ่งพื้นอารมณ์เสียง่าย เมื่อได้ฟัง หรือเห็นอะไรที่ผิดหูผิดตา ก็มักจะฉุนเฉียว เออะอะปึงปึง ไม่ยอมสงบลงง่าย ๆ และหากมี

⁹⁷ เพิ่งอ้าง. หน้า 56 - 57.

⁹⁸ เพิ่งอ้าง. หน้า 53 - 54.

⁹⁹ เพิ่งอ้าง. หน้า 59 - 60.

¹⁰⁰ เพิ่งอ้าง. หน้า 90.

- มะดีหวี** อ้าย รำคาญคุณท้าวเน่รัก ยังไม่ยังทนไรก็ไม่ให้ออกโรม
โรม ไปเปล่าเปล่านี่
- ท้าวอิม** อ้าว ก็เมื่อเห็นยังงี้ก็พูดไปนะแหละ กลับกริ้วเอาว่าพูด
ที่นี้จะได้ไม่พูดละ เอาเถอะ คราวนี้ไม่พูดละ พูดไม่ได้
ละ ไม่พูด ไม่พูดละ เมื่อพูดผิดก็เอาออกเสียจากราชการ
เถอะ ไม่อยากทำหรอก
- บาทยัน** อ้าย ท่านจะพูดๆ ไม่พูดอะไรก็ถึงเสียมั่งเถอะเจ้าคะ
- ท้าวอิม** โอ อย่าสอदनะ อย่าสอด ข้าทำราชการมาก่อนเจ้า ข้ารู้
นะ รู้ดอก เมื่อไม่ให้พูด จะได้ไม่พูด แต่ว่าผิดก็อย่ามา
ลงเอาอีแก้นี้ละ ประเดี๋ยวนี้อะไรอะไรก็ท้าวอิม ท้าวอิม
นี้แหละ เอาเถอะไม่พูดละ ท้าวนางอื่นท่านมีดอก (ลุก
ขึ้นเดินไปนั่งห่าง ๆ กอดมือ แหงนหน้าเคี้ยวหมากบ่น)
ยังงี้ ละทำราชการไม่ได้ เห็นจะต้องออก เจ็บใจนัก ¹⁰¹
- ...
- บาทยัน** นั้นอะไรละเจ้าคะอฉันบอกให้ไปเที่ยวหาว่าใครทะเลาะ
เอาละ
- ท้าวอิม** ก็หามันไม่เห็นนี่ละ จะเอาไปเขียนไปมาที่ไหนก็เอาไป
เถอะ
- บาทยัน** ก็ท่านไม่หายังนี้ มันจะเห็นที่ไหนละเจ้าคะ ราชการนะ
เจ้าคะ (บาทยันกลับไป)
- ท้าวอิม** เอ้า ให้เที่ยวหากี่หามันไป ให้ตื่นหักตายโง่เสียรู้แล้วรู้
รอดไป (ไปหากับนางกำนัลทั้งปวง เดินบ่นพึมพำ แล้ว
ตะโกน) นางยุโบล แม่ยุโบลเจ้าข้า ไปเสียข้างไหนละ
เจ้าคะ (บ่น) จะรู้ที่ไปหาข้างไหนละ ยังงี้ละเต็มทีละ ไม่เคย
พบเคยเห็น (ตะโกน) คุณนายยุโบลเชิญมานี้เกิดเจ้าข้า

¹⁰¹ เพิ่งอ้าง. หน้า 77 - 78.

อิฉันเจ็บเท้าหนักเจ้าข้า (นั่งบน) โอ๊ย นันมือย่างๆ คน
หนึ่งไปข้างไหนเสียแล้ว กลับใช้ให้เรามาหาจะรู้ที่ไปหา
ที่ไหน ยังงี้ๆ ขอบแต่ให้ผู้ชายเขาช่วยกันค้นหาในป่าดู
ซิ ถึงจะถูก แต่พวกผู้หญิงใครจะไปเห็น เอาเถอะ ไม่หา
ไม่แหหละ จะเอาไปเขียนไปฆ่าที่ไหนก็เอาไปเถอะ...

หลายคน ยังไงละคุณเจ้าข้า ท่านไปหาไม่ได้ๆ

ท้าวอิม (ยืนท้าวสะเอี๊ว) โอ๊ย ไปหาไปแหม่นที่ไหน ดินจะหักจะ
ด้วนเสียแล้วนี้ ไม่หาละ จะเอาไปฆ่าไปเขียนอะไรเสีย
ก็เอาไปเถอะ ¹⁰²

เชื่อได้ว่า เวลาที่นำบทเจรจาดังกล่าวไปเล่นออกโรงในครั้งนั้น ทั้งตัว
ท่านผู้เล่นเป็นท้าวอิม ตัวละครอื่น ๆ และบรรดาท่านผู้ชมทั้งหลายที่รู้จัก
ท้าวศรีสัจจา (อิม) ย่อมจะรู้สึกขำขันกันทั่วหน้า และคงจะขันหนักขึ้นไปอีก
หากท้าวศรีสัจจาไม่ยอมเล่นให้สมบท และประกาศว่า “จะเอาไปเขียนไปฆ่า
ที่ไหนก็เอาไปเถอะ” หรือ “ยังงี้ละทำราชการไม่ได้ เห็นจะต้องออก” นับเป็น
พระปรีชาที่ยิ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์บทเจรจาให้เข้ากับลักษณะเฉพาะตัวของ
ผู้เล่น สมเหมาะกับผู้ชมกลุ่มเป้าหมาย เพื่อผลสำเร็จในเวลาที่น่าละครไป
เล่นออกโรง

จากบทเจรจาที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่าทรงพระราช
นิพนธ์คำกำกับการเล่นแทรกไว้ในระหว่างบทเจรจาด้วยเสมอ จึงเท่ากับว่า
ทรงกำกับการเล่นละครผ่านตัวบทพระราชนิพนธ์ด้วยนั่นเอง เพราะ
นอกจากจะทรงพระราชนิพนธ์การออกท่าทางของตัวละคร และการเข้า
ออกโรงละครแล้ว ยังคาดได้ว่าในขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น คงจะทรง
คะเนแล้วว่า จะปลูกโรงที่ใด ตอนใดจะใช้สถานที่จริง และตัวละครจะต้อง
เล่นกับสถานที่นั้น ๆ อย่างไร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ยาหย่า ว่ายก็ได้จะเป็นโรมี คอยดูเถอะให้ดีดี (นางยาหย่าว่า
ไปเป็นท่าต่าง ๆ ตะแคงบ้าง หงายบ้าง ว่ายข้ามสระ
บ้าง พวกที่ดูพากันชมอ้อออกไปต่าง ๆ แต่พากันขึ้นหมด
นางสะเบียดเอาลูกมะตาด ทูบทั่วตามคันธัมจันทร์แล้ว
พอนางยาหย่าข้ามไปถึงฝั่งสระฟากโน้น)... (...นางยา
หย่าตกใจรีบว่ายมาเร็วเร็ว เหนื่อยอ่อนเต็มที ว่ายเต็ม
กระเดือก พอมา พอมาถึงบันไดก้าวขึ้นลั่นลั่น ตกน้ำ
ลงไปใหม่ ขึ้นอีกลั่นอีก สามหนสั่น พวกนั้นลื้อ เฮ ๆ
ฮา ๆ ที่หลังจึงขึ้นมานบนกได้)¹⁰³

บทพระราชนิพนธ์ตอนซึ่งเด่นที่สุด และเหมาะจะใช้เป็นตัวอย่างแสดง
ถึงพระราชจินตนาการที่ทรงใช้ระหว่างพระราชนิพนธ์บทเจรจา และคำกำกับการ
การเล่นแทรกลงระหว่างบทร้องของเดิมเพื่อให้สามารถเล่นละครได้น่าดูตรง
ตามพระราชประสงค์ คือ บทที่ 23 ท้าวล่าสำเข้าเฝ้าท้าวดาหา ดังต่อไปนี้

บท ลดองค์ลงเหนือบัลลังก์อาสน์ หม่อมมาตย์แวดล้อมหลายหลั่น
จรรกา (ยิ้ม ถวายบังคมสี่ครั้ง)
บท เห็นท้าวล่าสำมาอภิวันท์ พระผินผินภักตร์ตรัสประภาษไป
จรรกา (พลอยประนมมือไปด้วย แล้วหันหน้ามาบอกแก่เสนา) พี่ฉัน
ดี ดี นี่
บท ดูก่อนระตูผู้ทรงนาม ค่อยมีความผาสุกฤๅไน
จรรกา (ยิ้ม ถวายบังคม แล้วหันมาว่าแก่เสนา) รับสั่งกับพี่ฉัน (แล้ว
สกิดท้าวล่าสำ) กราบทูล กราบทูล นี่
บท ครองบุรีราชฐานสำราญใจ ฤๅทุกข์โศกโรคภัยพาธา
จรรกา (หันหน้ามาว่าแก่เสนา มือชี้ล่าสำ) แข่งแรง ไม่ใคร่จะเป็นคนชี้
โรคภัย นี่ ...

¹⁰³ เพิ่งอ้าง, หน้า 95.

บท	เมื่อนั้น	ท้าวล่าสำสนองพระบรรหาร
จรรกา	(สกิดท้าวล่าสำสนาไป ประนมมือหัวเราะกับท้าวดาหาบ้าง แล้วหันมาว่ากับเสนา) กราบทูล	
บท	ว่ามีได้มีเหตุเภทพาล อยู่สำราญเป็นสุขสวัสดิ์	
จรรกา	(สกิดท้าวล่าสำ) กราบทูล กราบทูล	
บท	ด้วยเดชานุภาพพระภูวไนย ปกไปได้เย็นเกษี	
จรรกา	(พลอยไหว้ท้าวดาหาด้วย แล้วเอามือสกิดเท้าล่าสำ ทำหน้า เกิดความสอสามครั้ง)	
บท	ไพร่ฟ้าประชาชนมนตรี ในธานีเกษมเปรมปรา	
จรรกา	(หันมาว่าแก่เสนา) ในเมืองล่าสำสบาย สบายมาก ¹⁰⁴	

บทของจรรกาบทที่ 2 และบททองสุดท้าย ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์คำกำกับการเล่นไว้ข้างต้น เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น ทรงจินตนาการภาพละครกำลังเล่นออกโรงไปด้วยอย่างแน่นอน ฉะนั้น เมื่อทอดพระเนตรเห็นในจินตภาพว่าตัวละครที่เล่นเป็นท้าวล่าสำกำลังรำใช้บททำถวายบังคม จึงทรงพระราชนิพนธ์ให้จรรกา “พลอย ประนมมือไปด้วย...” และ “พลอยไหว้ท้าวดาหาด้วย...” ดังกล่าว และการที่ทรงพระราชนิพนธ์ให้จรรกาขอใช้เสียงลงท้ายที่ฟังแปร่งหูตลอดจนมีบทบาทและบทเจรจาซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ไม่มีความเหมาะสมกับกาลเทศะนั้น ล้วนแต่เป็นวิธีที่ทรงกำกับการเล่นผ่านตัวบททั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ทั้ง **ปัญหาายแถม** และ **บทเจรจา ลครอิเหนา** เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดทั้งยังทำให้เห็นพระอัจฉริยภาพในการทรงกำกับและอำนวยการเล่น ผ่านบทพระราชนิพนธ์ได้ด้วย

สรุป

เมื่อนำผลการศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง 7 เรื่อง มาประมวลเข้าด้วยกันแล้ว ได้คำตอบว่าการพิจารณาตัวบทด้วยนาฏยกระบวนทัศน์เช่นนี้ ช่วยแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพ และพระปรีชาญาณแห่งองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ทั้งในพระราชสถานะผู้เขียนบทละคร ผู้กรอกเพลง ผู้คัดเลือกตัวละคร ผู้กำกับ และผู้อำนวยการเล่นละคร ได้จริง สอดคล้องกับรายงานผลการวิจัยของศาสตราจารย์สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ที่สรุปว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรงสนพระทัย และทรงพระปรีชาสามารถในนาฏยศิลป์ไทย ทั้งเก่า และใหม่”¹⁰⁵

นอกจากนั้นประโยชน์ที่ได้รับจากการวิเคราะห์ด้วยนาฏยกระบวนทัศน์ครั้งนี้ คือ ช่วยสนับสนุน และเสริมให้ผลการศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ผ่านกระบวนทัศน์อื่น ๆ ที่เคยมีผู้อภิปราย และนำเสนอไว้แล้วนั้น มีน้ำหนักค่าความน่าเชื่อถือเพิ่มขึ้นด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า ความพยายามที่จะทดลองนำนาฏยกระบวนทัศน์มาใช้ศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ในครั้งนี้ ได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจตามสมควร ตามส่วนแห่งความสนใจ

¹⁰⁵ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. *วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325 - 2477*. (กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, 2541), หน้า 10/23.

ภาคผนวก

บทความชิ้นนี้จะไม่มีความสมบูรณ์เลย หากไม่สามารถจุดประกายให้มีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบทละครพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมต่อไป เพื่อขยาย “เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย” ให้ลึกซึ้ง และกว้างขวาง ขึ้นอีกจึงสมควรจะต้องกล่าวถึงบทละครซึ่งเคยมีผู้บอกเล่า อ้างอิง และสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ รวม 4 เรื่องได้แก่ เรื่อง **โจร 40 ผัวกลัวเมีย พนันงัดความโกรธ** และ **แม่มายทรงเครื่อง** ไว้พอสังเขปด้วย ดังนี้

เรื่อง **โจร 40** เป็นละครที่เล่นออกโรงในงานเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ พ.ศ.2420 ซึ่งการเล่นละครครั้งนั้น “มีบทร้องด้วย 6 ท่อน เข้าใจว่าจะเป็นบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5”¹⁰⁶ ตามที่ ม.ร.ว.ศุภวดี เกษมศรี สันนิษฐานไว้ และเป็นข้อมูลตรงกับใน **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า “ขึ้นค่ำ 1 เดือน 5 ปีจอ ยังเปนอุศก จุลศักราช 1238...เวลาค่ำแต่งตัวเปนปชา เจ้านายแต่งต่าง ๆ กัน...นั่งโต๊ะเวลา 2 ห่ม 4 ห่มเล็ก จับฉลากต่าง ๆ ... แล้วเล่นกลแลเขียนเตอจนรุ่ง ปีนีเล่นเรื่องโจร 40 กระเชมศรีเป็นอาลิบาบา ทองเป็นน้อง แกรมเป็นบามมัสเตฟา กรมเจริญเป็นนายโจรจิตรเป็นมียพา มีคำร้องด้วย 6 ท่อน”¹⁰⁷ แต่ทว่าไม่มีข้อมูลใดเลยที่ชี้ชัดว่า “คำร้อง 6 ท่อน” ในการเล่นละคร ครั้งนั้นเป็นบทพระราชนิพนธ์ ทั้งยังไม่สามารถค้นหา “คำร้อง 6 ท่อน” ที่กล่าวถึงมาศึกษาได้ในปัจจุบันด้วย

การเล่นกล และเล่นละครในงานสโมสรสำราญภายหลังการเลี้ยงโต๊ะวันปีใหม่ จะเริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปีใด ไม่ทราบแน่ชัด แต่มีหลักฐานยืนยันว่า ในการเล่นโต๊ะปีใหม่ พ.ศ.2419 (ปีชวด จุลศักราช 1237) นั้น ได้มีการเล่นกลแล้ว ดังความใน **หนังสือ COURT ข้าราชการ เล่ม 2** ว่า “เวลา 2 ยามเศษ

¹⁰⁶ ศุภวดี เกษมศรี, ม.ร.ว., **พระประวัติกรมหมื่นทิฆาทวรัษฎประวัติ**, (พระนคร: มิตรสยาม, 2517), หน้า 86.

¹⁰⁷ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว **ภาค 1**, (พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ), 2476, หน้า 1 - 2.

เสด็จมาที่กลางตลาดด้านตะวันตกแห่งพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ประทับร้อนด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในเป็นอันมาก ที่ตลาดหน้าโรงกลทอพระเนตรเล่นกลของรอยยัลมายิเกมต์ โซเซเอตตี แลกสนี่เล่นสนุกนัก แลเล่นอยู่จนเวลา 10 ทุ่มเศษ¹⁰⁸ กระทั่งถึงปึกัดมา จึงมีการเล่นกลและเล่นละคร เรื่อง **โจร 40** ดังกล่าวแล้ว

ต่อมาถึง พ.ศ.2421 การเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ในพระบรมมหาราชวัง ก็มีการเล่นกล และละครอีกเช่นเคย ดังข้อความในพระราชนิพนธ์ **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ว่า “วันพุธขึ้น 5 ค่ำ เดือน 5 ปีชวด ยังเป็นนพศก 1239... ค่ำเจ้านายแต่งแพนซีมาดินเนอ 2 ทุ่มเลิกโต๊ะ ไปรับของฉลากแล้วลงไปเล่นกลและละคร เล่นเรื่องดาบอดและสัตว์ป่า เรื่องตารุ่ง จนเข้าโมงหนึ่ง”¹⁰⁹

เนื้อเรื่องละคร “เรื่องตารุ่ง” ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกอย่างล้าลอง ใน **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ข้างต้นนั้น เป็นเรื่องของสามภรรยาคนหนึ่งทีภรรยาเป็นนิสัยชอบข่มสามี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยการวงศ์ประวัติดิ ทรงเล่นเป็น “ตัวตารุ่งชื่อรุ่ง กรมหมื่นอดิศรอุดมเดชเป็นเมียชื่อยายจัน ในที่สุดของเรื่องกลับกลายเป็นว่าตัวชกเมีย ๆ ก็เลยกลัวตัวไม่กล้าข่มเหงอีกต่อไป”¹¹⁰ และละครเรื่องนี้ ก็คือ เรื่อง **ผัวกลัวเมีย** ตามชื่อที่ ม.ร.ว. ศุภวดี เกษมศรี บันทึกไว้ และปรากฏชื่อรวมอยู่ในรายการ “**พระราชกรณียกิจ ด้านการเขียนบทละคร**”¹¹¹ เป็นครั้งแรก

แต่เมื่อกลับไปทบทวนข้อความจากพระราชนิพนธ์ **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** เกี่ยวกับการเล่นละคร “เรื่องตารุ่ง” ซ้ำอีกครั้ง ทำให้มีความเชื่อว่านอกจากเสด็จลงทอดพระเนตรละครแล้ว ก็คงจะมีได้มีส่วนเกี่ยวข้องใด ๆ กับการเล่นละครครั้งนั้นเป็นแน่ ตราบจนถึงงานสโมสรปีใหม่ปีต่อมา

¹⁰⁸ หนังสือ COURT ข่าวราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม 2. (พระนคร: โรงพิมพ์ไท), 2466. หน้า 19 - 20.

¹⁰⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 7. (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร), 2477. หน้า 1.

¹¹⁰ อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 106.

¹¹¹ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. “พระราชกรณียกิจ ด้านการเขียนบทละคร.” ใน **นาฏยศิลป์รัชกาลที่ 5**. (แผ่นโป่งใส) หน้า 29.

คือ พ.ศ.2422 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการจัดเล่นละคร **นิทราชาคริข** ดังได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทความมาแล้ว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า เป็น “คราวสุดท้าย”¹¹² ที่มีการเล่น “ละครพูดชั้นเดิม” ในกาลมงคลปีใหม่นั่น

ในส่วนของละคร เรื่อง **พณังคความโกรธ** ซึ่งปรากฏชื่อรวมอยู่ในรายการเดียวกับ เรื่อง ผัวกลัวเมีย ด้วยนั้น พบข้อมูลเกี่ยวกับละครเรื่องนี้เพียงสั้น ๆ ในบันทึกความทรงจำของขุนวิจิตรมาตรา ว่า “ดูเหมือนจะมีขึ้นในงานฉลองหอพระสมุทวชิรญาณ เมื่อ ปี พ.ศ. 2432”¹¹³ เท่านั้น

สำหรับบทละคร เรื่อง **แม่มา้ยทรงเครื่อง** เป็นเรื่องที่ ศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เคยกล่าวถึงในระหว่างการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการครั้งหนึ่ง¹¹⁴ ว่าท่านผู้ใหญ่เคยเล่าให้ท่านฟังว่า คราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสประเทศในทวีปยุโรป ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2440 นั้น ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ ส่งกลับมายังประเทศไทย เพื่อพระราชทานแด่ “สมเด็จพระริยเณต์” (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) เนื้อเรื่องละครกล่าวถึงสตรีที่สามีต้องจากบ้านไปแดนไกลชั่วคราว แต่ท่านผู้ใหญ่ผู้เล่าก็มีได้เคยเห็นตัวบท หรือชมการเล่นละครเรื่องนี้เลย

หากข้อมูลเพียงน้อยนิดเกี่ยวกับบทละคร 4 เรื่อง นี้ จะจุดประกายหรือเป็นต้นทางให้บรรดาผู้ที่สนใจศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ติดตามสืบค้นให้พบตัวบท และหาหลักฐานมาสนับสนุน และ/หรือ คัดค้าน ต่อไปแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาในสาขามนุษยศาสตร์ อย่างยิ่ง

¹¹² อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ 158.

¹¹³ วิจิตรมาตรา, ขุน. **80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า**. (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์), หน้า 43.

¹¹⁴ ศาสตราจารย์พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นางสุวรรณี ชลานุเคราะห์และนายจักรกฤษณ์ ดวงพิตร ณ บ้านเลขที่ 9 ซอยพระพิณิจ (ซอยสวนพลู) เขตสาทร กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2537.

บรรณานุกรม

เอกสารฉบับตีพิมพ์

- กระทรวงกลาโหม. **จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร: พับลิคิสิเนสพรินท์, 2535.
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เงาะป่า ฉบับลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้า นิภาณุภคาล กรมขุนอุทุมทองเขตขัตติยนารี. ใน **บทละครเรื่องเงาะป่า**. ม.ป.ท., 2540.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทเบิกโรงละครหลวง พระบรมราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4**. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.2463). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา**. (เจ้าจอมสมบุญ รัชกาลที่ 5 พิมพ์แจกในงานทำบุญ อายุ 60 ปี เมื่อปีฉลู พ.ศ.2480). พระนคร: โรงพิมพ์น้ำเซียง, 2480.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ จุลศักราช 1241**. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เจ้าภาพตีพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระปฏิเวทยวิศิษฎ์ (สาย เลขยานนท์) ณ เมรุวัดธาตุทอง วันเสาร์ ที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2513). พระนคร: แสงทองการพิมพ์, 2513.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ.2411 - ปีระกา พ.ศ.2416**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2517.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า**

อยู่หัว ภาค 1. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี ปรีธกา พ.ศ.2476). พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 7.** (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้าธำรงศิริ ศรีธวัช ป.ม., ต.ช., ว.ป.ร. 3, ร.จ.พ. วันที่ 2 กรกฎาคม พุทธศักราช 2477 ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2477.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 19.** (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดให้พิมพ์พระราชทานในงานพระเมรุสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าฟ้าวลัยอลงกรณ์กรมหลวงเพชรบุรี ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2484). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2487.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ฉบับระบำนพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 5. ใน บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ที่ 2 ที่ 4 ที่ 5 และพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาดัศกดิพลเสพ.** (แจกในการพระกฐินพระราชทาน พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นแก้วพจน์สุปรีชา ณ บวรมงคล พระพุทธศักราช 2466). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทเจรจา ลครอิเหนา.** (พระนางเจ้า สุขุมาลมารศรี พระราชเทวีโปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาชายิต เมื่อปีระกา พ.ศ.2464). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2464.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทเจรจา ลครอิเหนา และตำนาน เรื่อง ลครอิเหนา.** (พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฉาปนกิจศพ คุณแม่ส้มจิ้น กาญจนวัฒน์ ณ ฉาปนสถานวัดธาตุทอง

กรุงเทพมหานครวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2516). กรุงเทพมหานคร:
ศูนย์การพิมพ์, 2516.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเนื่อง อุมะวิชนี ณ ฌาปน-
สถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุ วันที่ 26 เมษายน พุทธศักราช
2520). ม.ป.ท., 2520.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละคร เรื่อง เงาะป่า.**
(พระราชทานกรรมสิทธิ แก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิมิตนาถ).

พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2456.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครเรื่องเงาะป่า
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**
พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2512.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปัญหายายแก่. ใน **สารานุกรม
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพมหานคร:
สยาม, 2527.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์บทร้องละคร เรื่อง
นิทรชาคริข. ใน **ลิลิต นิทรชาคริข.** (พระราชนิพนธ์ ใน พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับตำนานแลบทร้องละคร เจ้า
นายทรงเล่นเรื่องนิทรชาคริข ในรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าฯ
พระบรมราชเทวี โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานเฉลิมพระชันสาครบ 60 ปี
บริบูรณ์ เมื่อปีจอ พ.ศ. 2465). พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2465.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชนิพนธ์บทละคร
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** (พิมพ์แจกเป็นที่
ระลึกในงานมงคลทำบุญฉลองอายุครบ 60 ปี ของเจ้าจอมมารดา
เลื่อน ในรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2478). พระนคร:
โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2478.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เรื่องเงาะป่า.** (พระราชทาน
ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิมิตนาถ ซึ่งได้ทรงคัดเขียน

จดบาญชี รับกรรมสิทธิ์เป็นส่วนหนึ่งของพระองค์ท่าน รัตนโกสินทร์ศก 125). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2449.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **วงศเทวราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.2427 ภาคที่ 1.** (พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าอัมพันดรีปชา พระองค์เจ้าทิพาลังการ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาแส รัชกาลที่ 5 ท จ ว, รัตน จ ป ร, เมื่อปีชาล พ.ศ. 2469). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2469.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **วงศเทวราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.2427 ภาคที่ 2.** (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเชตร มงคล โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาแส รัชกาลที่ 5 ท จ ว, รัตน จ ป ร, เมื่อปีชาล พ.ศ.2469). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2469.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนาน เรื่องละครเหินา.** (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ แต่งถวายพระนางสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี ในงานฉลองพระชันษาชยิต เมื่อปีระกา พ.ศ.2464). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2464.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสวยราชย์.** (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์ในงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดชกรมขุนสงขลานครินทร์ครบปัญญาสมวารณวันที่ 13 พฤศจิกายนพ.ศ.2472). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ระเบียบตำนานละคร เล่นที่วังวรดิศ.** (ในงานฉลองพระชนมายุครบ 60 ทศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ เล่นคืนที่ 2 วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2465) พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. อธิบายว่าด้วย
พระราชนิพนธ์บทกลอน. ใน **พระราชนิพนธ์ได้อริสทราบบกับตาม
เสด็จประพาศไทรโยค**. (พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ
กับหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน โปรดให้พิมพ์แจกในการศพหม่อมเจ้า
ชาย (พุดม)). ม.ป.ท., 2456.

ทวีศักดิ์ญาณประทีป. **วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, 2532.

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. วรรณคดีและการแสดงนิทราชาคริต. ใน
**จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลอง 150 ปี พระบรมราช
สมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. (เอกสาร
ประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง นิทราชาคริต วันศุกร์ที่ 13 มิถุนายน
2546 ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). กรุงเทพมหานคร:
เอกสารอัดสำเนา, 2546.

พัฒนพงศ์ภักดี, หลวง. **บทละครเรื่องวงศ์เทวราชหลวงพัฒนพงศ์ภักดี
(ทิม สุขยางค์) แต่ง อันเป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ต่อล้อ**. (พระวิมาดาเธอฯ
กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลี
ในการเปิดตึกมาลินี ซึ่งสร้างเป็นอนุสาวรีย์ แห่งสมเด็จพระเจ้าพี่
นางเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา พระธิดา เมื่อวันที่ 30
กรกฎาคม พ.ศ. 2469). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2469.

พิชิตปรีชากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. **ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร**. (หม่อมหลวงวรสลิน คัคณางค์
พิมพ์สนองพระคุณคุณย่า หม่อมสุน คัคณางค์ ยุคล วันที่ 5 มีนาคม
พุทธศักราช 2493). พระนคร: โรงพิมพ์ตรีณสาร, 2493.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครนอกพระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ 2**. กรุงเทพฯ มหานคร: ทวีการพิมพ์, 2525.

วิจิตรมาตรา, ชุน. **80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า**. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพคุณวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยา-

ราม วันพฤหัสบดี ที่ 9 ตุลาคม 2523). กรุงเทพมหานคร: บัณฑิต
การพิมพ์, 2523.

วินัย จินดารักษ์. วิเคราะห์หัตถ์ของพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปริญญานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหา
บัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, 2540.

ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ม.ร.ว.. **พระประวัติกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัติ**. (พิมพ์
แจกในงานฉลองครบ 6 รอบ ม.จ.วัฒนากร เกษมศรี). พระนคร: มิตร
สยาม, 2510.

สดับ ลดาวัลย์, เจ้าจอม ม.ร.ว.. เรื่องปอเกิดของพระราชนิพนธ์ “เงาะป่า”.
ใน **เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับในรัชกาลที่ 5**. กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์การพิมพ์, 2526.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **นาฏยศิลป์รัชกาลที่ 5**. (สำเนาแผ่นโปร่งใส และเอกสาร
ประกอบการบรรยายเสนอผลงานวิจัยของภาคีสมาชิกประเภทวิจิตร
ศิลป์ สาขานาฏกรรม ต่อที่ประชุมสำนักศิลปกรรม วันที่ 5
พฤศจิกายน 2546 ณ ราชบัณฑิตยสถาน). กรุงเทพมหานคร: อัด
สำเนา, 2546.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์
พ.ศ.2325 - 2477**. (รายงานการวิจัยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาล
งกรณ์มหาวิทยาลัย). กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, 2541.

**หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง
เล่ม 2**. (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา
เมื่อปีพุทธ พ.ศ.2466). พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2466.

เอกสารฉบับตัวเขียน

จับกระบ่าตลก. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมุกกลอนบทละคร
เลขที่ 181. ตู้ที่ 115 ชั้น 4/3 มัดที่ 217.

ระเบียบการแสดงละครต่าง ๆ. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ.
หมุกกลอนบทละคร เลขที่ 1 - 6. ตู้ที่ 114 ชั้น 1/3 มัดที่ 13/ก.

เรื่องอิเหนา จัดโรงละคร. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมุกกลอน
บทละคร เลขที่ 504 - 506 และ 508. ตู้ที่ 114 ชั้น 4/1 มัดที่ 203.

เรื่องอิเหนา เบ็ดเตล็ด. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมุกกลอน
บทละคร เลขที่ 507. ตู้ที่ 114 ชั้น 4/1 มัดที่ 203.

บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม

บาทยัน อิมสำราญ*

บทคัดย่อ

เรื่องราวของชาวบ้านบางระจันในประวัติศาสตร์ที่นำไปสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมนั้น เริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 คือ เรื่องลิลิตต้นสตึกบ้านบางระจัน ของพระยาอุปกิตศิลปสาร โดยมีจุดมุ่งหมายสวดศิวิริกรรมของชาวบ้านบางระจัน เพื่อโน้มนำให้เกิดความรักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ ต่อมาในยุคสร้างชาติ สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เรื่องราวของชาวบ้านบางระจันในวรรณกรรมได้รับการพัฒนาไปสู่ความเป็นชาตินิยมสูงสุดดังที่ปรากฏในนวนิยายเรื่อง บางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม ในยุคที่มีการแบ่งขั้วความคิดทางการเมืองสว่าง ขวัญบุญ เขียน เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนความคิดรักชาติ เทิดทูนเอกราชและอธิปไตยผ่านวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ในยุคโลกไร้พรมแดน เรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์ก็ยังคงมีบทบาทหน้าที่ในฐานะที่เป็นสื่อในการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ดังจะเห็นได้จากนวนิยายเรื่อง อติตาของทมยันตี

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทนำ

“บางระจัน” เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับการต่อสู้ของสามัญชนที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าคนไทยทุกคนเคยได้ยินได้ฟัง หรือเคยรับรู้เรื่องราวดังกล่าวจากการบอกเล่า จากการอ่านหนังสือ จากบทเพลง หรือจากสื่อบันเทิงอื่น ๆ เช่น ละครหรือภาพยนตร์ ซึ่งถูกปรุงแต่งสีสันให้แตกต่างหลากหลายกันออกไปตามลักษณะของสื่อ แต่หัวใจของเรื่องไม่แตกต่างกันคือ ต้องการแสดงถึงน้ำใจอันกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของชาวบ้านในการต่อสู้กับผู้รุกราน

ชาวบ้านบางระจันมีเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีจริงตามที่ปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือไม่ คงเป็นเรื่องยากที่จะพิสูจน์ให้แจ่มชัดลงไปได้ แต่ที่เชื่อได้อย่างแน่นอนก็คือเรื่องบางระจันนั้นกลายเป็นแรงบันดาลใจให้นักประพันธ์นำมาแต่งเป็นวรรณกรรมหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง บางเรื่องอาจจำลองเหตุการณ์ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เอาไว้อย่างครบถ้วน บางเรื่องอาจอาศัยเพียงโครงเรื่องแล้วสร้างตัวละครใหม่แสดงบทบาท ใช้การสู้รบที่เกิดขึ้นที่บางระจันเป็นฉากเพื่อนำเรื่องไปสู่จุดหมายที่ผู้เขียนต้องการ

บทความนี้ผู้เขียนต้องการรวบรวมวรรณกรรมไทย¹ ที่นำเอาเรื่องราวบางระจันในประวัติศาสตร์มาเป็นเค้าโครงสำคัญในการแต่งโดยมีสมมติฐานอยู่ว่า ไม่ว่าเวลาจะเปลี่ยนแปลงไปนานเท่าไร จุดมุ่งหมายหลักของเรื่องบางระจันคือการเชิดชูจิตใจรักชาติของสามัญชนจะยังคงอยู่ตลอดไป แต่ความคิดดังกล่าวจะเข้มข้นเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับว่าสังคมในยุคนั้นจะเป็นเช่นใด

¹ ขอบเขตของข้อมูลที่ใช้ศึกษาในบทความนี้ ใช้เฉพาะข้อมูลวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ไม่รวมถึงบทเพลงที่ใช้ขับร้อง เนื่องจากบทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบางระจันมีหลายเพลง และมีประเด็นและวิธีการศึกษาที่แตกต่างออกไป สมควรเขียนเป็นบทความอีกเรื่องหนึ่งโดยศึกษาร่วมกับบทเพลงปลุกใจที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เพลงอื่น

“บางระจัน” ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์

เอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวอ้างถึงบางระจันมีหลายชิ้น ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นอกจากนี้ยังมีหนังสือเล่มสำคัญของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่องไทยรบพม่า ทั้งหมดกล่าวถึงเรื่องบางระจันว่าเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าเอกทัศเมื่อกรุงศรีอยุธยาใกล้จะเสียกรุงครั้งที่สอง การต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันเพื่อต้านทานกองทัพพม่านั้นได้บันทึกไว้ในลักษณะต่างกัันดังต่อไปนี้

1. เอกสารที่บันทึกเรื่องบางระจันเพียงชื่อ ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และคำให้การของขุนหลวงหาวัด เอกสารฉบับแรกกล่าวถึง “บางระจัน” ในฐานะที่เป็นชื่อค่ายที่พม่าตั้งประชิดล้อมกรุงศรีอยุธยา และชื่อ “ค่ายบ้านระจัน” ไม่ใช่ “ค่ายบางระจัน” ที่สำคัญก็คือ ไม่มีวีรกรรมของชาวบ้านไทยเกิดขึ้น ณ สถานที่แห่งนี้ ส่วนคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวถึง “บางระจัน” ว่าเป็นชื่อค่ายหนึ่งในสิบแปดค่ายที่พม่าตั้งอยู่รายล้อมกรุงศรีอยุธยา และชื่อ “ค่ายบ้านระจัน” ไม่ใช่ “ค่ายบางระจัน” เช่นเดียวกับจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

2. เอกสารที่บันทึกเรื่องบางระจันอย่างคร่าวๆ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ เรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารทั้ง 3 ฉบับ มิใช่เป็นเพียงการเรียกขานชื่อค่ายเหมือนเอกสาร 2 ฉบับที่กล่าวมาข้างต้น แต่มีการกล่าวถึงสถานที่ บุคคล และเหตุการณ์ สถานที่ยังคงใช้ชื่อ “บ้านระจัน” ส่วนชื่อบุคคลที่ปรากฏในตอนนี ได้แก่ พระอาจารย์วัดเขานางบวช นายจันเขียว พระยารัตนาธิเบศ ชาวบ้านและพม่า เหตุการณ์ก็คือพม่าตีค่ายบางระจันเพราะชาวบ้านไม่ยอมสวามิภักดิ์ แม้ว่าจะพยายามเกลี้ยกล่อมให้ยอมแพ้ แต่ชาวบ้านกลับฆ่าพม่าล้มตาย

เป็นอันมาก พม่าพยายามจะตีค่ายบางระจันหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ ชาวบ้านพยายามต่อสู้ด้วยการเดินทางเข้ามาขอปืนใหญ่ในเมืองหลวงแต่ไม่ได้ เพราะเมืองหลวงเกรงว่าหากค่ายแตก ปืนใหญ่จะกลายเป็นอาวุธให้พม่า เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา พระยารัตนาธิเบศ์ไปหล่อปืนใหญ่ให้ 2 กระบอก แต่ก็สู้พม่าไม่ได้ ค่ายแตกชาวบ้านล้มตายเป็นอันมาก

การรบของชาวบ้านบางระจันที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกลุ่มนี้ จะมีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้นกว่าเอกสารกลุ่มแรกทีกล่าวนำข้างต้น อย่างไรก็ตาม การรบดังกล่าวก็ยังคงเป็นการปะทะครั้งย่อย ๆ ระหว่างกองกำลังของพม่ากับชาวบ้านตามเส้นทางที่พม่าเคลื่อนทัพผ่านจากทางเหนือเพื่อลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยา และดูเหมือนว่าผู้บันทึกจะไม่ให้ความสำคัญที่โดดเด่นเป็นพิเศษ เพราะจะกล่าวรวม ๆ ไปกับการรบที่ปากน้ำประสบ โดยตัดฉากสลับกันไปมา ไม่ได้มีการเน้นย้ำการรบที่บ้านระจันโดยละเอียด เพียงเหตุการณ์เดียว

...ฝ่ายชาวค่ายบ้านระจันยกออกตั้งอยู่นอกค่าย ไหล่
ตะลุมบอนแห่งพันพม่าล้มตายเป็นอันมาก ช้างเสนาบดีผู้น้อย
ยกออกไปจะตีค่ายพม่าซึ่งตั้งอยู่ ณ วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ ให้
สถานสีชุกแบกไปตั้ง ถ้าจะให้ตั้งที่ใด จะเอาสีชุกตั้งเรียงให้ชิดกัน
แล้วจะขุดดินใส่บังเป็นค่าย และคนยกไปวันนั้นมากเต็มทุ่ง เสนาบดี
ให้หยุดแควที่ใดก็หยุดพร้อม ๆ กัน รังรอไป
ครั้นเห็นพม่าวัดป่าฝ้าย ชี้นำข้ามน้ำไปหาค่ายใหญ่ฟากตะวันออก
ตกเป็นหลายม้า จึงขับคนเข้าตี พม่าในค่ายยิงปืนออกมาถูกล้มลง
5 - 6 คน คนทั้งนั้นก็ถอยมาสิ้น ครั้นเพลายืนก็เลิกทัพกลับมา
ประมาณ 2-3 วัน พม่าก็ยกไปตีค่ายบ้านระจันอีก ทำการกวาดชน
ขึ้นกว่าเก่า ...

(พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม 2507: 632)

ความแตกต่างของเรื่องบางระจัน ในพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) และพระราชพงศาวดาร

ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ มีอยู่บ้างตรงชื่อบุคคลและการใช้ถ้อยคำสำนวนที่ผิดเพี้ยนกันไปบ้างเล็กน้อย

3. เอกสารที่เล่าเรื่องบางระจันอย่างละเอียด ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือเรื่องไทยรบพม่า

เรื่องบางระจันที่บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นั้น หากพิจารณาจากโครงเรื่องใหญ่มิได้แตกต่างกับเอกสารกลุ่มที่สอง กล่าวคือเป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างนักรบชาวบ้านไทยกับกองกำลังของพม่าและจบลงด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายไทย ส่วนรายละเอียดในพระราชพงศาวดารฉบับนี้พิสดารกว่าเรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารทุกฉบับที่กล่าวมาแล้ว ทั้งในแง่เนื้อเรื่อง ตัวละคร และการใช้ภาษา

เรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ เปิดเรื่องด้วยเหตุการณ์ก่อนหน้าอันเป็นมูลเหตุให้ชาวบ้านลุกขึ้นสู้กับพม่า กล่าวคือกองกำลังของพม่าทำตัวเยี่ยงโจรเข้ามาปล้นทรัพย์สินเงินทองและบุตรหญิง ส่วนรายละเอียดในเรื่องบางระจันที่ทำให้พระราชพงศาวดารฉบับนี้แตกต่างกับพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ รายละเอียดเกี่ยวกับตัวบุคคล อันได้แก่ ชื่อและบทบาทของบุคคลในเรื่อง เหตุการณ์ รวมทั้งการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับการศึกสงคราม

บุคคลที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารแบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายบางระจัน และฝ่ายพม่า ฝ่ายบางระจัน ได้แก่ พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช นายแท่น นายโช นายอิน นายเมือง เป็นชาวบ้านสี่บัวทอง แขวงเมืองสิงห์ นายดอกขาวบ้านตรับ นายทองแก้วบ้านโพทะเล พันเรื่อง นายทองเหม็น นายจันหนวดเขี้ยว ขุนสัน ฝ่ายพม่า ได้แก่ งาจุนหุ่ญ เยภิหุ่ญ ดิงจาโบ สุรินทจ่อซ่อง แยกจ้ออากาศ จิแก อากาป็นญี และพระนายกอง

พระอาจารย์ธรรมโชติเดิมอยู่วัดเขานางบวช ต่อมาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น บางระจัน เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน มีความรู้ทางเครื่องรางของขลัง เป็นผู้เสกวัตถุมงคลเพื่อให้ชาวบ้านใช้คุ้มครองตนเองเมื่อออกรบ เมื่อบางระจันแตกข่าวบางกระแสนี้ว่าพระอาจารย์มรณภาพในที่ค่าย บ้างก็ว่าพระอาจารย์หายสาบสูญไป

นายแท่น เป็นชาวบ้านสีบัวทอง แขวงเมืองสิงห์ เป็นคนกล้าหาญ เป็นหัวหน้าพาชาวบ้านบุกเข้าไล่ตะลุมบอนทหารพม่า เป็นผลให้ถูกปืนพม่าเข้าที่เข่า เจ็บป่วยเป็นเวลานานภายหลังเสียชีวิตในค่าย

นายทองเหม็นชอบดื่มสุรา เป็นนักรบผู้กล้าหาญและมีฝีมือ เคยได้รับมอบหมายเป็นปีกซ้ายเมื่อคราวที่สุรินทจ่อช่องยกมาตี วันหนึ่งเมาสุราขี่กระบือเผือกยกพลเข้าตีค่ายพม่า ปะทะกับพระนายกองและพลรามัญ นายทองเหม็นขับกระบือไล่ถล่มเข้ากลางทัพแต่เพียงผู้เดียว พลพม่าแทงฟันนายทองเหม็นไม่เข้า สุดท้ายสู้รบจนสิ้นกำลัง พม่าจับตัวได้และถูกทรมานในทึบ

พันเรืองเป็นชาวบ้านที่ฝ้ายพม่าต้องการตัว ถึงกับส่งพลร้อยเศษมาตามจับ เป็นเหตุให้พลพม่าต้องปะทะกับชาวบ้านบางระจันเป็นครั้งแรกที่ฝั่งแม่น้ำ พันเรืองมีความสามารถในการรบได้รับมอบหมายให้เป็นปีกซ้ายเมื่อคราวรบกับสุรินทจ่อช่อง เป็นหัวหน้าชาวบ้านที่มีชีวิตอยู่ต่อสู้กับพม่าจนกระทั่งถึงตอนท้ายที่ค่ายบางระจันใกล้แตก และเป็นผู้คิดอ่านร่วมกับนายทองแสงใหญ่ส่งคนเข้ามาขอปืนใหญ่และกระสุนดินดำในเมืองหลวง

ส่วนขุนสันยั้งปืนแม่่น มีฝีมือในการรบ นายจันหนวดเขี้ยวก็เป็นนักรบคนสำคัญที่ยกพลออกรบพม่าอีกหลายครั้ง แต่ในที่สุดทั้งสองก็ตายในทึบ

ฝ้ายพม่านั้น นายทัพได้แก่ งามจันห่วน เย็กห่วน ดิงจาโบ้ สุรินทจ่อช่อง แยกจอกกา จิกแก อากาปันญี พระนายกอง นายทัพเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้คุมกองกำลังมาตีค่ายบางระจัน ส่วนใหญ่จะบอกเพียงคุมทหารมาจำนวนหนึ่งปะทะกับชาวบ้านบางระจันและในที่สุดก็แตกพ่ายกลับไป ยกเว้นการรบที่มีสุรินทจ่อช่อง และพระนายกองเป็นนายทัพที่จะมีรายละเอียดมากกว่าครั้งอื่น ๆ

ด้านเหตุการณ์นั้นพบว่า เหตุการณ์ที่ปรากฏเฉพาะในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ก็คือ การระบุถึงสาเหตุที่ชาวบ้านลุกขึ้นต่อสู้ว่า พม่าทำตัวประหนึ่งโจร “เร่งเอาทรัพย์เงินทองและบุตรหญิง” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: 269)

ส่วนเหตุการณ์ด้านการรบในพระราชพงศาวดารฉบับพระราช

หัตถเลขาระบุว่ามีการรบถึง 8 ครั้ง การรบครั้งสำคัญได้แก่การรบครั้งที่สี่ ฝ่ายไทยมีนายมีแท่นเป็นนายทัพ นายทองเหม็นเป็นปีกขวา พันเรืองเป็นปีกซ้าย ฝ่ายพม่ามีสุรินทจอชองเป็นนายทัพ การรบครั้งนี้พระราชพงศาวดารบรรยายไว้อย่างละเอียดว่า

“...กองทัพบกมาตั้งอยู่ปากคลองข้างโน้น ได้ยิงปืนโต้ตอบกันทั้งสองฝ่าย พม่าเห็นไทยน้อยก็ตั้งรบอยู่มิได้ทอดย ทัพไทยจึงชนเอาไม้และหญ้ามาถล่มคลองและยกข้ามคลองรุกไปรบพม่าถึงอาวรณ์ เข้าไล่ตะลุมบอนฟันฆ่าพม่าล้มตายเป็นอันมาก และสุรินทจอชองนายทัพนั้น ก็ล้มระย้าอยู่ในกลางพลเร่งให้ตีกลองรบ รบกันตั้งแต่เช้าจนตะวันตกเพียง พลทหารไทยวิ่งเข้าฟันตัดศีรษะสุรินทจอชองขาดคอกม้าตายท่ามกลางสนามรบ...”

(พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: 271)

ส่วนทรศนะเกี่ยวกับศึกสงครามนั้นจะแฝงอยู่ในการบรรยายการสู้รบ โดยจะไม่แสดงความชื่นชมชัยชนะของชาวบ้านบางระจันโดยตรง แต่จะกล่าวว่า “พม่ากลัวฝีมือไทยค่ายบ้านระจันนัก” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: 272) หรือให้ภาพพม่าที่ขวัญเสียเพราะความพ่ายแพ้จากการสู้รบ หวาดกลัวกองกำลังของชาวบ้านถึงขนาดหุงข้าวสุกบ้างไม่สุกบ้าง ได้กินข้าวบ้างไม่ได้กินข้าวบ้าง เพราะเกรงว่ากองกำลังชาวบ้านจะยกมาโจมตี

แต่เดิมนั้นจารีตของการบันทึกพระราชพงศาวดารนั้นจะให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องกษัตริย์ การที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งเป็นพงศาวดารที่ชำระหลังสุด² ให้ความสำคัญกับเรื่องของสามัญชนเป็นพิเศษ โดยให้รายละเอียดในเรื่องบุคคล เหตุการณ์ และแสดงทรศนะที่

² เอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ฉบับนี้ชำระหลังสุดคือสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์โปรดให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทชำระขึ้นใหม่ โดยได้เลือกสรรเหตุการณ์บางอย่างที่เชื่อถือได้มาจากหนังสือโบราณว่าด้วยกฎหมาย และพงศาวดารเขมรหลายฉบับ กับคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเชื่อถือได้

เกี่ยวข้องกับการรบที่บ้านบางระจัน แสดงให้เห็นชนบทการบันทึกพงศาวดารที่เปลี่ยนไปจากยุคก่อนหน้า สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงระบบคิดในหมู่ชนชั้นนำไทย ที่เริ่มให้ความสำคัญต่อสามัญชนในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐ เรื่องราวเล็ก ๆ ของชาวบ้านเพียงไม่กี่บรรทัดที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับที่ชำระก่อนหน้าจึงถูกขยายความอย่างมากในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องเล่าบางระจันที่เป็นอมตะในสังคมไทย

หนังสือเรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของเรื่องบางระจันจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะมีเนื้อความคล้ายคลึงกันมาก จะแตกต่างกันบ้างก็คือสำนวนภาษา หนังสือไทยรบพม่านำเรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขามาเล่าให้ง่ายและเป็นระบบระเบียบมากขึ้น โดยเริ่มต้นเรื่องด้วยสำนวนว่า “แต่มีเรื่องอัศจรรย์เกิดขึ้นทางหัวเมืองในตอนนี้เรื่อง 1 คือเมื่อเดือน 3 ปีระกา” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2520: 349) และมีข้อความลงท้ายในเชิงยกย่องสรรเสริญชาวบ้านบางระจันโดยไม่ปรากฏในเอกสารฉบับอื่น ได้แก่ “เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี้” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2520: 357) นอกจากนั้น สิ่งที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่งก็คือการระบุชื่อผู้ที่อาสาสมัครกำลังมารบกับบางระจันว่าชื่อ “สุกี้” ในขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “พระนายกอง”

เอกสารทั้งสองเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจัน เนื่องจากมีรายละเอียดที่สามารถนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการประพันธ์ได้ โดยในขั้นต้นถือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นแม่แบบเรื่องบางระจันให้แก่เรื่องไทยรบพม่า และต่อจากนั้นทั้งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและเรื่องไทยรบพม่าก็เป็นแหล่งอ้างอิงแก่ผู้สนใจสร้างสรรค์งานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจันต่อไป รวมถึงบางระจันในรูปแบบของวรรณกรรมที่จะกล่าวถึงในบทความนี้ด้วย

กล่าวโดยสรุป เรื่องบางระจันที่ปรากฏในเอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร และในหนังสือเรื่องไทยรบพม่า นั้น มีลักษณะร่วมกันคือเป็นเรื่องการสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เกิดขึ้นที่ค่ายบางระจัน แต่มีวิธีการนำเสนอเรื่องแตกต่างกันเป็น 3 ลักษณะ

ลักษณะแรก อ้างถึงเพียงแต่ชื่อของหมู่บ้านบางระจัน ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี คำให้การขุนหลวงหาวัด

ลักษณะที่สอง เล่าเรื่องราวอย่างย่อ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

ลักษณะที่สาม เล่าเรื่องราวอย่างละเอียด ระบุนามบุคคล วันเวลา สถานที่ และรายละเอียดของเหตุการณ์ ชื่อบุคคลและรายละเอียดของเหตุการณ์จำนวนมากไม่ปรากฏในพงศาวดารฉบับอื่น เอกสารกลุ่มนี้ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือเรื่องไทยรบพม่า โดยเฉพาะเรื่องไทยรบพม่านี้นักนิพนธ์ได้เพิ่มเติมพรรณนาส่วนตัวในเชิงยกย่องวีรกรรมของชาวบ้านไว้ในตอนท้ายอีกด้วย

“บางระจัน” ในวรรณกรรม

การนำวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันมาสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมเรื่องสำคัญนั้น 4 เรื่อง ดังต่อไปนี้

1. **ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร

2. **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม

3. **เลือดเนื้อเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ

4. **อดีต** ของ ทมยันตี

วรรณกรรมทั้ง 4 เรื่องนี้ แต่งเป็นร้อยกรอง 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่อง **ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของมหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร และ **เลือดเนื้อเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ และแต่งเป็นนวนิยาย 2 เรื่อง ได้แก่ **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม และ **อดีต** ของ ทมยันตี แต่ละเรื่องนั้นมี

เกี่ยวข้องกับการรบที่บ้านบางระจัน แสดงให้เห็นชนบทการบันทึกพงศาวดารที่เปลี่ยนไปจากยุคก่อนหน้า สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงระบบคิดในหมู่ชนชั้นนำไทย ที่เริ่มให้ความสำคัญต่อสามัญชนในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐ เรื่องราวเล็ก ๆ ของชาวบ้านเพียงไม่กี่บรรทัดที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับที่ชำระก่อนหน้าจึงถูกขยายความอย่างมากในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องเล่าบางระจันที่เป็นอมตะในสังคมไทย

หนังสือเรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของเรื่องบางระจันจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะมีเนื้อความคล้ายคลึงกันมาก จะแตกต่างกันบ้างก็คือสำนวนภาษา หนังสือไทยรบพม่านำเรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขามาเล่าให้ง่ายและเป็นระบบระเบียบมากขึ้น โดยเริ่มต้นเรื่องด้วยสำนวนว่า “แต่มีเรื่องอัศจรรย์เกิดขึ้นทางหัวเมืองในตอนนี้เรื่อง 1 คือเมื่อเดือน 3 ปีระกา ...” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2520: 349) และมีข้อความลงท้ายในเชิงยกย่องสรรเสริญชาวบ้านบางระจันโดยไม่ปรากฏในเอกสารฉบับอื่น ได้แก่ “เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี้” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2520: 357) นอกจากนั้น สิ่งที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่งก็คือการระบุชื่อผู้ที่อาสาเข้ามาช่วยรบกับบางระจันว่าชื่อ “สุกี้” ในขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “พระนายกอง”

เอกสารทั้งสองเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจัน เนื่องจากมีรายละเอียดที่สามารถนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการประพันธ์ได้ โดยในขั้นต้นถือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นแม่แบบเรื่องบางระจันให้แก่เรื่องไทยรบพม่า และต่อจากนั้นทั้งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและเรื่องไทยรบพม่าก็เป็นแหล่งอ้างอิงแก่ผู้สนใจสร้างสรรค์งานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจันต่อไป รวมถึงบางระจันในรูปแบบของวรรณกรรมที่จะกล่าวถึงในบทความนี้ด้วย

กล่าวโดยสรุป เรื่องบางระจันที่ปรากฏในเอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร และในหนังสือเรื่องไทยรบพม่า นั้น มีลักษณะร่วมกันคือเป็นเรื่องการสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เกิดขึ้นที่ค่ายบางระจัน แต่มีวิธีการนำเสนอเรื่องแตกต่างกันเป็น 3 ลักษณะ

ลักษณะแรก อ้างถึงเพียงแต่ชื่อของหมู่บ้านบางระจัน ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี คำให้การขุนหลวงหาวัด

ลักษณะที่สอง เล่าเรื่องราวอย่างย่อ ย่นย่อ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

ลักษณะที่สาม เล่าเรื่องราวอย่างละเอียด ระบุชื่อบุคคล วันเวลา สถานที่ และรายละเอียดของเหตุการณ์ ชื่อบุคคลและรายละเอียดของเหตุการณ์จำนวนมากไม่ปรากฏในพงศาวดารฉบับอื่น เอกสารกลุ่มนี้ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือเรื่องไทยรบพม่า โดยเฉพาะเรื่องไทยรบพม่านี้นักเขียนได้เพิ่มเติมพรรณนาส่วนตัวในเชิงยกย่องวีรกรรมของชาวบ้านไว้ในตอนท้ายอีกด้วย

“บางระจัน” ในวรรณกรรม

การนำวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันมาสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมเรื่องสำคัญนั้น 4 เรื่อง ดังต่อไปนี้

1. **ลิลิตต้นสตุดีบ้านบางระจัน** ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร

2. **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม

3. **เลือดเนื้อเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ

4. **อดีต** ของ ทมยันตี

วรรณกรรมทั้ง 4 เรื่องนี้ แต่งเป็นร้อยกรอง 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่อง **ลิลิตต้นสตุดีบ้านบางระจัน** ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร และ **เลือดเนื้อเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ และแต่งเป็นนวนิยาย 2 เรื่อง ได้แก่ **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม และ **อดีต** ของ ทมยันตี แต่ละเรื่องนั้นมี

ประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่องดังจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

1. **ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งเสร็จเมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2465 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์รวมเล่มรวมกับบทประพันธ์เรื่องอื่น ๆ ในหนังสือ “คำประพันธ์บางเรื่อง” เพื่อแจกในงานฌาปนกิจศพบิดา (นายหว่าง กาญจนชีวะ) ภรรยา (คุณหญิงอุปกิตศิลปสาร) และน้องชาย (พระภิกษุสุน กาญจนชีวะ) เมื่อ พ.ศ. 2472 ต่อมากระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น ได้นำหนังสือเล่มนี้มาเป็นหนังสือแบบเรียนสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และยกเลิกไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร (สว่างวรรณ กาญจนชีวะ 2524: คำนำ)

พระยาอุปกิตศิลปสารนำเค้าเรื่องวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันมาจากเรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยกล่าวไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

บางระจันเรื่องนี้	นำเสนอ
จากเรื่องรบพม่าของ	พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ	กรมพระ ดำรงฯ
ผู้กลีตเค้าต้น	ประดับกรรณ

(น.41)

ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน นี้ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิตประกอบด้วย ร่ายต้น 12 บท โคลงต้นวิวิธมาลี 36 บท และโคลงสามต้น 15 บท มีองค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำเรื่อง เนื้อเรื่อง และสรุป

ส่วนนำเรื่อง เรียกว่าประณามพจน์คือคำไหว้ครู ในลิลิตสดุดีบ้านบางระจันนั้น คือร่ายบทแรก และโคลงต้น 4 บทที่ตามมา อันได้แก่ เนื้อหาร่าย เป็นการกล่าวชมรัฐสยามว่ามีความยิ่งใหญ่ สุขสบายเจริญรุ่งเรือง และสวยงามราวกับเมืองของเทวดา เปรียบเทียบเมืองหลวงว่าประดุจเขาไกรลาส ประชาชนมีความเจริญรุ่งเรือง มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ มี

ทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่า ทรัพย์ในดินสินในน้ำ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารทั้งพืชสวนพืชไร่ มีการติดต่อกับต่างประเทศจนเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ มีพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง สนับสนุนศาสนาอันนำมาซึ่งสันติ เป็นผลให้ประชาชนมีชีวิตมีความสุขสนุกสนาน ส่วนโคลงฉันท์ 4 บทที่ตามมานั้นเป็นการยกพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมเปรียบประดุจจักรของพระพรหมซึ่งปกป้องบ้านเมือง มีพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่เปรียบมิได้ ผู้ประพันธ์ขอเทิดทูนชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ไว้ประดุจดังชีวิต ขอสดุดีพระเกียรติคุณเพื่อเป็นสิริมงคล และผลงานเขียนเรื่องนี้ขอถวายเป็นเครื่องสักการะแก่พระองค์ท่าน

จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อเรื่อง ซึ่งแต่งด้วยร้อยฉันท์ โคลง 2 ฉันท์ โคลง 3 ฉันท์ และโคลง 4 ฉันท์ สลับกันไป โดยดำเนินเรื่องไปตามเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในหนังสือไทยรบพม่า ตั้งแต่พม่ายกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เข้าปล้นทรัพย์สินและขูดคร่าบุตรสาวของชาวบ้าน สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนเป็นอันมาก มีคนกลุ่มหนึ่งรวมกำลังกันต่อต้านฆ่าฟันพม่าล้มตายเป็นอันมาก แล้วหนีไปพึ่งพระอาจารย์ธัมมโชติ ที่วัดเขานางบวชสุพรรณบุรี ส่องส่องกำลังคน แล้วจึงอพยพไปตั้งค่ายที่บางระจันต่อสู้ด้านทันทพม่า พม่าเข้าตีค่ายบางระจัน 7 ครั้ง แต่ก็พ่ายแพ้ไปทุกครั้ง ผู้แต่งให้ความสำคัญต่อการศึกครั้งที่ 4 และครั้งที่ 7 ซึ่งฝ่ายบางระจันได้ชัยชนะอย่างงดงามในการต่อสู้ แต่ศึกครั้งที่ 8 ซึ่งฝ่ายพม่าแต่งตั้งให้สุกี้เป็นแม่ทัพนั้น บางระจันไม่อาจต้านทานได้ เพราะสุกี้ใช้กลยุทธ์ให้ชาวบ้านบางระจันออกรบนอกค่าย ทำให้ชาวบ้านต้องล้มตายเป็นอันมาก ครั้นไปขอปืนใหญ่จากเมืองหลวงก็ไม่ได้ หล่อปืนใหญ่ใช้เองก็ราวใช้การไม่ได้ ในที่สุดค่ายบางระจันก็ถูกตีแตก

ส่วนสรุป แต่งด้วยโคลง 2 ฉันท์ 13 บท โคลง 4 ฉันท์ 4 บท และร้อยฉันท์ 1 บท เนื้อหาเป็นการสรรเสริญเกียรติคุณของชาวบ้านบางระจัน โดยเริ่มต้นสดุดีชาวบ้านบางระจันในฐานะที่เป็นกลุ่มชาวบ้านจำนวนน้อยนิดร่วมกันต่อสู้กับพม่า การตายของชาวบ้านบางระจันนั้นเป็นการตายที่สมศักดิ์ศรีของการที่ได้เกิดมา และถึงจะเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาแต่มีจิตใจกล้าหาญ

ต่อสู้พม่าจนได้ชัยชนะถึง 7 ครั้ง การกระทำเยี่ยงนี้ไม่ว่าไปที่ไหนก็มีคนนับถือ และแม้ว่าชาวบ้านบางระจันจะเสียชีวิตไปแล้ว แต่ความดีงามทั้งหลายจะเลื่องลือไปทุกหนทุกแห่ง แม้แต่รุ่นลูกหลานได้รับฟังเรื่องราวของท่านก็ยังปลาบปลื้ม อิ่มอกอิ่มใจ

จากนั้นก็พรรณนาถึงเกียรติคุณแห่งวีรชนบ้านบางระจันทีละคน เริ่มตั้งแต่อาจารย์ธัมมโชติ นายแท่น นายทองเหม็น พันเรือง ขุนสรรค์ นายจันทรหนวดเขี้ยว นายทองแสงใหญ่ แสดงความเคารพชาวบ้านบางระจันอีกครั้ง ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมชาติผู้เขียนยังรู้สึกความปลาบปลื้มจนน้ำตาไหลถึงเพียงนี้ หากผู้ที่เป็นลูกหลานวีรชนเหล่านี้จะยิ่งปลาบปลื้มในวีรกรรมเพียงใด ลงท้ายเรื่องด้วยการแสดงความอิมใจที่ได้แต่งเรื่องการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันจนเสร็จสิ้น และอวยพรให้ชาติสยามจงเจริญรุ่งเรือง และขอให้ผลงานเรื่องนี้คงอยู่คู่ชาติสยามตลอดไป

ในบทประณามพจน์ตอนต้นเรื่องนั้น มีข้อนำสังเกตก็คือกวีมิได้แต่งโดยใช้จารีตของบทประณามพจน์แบบวรรณกรรมในช่วงก่อนหน้านี้ ซึ่งมักเริ่มต้นเรื่องด้วยสูตรสำเร็จที่คล้ายคลึงกันคือ กวีจะกล่าวการชมปราสาทราชวัง ชมความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา และชมบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ เช่น บทประณามพจน์ในลิลิตยวนพ่าย กำสรวลโคลงตันนिरादनรินทร์ ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น แต่ลิลิตตันสตุดีบ้านบางระจันจะเริ่มต้นเรื่องด้วยการระบุถึงสยามในฐานะรัฐที่มีความเจริญรุ่งเรือง **“ศรีศรีสยามรัฐ ทัดทัดถิ่นสุรฐาน สราญราวสุรราชฎ์ โภภาสเพียงสุรภพ ลากหลังลบสุรโลก...”** (น.26)

ผู้แต่งแสดงความภูมิใจในชาติของตนอย่างมากที่มีความมั่งคั่งไม่ว่าจะเป็นในเมืองหลวงหรือหัวเมือง มีทรัพยากรธรรมชาติและพืชพันธุ์ธัญญาหารอันอุดม ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ และมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของรัฐ **“เป็นปิ่นสยามสากล ก่องหล้า”** (น.26) กวีแสดงจุดยืนทางความคิดที่แน่วแน่ชัดเจนว่ารักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ **“รักชาติศาสน์เจ้าหล้า เล่ห์ชนม์”** (น.27)

การนำเสนอบทประณามพจน์ในลักษณะนี้ ในแง่วรรณกรรมนั้นถือว่าเป็นความพยายามเกริ่นนำเรื่องเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาซึ่งเป็นเรื่องของ

เหล่าชาวบ้านที่ช่วยกันปกป้องบ้านเมืองอันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดให้พ้นจากเงื้อมมือของผู้รุกราน แต่ในแง่ประวัติศาสตร์รับทราบประณามพจน์ดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐจารีตแบบดั้งเดิมดังที่ปรากฏในบทประณามพจน์แบบเก่านั้นเป็นอดีตไปแล้ว รัฐแบบใหม่นั้นประกอบไปด้วยเขตแดนที่ชัดเจน มีประชาชน พืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์บกสัตว์น้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ มีศาสนา มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นรัฐที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล เป็นสิ่งที่เข้ามาแทนที่

ความรู้สึกรักและภูมิใจรัฐแบบใหม่ที่มีชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์เป็นเป้าหมายนี้ผู้แต่งได้ใช้เป็นบรรทัดฐานทางความคิด และนำมาใช้เป็นเหตุผลของการลุกขึ้นสู้ของชาวบ้านบางระจัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ความสนใจของกวีที่จะนำเรื่องราวในประวัติศาสตร์ไทยมาแต่งเป็นวรรณกรรมจะไม่ใช่อะไรใหม่ เพราะก่อนหน้านี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็ได้นำเสนอความคร่ำครวญสมเด็จพระนเรศวรกระทำยุทธหัตถีกับพม่ามานิพนธ์เป็นวรรณกรรมเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย สุนทรภู่แต่งเสภาพระราชพงศาวดาร ซึ่งรวมไปถึงโคลงประกอบภาพเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์อย่างโคลงภาพพระราชพงศาวดาร วรรณกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางโลกทรรศน์และภูมิปัญญาของกวีไทยในช่วงหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาที่ให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของตนเอง จนเกิดแรงบันดาลใจไม่ว่าจะด้วยเหตุใดก็ตามที่จะสร้างสรรคงานวรรณกรรมเพื่อจำลองอดีตที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารมาเป็นวรรณกรรม

ลิลิตต้นสตุดิบ้านบางระจัน ก็เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่อยู่ในกระแสดังกล่าว หากแต่อาจมีความแตกต่างกันในแง่ที่ว่ามิได้เป็นการจำลองอดีตที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์และความยิ่งใหญ่ของราชสำนัก แต่เป็นเรื่องของไพร่ฟ้าคือชาวบ้านธรรมดาสามัญที่เป็นเรื่องเล่าสั้น ๆ แทรกอยู่ในพระราชพงศาวดาร การให้คุณค่าเรื่องราวของชาวบ้านของกวีราชสำนักจนถึงขั้นนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมประเภทลิลิตนั้นยังไม่เคยปรากฏมาก่อนหน้านี้เลย จึงนับเป็นครั้งแรกที่เรื่องของไพร่ฟ้าประชาชนได้รับการกล่าวขวัญถึง อย่างไรก็ตาม พบว่ามีความพยายามเชื่อมโยงเรื่องราวการ

ต่อสู้ของประชาชนให้เข้ากับบริบทของรัฐแบบใหม่ ทั้งที่การอธิบายเช่นนั้นไม่ปรากฏในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นเอกสารลักษณะใดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจัน แม้แต่ในหนังสือเรื่องไทยรบพม่า ซึ่งผู้แต่งกล่าวว่าได้ใช้หนังสือเล่มนี้เป็นต้นเค้าในการแต่ง นั่นก็คือความพยายามที่จะอธิบายการต่อสู้ของชาวบ้านว่าเป็นการต่อสู้เพื่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ซึ่งผู้แต่งได้ใส่ความคิดลักษณะนี้เข้าไปในเรื่องหลายตอน ในขณะที่หนังสือเรื่องไทยรบพม่ากล่าวเพียงแต่ว่าเหตุที่ชาวบ้านลุกขึ้นสู้เพราะ “พวกราษฎรพากันโกรธ จึงคิดจะแก้แค้นพม่า” (น.367) แต่ในลิลิตต้นสุตบ้านบางระจันกล่าวว่า

“จักจงพจนประพันธ์ สรรอุทาหรณ์หาญ ขานคุณชาวบ้านบางระจัน ผู้พิญจน์ท์ภักดีชาติ ศาสน์กษัตริย์สุจริต กอบกิจช่วยชาติตน” (น.27)

“ยังมีชายชาวสยาม นามนายแท่นกับสหาย นายโชติ นายเมือง นายอิน อยู่แดนดินสิงห์บุรี ณ บ้านศรีบัวทอง อีกสองชายชาวเขต เมืองวิเศษชัยชาญ นามขนานนายดอก บอกดำบล บ้านกรับกับนายทองแก้ว อยู่หมู่บ้านโพธิ์ทะเล หกนายเหากัน พลันปรึกษาปรองดอง ปองแก้แค้นแทนชาติ” (น.28)

“ความเป็นไทยเคยถนอม
สำคัญล้างได้

ใครจักยอมยื่นให้
ดุษปอง” (น.29)

การแปรความหมายการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันจากการต่อสู้เพื่อป้องกันตัวจากการถูกกดขี่ข่มเหงเป็นการต่อสู้เพื่อชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์นั้น ถือว่าเป็นการตีความในกรอบแนวคิดชาตินิยม ซึ่งน่าจะเชื่อได้ว่าผู้แต่งต้องการนำเรื่องราวการต่อสู้อันน่าสะเทือนใจของชาวบ้านบางระจันมาอธิบายใหม่ภายใต้กรอบของรัฐชาติแบบใหม่ จากการตายเพราะการต่อสู้เพื่อป้องกันตัวและการล้างแค้น กลับกลายมาเป็นการตาย

เพื่ออุดมการณ์ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะเมื่อระบบมูลนายสลายลงไป ไฟฟ้าประชาชนกลายเป็นพสกนิกรของรัฐ การสร้างวรรณกรรมเพื่อสวดดีวีกรรมของกษัตริย์ให้ประชาชนรับรู้และประทับใจเพียงช่องทางเดียวไม่เพียงพอที่จะสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ แต่จำเป็นต้องปลูกเร้าให้ประชาชนเห็นแบบอย่างของประชาชนที่ผู้ปกครองอยากให้เป็น อันเป็นการแสวงหาวิธีการที่จะช่วยสถาปนาความมั่นคงให้รัฐบาลใหม่อีกช่องทางหนึ่ง

ก่อนหน้าที่พระยาอุปกิตศิลปสารจะประพันธ์ **ลิลิตสวดดีบ้านบางระจัน** นั้น ก็ได้มีกวีตั้งแต่เมื่อครั้งอดีตจรณาลงงานวรรณกรรมเพื่อจุดมุ่งหมายคือการยกย่องสวดดีมาแล้ว สมัยอยุธยา ได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย จันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีคำประพันธ์ประเภทสวดดี 26 เรื่อง เรื่องสำคัญ ๆ ได้แก่ โคลงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โคลงยอพระเกียรติพระพุทไธสหล้าณาลัย ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงตันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยอพระเกียรติสามรัชกาล เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โคลงสรรเสริญพระเกียรติเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ. 2460 เป็นต้น

วรรณกรรมสวดดีที่กล่าวมานี้ทั้งหมดเป็นวรรณกรรมที่ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไว้อย่างยิ่งใหญ่ว่า เป็นเทวราชาบ้าง ธรรมราชาบ้าง นอกจากนั้นทรงไว้ซึ่งบุญญาภิหารและพระปรีชาสามารถอย่างหาที่สุดมิได้

กล่าวได้ว่า **ลิลิตตันสวดดีบ้านบางระจัน** นั้น เป็นวรรณกรรมที่เปลี่ยนมุมมองจากการสวดดีพระมหากษัตริย์มาเป็นการสวดดีสามัญชนเป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทย นอกจากนั้นยังนำเสนอเรื่องราวโดยใช้จารีตการเขียนวรรณกรรมสวดดีกษัตริย์ กล่าวคือ มีบทประณามพจน์ เนื้อเรื่องและสรุปหรือนิคมคำถวมทั้งการใช้คำประพันธ์ประเภทลิลิต ซึ่งในอดีต

เคยใช้ในการเขียนเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นลิลิตพระลอ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น

ลิลิตต้นสตุดิบ้านบางระจันจึงนับเป็นพยายามของผู้แต่งที่กล้าเปลี่ยนแปลงจารีตของวรรณกรรมสตุดิที่เคยใช้กับชนชั้นสูงมาเป็นเรื่องของชาวบ้าน ความสำคัญของ**ลิลิตต้นสตุดิบ้านบางระจัน**ก็คือเป็นวรรณกรรมสตุดิชนชั้นไพร่เป็นเรื่องแรก และชนชั้นไพร่ที่รับการยกย่องอย่างสูงเด่นก็คือชาวบ้านบางระจัน แต่การสตุดิดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบของรัฐบาลแบบใหม่ที่มุ่งปลูกฝังอุดมการณ์รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทำให้การต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันต้องกลายเป็นการต่อสู้ของสามัญชนเพื่อปกป้องชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ไปด้วย ทั้งที่ชาวบ้านบางระจันตัวจริงไม่เคยได้รู้จักอุดมการณ์เหล่านี้เลย

2. **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม เป็นวรรณกรรมที่นำเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันมาแต่งในรูปแบบนวนิยายเป็นเรื่องแรก ไม้ เมืองเดิมแต่งเรื่องนี้ราว พ.ศ. 2480-2485 อันเป็นยุคที่จอมพล ป. พิบูลสงครามใช้นโยบายสร้างชาติ โดยสร้างสิ่งเร้าต่าง ๆ เพื่อรวมพลังประชาชน เช่น กำหนดรัฐธรรมนูญ จัดประกวดเพลงชาติ บทเพลง ละคร เพื่อเน้นให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม 2520: 60)

บางระจัน เป็นเรื่องของนายทหารกองทหารม้าหนุ่มชื่อทัพ หลังจากแพ้สงครามพม่าที่ยุทธการอ่าวหว้าขาว และไม่ยอมไปรายงานตัวต่อนายทัพ เพราะการแตกทัพนั้นหมายถึงโทษประหาร แต่กลับรวบรวมกำลังเป็นกองโจรทหารม้าบ้านคำหยาดคอยปล้นกองทัพพม่า และช่วยเหลือชาวบ้านที่ถูกทหารพม่ารังแก ทัพมีศัตรูคู่อาฆาตชื่อสังข์ซึ่งเป็นทหารหลวง ต่อมากลายเป็นมิตรกัน และชักชวนกันไปบางระจันเพื่อทำศึกกับพม่า ทำสงครามกับพม่า 7 ครั้ง แต่ครั้งที่ 8 ไม่สามารถต้านทานกำลังของพม่าได้ทุกคนในค่ายบางระจันถูกฆ่าตายทั้งหมด ในระหว่างที่เรื่องดำเนินไป ก็มีเรื่องราวความรักเกิดขึ้นในระหว่างการสู้รบดังกล่าวด้วย

ถ้าพิจารณาจากโครงเรื่องและเนื้อเรื่องความขัดแย้งที่เกิดในนวนิยายเรื่องนี้ มีทั้งที่เป็นความขัดแย้งหลัก และความขัดแย้งรอง ความขัดแย้ง

หลักคือความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับผู้รุกรานคือพม่า ส่วนความขัดแย้งรองเป็นความขัดแย้งส่วนตัว ระหว่างตัวละครเอกคือทัพกับศัตรูคู่อาฆาตคือสังข์ โดยมีปัญหามาจากเรื่องการผูกพยาบาทกันมาตั้งแต่หนหลังและเรื่องผู้หญิงเป็นสำคัญ ความขัดแย้งรองคือความขัดแย้งส่วนตัวเกิดขึ้นก่อน และดำเนินต่อไป แต่เมื่อความขัดแย้งหลักคือความขัดแย้งกับผู้รุกรานเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น ความขัดแย้งรองก็ลดความสำคัญลงไปจนกระทั่งไม่มีความขัดแย้งรองใด ๆ เหลืออยู่เลย เพราะตัวละครที่ขัดแย้งกันด้วยปัญหาส่วนตัวทั้งหลายต่างปรับความเข้าใจกัน และร่วมมือร่วมกันรักษาแผ่นดินเกิดของตนเองให้รอดพ้นจากศัตรูผู้รุกราน

ตัวละครสำคัญในเรื่องนี้ได้แก่ ทัพและสังข์ เป็นตัวละครที่ไม่เมืองเดิมสมมติขึ้น ไม่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับเรื่องราวความรักที่เกิดขึ้นระหว่างรบนั่นก็ไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน ตัวละครที่มีชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ได้แก่ นายแท่น นายดอก นายโชติ ขุนสรรค์ พันธเรื่อง นายทองเหม็น ฯลฯ ไม่ เมืองเดิม ไม่ค่อยให้ปรากฏออกมาเป็นจริง นอกเสียจากนายแท่นถูกปืนพม่า และนายทองเหม็นที่ขี่ควายออกตะลุยรบด้วยความโกรธแค้น ทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุผลที่ว่าเกรงจะมีข้อผิดพลาดในเรื่องถ้อยชนทนาหรือพฤติกรรมที่มีได้บ่งอย่างชัดเจนในพระราชพงศาวดาร (สุจิตต์ วงษ์เทศ 2538: 21) นอกจากนั้น การกำหนดตัวละครขึ้นมาใหม่ยังเปิดโอกาสให้ผู้แต่งใช้จินตนาการได้อย่างอิสระกว่าการใช้ตัวละครที่มีชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ ผู้นำชาวบ้านบางระจันอย่างเช่นนายแท่น นายทองเหม็น นายจันทร์หนวดเขี้ยว ฯลฯ จึงเป็นเพียงตัวประกอบ เรื่องราวโดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวการต่อสู้ของทัพและพวกพ้องกับทหารพม่าภายใต้บริบทการสู้รบระหว่างชาวบ้านบางระจันกับพม่าตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์

ตัวละครอีกฝ่ายหนึ่งคือตัวละครฝ่ายพม่าซึ่งเป็นฝ่ายปรปักษ์ ไม่เมืองเดิมสร้างตัวละครกลุ่มนี้มีพฤติกรรมที่ในลักษณะที่เป็นผู้ร้ายสมบูรณ์แบบกล่าวคือมีจิตใจชั่วร้ายเหี้ยมโหดทารุณ กดขี่ข่มเหงปล้นชิงทรัพย์สินเงินทอง จูดคร่าอณาจารย์ผู้หญิง ฆ่าได้แม้กระทั่งคนชราที่หมดทางสู้. แม้กระทั่งคนเหล่านั้นจะวิงวอนร้องขอชีวิตทหารพม่าก็หาได้สนใจไยดี เมื่อปล้นเสร็จก็เผาบ้านเรือนโรงเรียนาของชาวบ้านวอดวาย แต่บทบาทของตัวละครกลุ่มนี้

ตามที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์มิได้ให้รายละเอียดในเรื่องความชั่วร้ายอย่างละเอียดลออเหมือนที่ไม้อ่องเดิมบรรยายไว้ในนวนิยายในพระราชพงศาวดารระบู้ไว้เพียงสั้น ๆ ว่า “พม่าเร่งเอาทรัพย์สินเงินทองและบุตรหญิง” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: 269) พฤติกรรมของทหารพม่าในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ เมื่อไม้อ่องเดิมนำมาแปรเป็นวรรณกรรมแล้ว ได้ระบายสีความให้เลวร้ายไปยิ่งกว่าข้อเท็จจริงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อย่างเช่น

แล้วความเดือดร้อนก็กลับกระพือให้ร้อนยิ่งขึ้น ตลอดแคว้น
วิเศษชัยชาญและเมืองสิงห์ทั้งแดนอื่นที่ใกล้เคียง ถูกกองโจร
พม่าเข้าห้อมล้อมปล้นทรัพย์สิน แสงเพลิงจับท้องฟ้าทั้งกลางวัน
กลางคืนไม่ขาด ผู้หญิงถูกข่มขืนไป เด็กและคนเฒ่าผู้แก่เสียชีวิต
เพราะตรากตรำลำบาก พ่อแม่หาย เลยถูกกวาดต้อนดังควายฝูง
ส่งไปยังกองคุ้มครัว แล้วเขลยนั้นก็ต้องละสถานบ้านเกิดเมือง
นอนจากบุตรและธิดาไปแล้ว แม้ภรรยาหรือบุตรไม่หย่านมก็หา
รู้ว่าอยู่ไหน นอกจากจะกัมน้ำให้คิดถึงกรรมก่อนตัวเอง แล้ว
ก็เดินทางเข้าสู่ทิศกรรมจากกรุงศรีอยุธยาไปตายแดนพม่าโน้น
(น. 89)

เสียงตะโกนนั่นดังก้องไปอีก บางเสียงของผู้เป็นหัวหน้า
นั้นสั้น บางเสียงเมื่อตะโกนไปแล้วก็เป็นเสียงร้องให้ พันชบพัน
น้ำตานอง ... มือตบมืออยู่ขาดจวน...ปู่...ทั้งย่าและแม่มันผลึก
คะมำไป มันเอาตีนเหยียบ ภูเคยกราบตีนแม่ - แต่ตีนพมานั้น
เขี่ยข้ามแม่ที่ถูกราบ ลูกเอ๋ย เจ้ายังมีทันหย่านม เพิ่งจะสอน
เรียกแม่ และขานชื่อพ่อได้เพียงคำแม่เขาก็จากไป พมามันจุด
แม่เอ็งไปเสียแล้ว มึงต้องหย่านมเพราะแม่หาย ถึงจะเรียกอีก
สักร้อยคำแม่เจ้าเขาก็หาหวนมาได้ยินไม่ เมีย ...เมียเอ๋ย เมื่อ
คำครั้งแรกก่อนเราเคยสาบานร่วมหย่า เมื่อยากไร้ ไม่มีหมอน แขน
ซ้ายและอกที่เคยเป็นหมอนหนุนก็ยังเกิดสุขเหลือหลาย แต่
เดี๋ยวนี้พม่าจักบังคับให้เจ้าแอบอก เจ้าต้องพลัดอกไปบำเรอมัน

แล้วด้วยผืนใจ...ใคร...ไทยคนไหนมั่งที่จะนั่งดูมันมาหยามหน้า
เยี่ยงนี้ ลูกสาวและพี่น้องมันรีบไปเป็นเมีย ว่ายังไฉ่ผู้ชาย จะ
ใช้ผู้หญิงและลูกเมียเข้าแลกพอชีวิตมันรอดไปวันหรือ (น.104)

แนวคิดสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือการปลุกใจให้เกิดความรักชาติ
ร่วมกันต่อสู้เพื่อบ้านเกิดเมืองนอนอย่างองอาจกล้าหาญ และเสียสละ
และชี้ให้เห็นว่าความรักชาติ และการเทิดทูนพระมหากษัตริย์นั้นยิ่งใหญ่จน
กระทั่งความขัดแย้งส่วนตัวไม่มีความหมาย ศัตรูกลับกลายเป็นมิตร ความ
เข้าใจผิดต่าง ๆ มลายไปสิ้น ทุกคนต่างสมัครสมานสามัคคีกันร่วมกันต่อสู้
กับผู้รุกรานเพื่อรักษาชาติ แผ่นดินเกิด และพระมหากษัตริย์อันเป็นสิ่ง
เคารพสูงสุด ผู้แต่งได้ยืนยันแนวคิดดังกล่าวโดยกำหนดเป็นเป็นชื่อบท
แต่ละตอน รวมทั้งหมด 4 ตอน อันได้แก่

- ตอนที่ 1 มโนมอบพระผู้สวดยศวรค์
- ตอนที่ 2 แชนมอบถวายทรงธรรมเทอดหล้า
- ตอนที่ 3 ดวงใจมอบเมียขวัญแลแม่
- ตอนที่ 4 เกียรติศักดิ์รักของข้ามอบไว้แก่ตัว

ชื่อตอนเหล่านี้ผู้แต่งได้นำมาจากบทพระราชนิพนธ์แปลเรื่องภาชิต
นักรบโบราณพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งทรงแปลมาจากคำคมในบทละครเรื่อง All's Well that Ends Well ของ
เชกสเปียร์ (ทิพย์สุเนตร อนันบุตร มปป: 59)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของเนื้อเรื่องแล้ว การลุกขึ้นสู้ของชาวบ้าน
เพื่อต่อต้านผู้รุกรานด้วยความรักมาตุภูมินั้นเป็นเรื่องที่พอเข้าใจได้หาก
ตีความในบริบทของระบอบใหม่ แต่การพยายามโยงเรื่องการต่อสู้ให้
เกี่ยวข้องกับความรักและเทิดทูนสถาบันกษัตริย์นั้นดูจะไม่เข้ากันกับเนื้อเรื่อง
เพราะกษัตริย์ในเรื่องมิได้กระทำการใดให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นหลักชัยอันมี
ค่าที่สมควรจะต้องสละตายถวายชีวิตให้ นับตั้งแต่การพร้อมที่จะหยิบยื่นโทษ
ประหารให้แก่ทหารผู้รักต่ออย่าง “ทัพ” เพราะฝ่ายแพ่งสงครามกลับมา หรือ

การส่งทหารหลวงมารีบครอบครัวของทัพเข้าหลวงเหตุเพราะ “ทัพ” หนีทัพ เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งก็คือ การไม่พยายามจะสนับสนุนการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจัน เมื่อชาวบ้านส่งทัพไปขอปืนใหญ่ก็ไม่ให้ ปล่อยให้ชาวบ้านสู้อย่างเดียวตายจนกระทั่งถูกทหารพม่าฆ่าตายหมดทั้งหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อผู้แต่งพยายามจะเสนออุดมการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันและมีเรื่องความภักดีต่อกษัตริย์เข้าไปเกี่ยวข้อง โดยผ่านคำพูดของทัพซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องบ้าง ผ่านพระอาจารย์ธรรมโชติบ้าง หรือจากการบรรยายของผู้แต่งบ้าง จึงเหมือนกับเป็นการยึดเย็ดอุดมการณ์ภักดีต่อกษัตริย์โดยที่ไม่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง เช่น

พวกเจ้าจะต้องสู้ศึกมิใช่ส่วนแค่นายเดียวแต่จะต้องอาสา
สู้เอาชีวิตถวายให้แก่ชาติ เลือดเนื้อเจ้าจะต้องถวายแผ่นดินและ
เจ้าชีวิต (พระอาจารย์ธรรมโชติ) (น.117)

ข้าจะออกศึกในชั่วครู่นี้ ชีวิตข้า หัวใจข้า ขอมอบให้แก่พื้น
แผ่นดินและชาวไทย สองแขนข้าจะขอทำศึกป้องกันค่ายและพิ
นองบ้านระจันสองแขนข้าขอถวายเจ้าชีวิตแล้วเยี่ยงทหาร (ทัพ)
(น.118)

หากกุมารบก็เพราะจะกันลูกเด็กเล็กแดงและหญิงสยาม
ศรีอยุธยาให้พ้นข่มเหง...กุมารบให้เจ้าเหนือหัวแลพ่อเมือง (ทัพ)
(น.130)

เสียงผีเฝ้าสะเทือนดินเสียงเพลงศึกสนุกสนานให้อวยพรแต่
บางระจันให้ถวายชีพให้ชาติและพระมหากษัตริย์ (ผู้แต่งบรรยาย
เรื่อง) (น.164)

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของนวนิยายเรื่องนี้ก็คือ สามารถปลุกเร้า
จิตใจให้เกิดความรู้สึกรักชาติ ซึ่งนอกจากจะมาจากเนื้อเรื่องที่แสดง
วีรกรรมที่กล้าหาญและเสียสละต่อแผ่นดินเกิดแล้ว ยังประสานกับวรรณ

ศิลป์จากกระบวนการใช้ภาษาของผู้แต่งที่ผ่านการคัดกรองเลือกสรรให้มีความสะเทือนใจสูงสุด ทั้งในแง่การบรรยายของผู้แต่งและบทสนทนาของตัวละครในเรื่อง เพื่อแสดงความรักชาติและเทิดทูนพระมหากษัตริย์อย่างยิ่งยวด จนกระทั่งสามารถโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เกิดอารมณ์ร่วมได้อย่างแนบแน่น การใช้ภาษาเหล่านี้ปลุกใจให้เกิดอารมณ์ ทั้งที่เป็นอารมณ์โกรธแค้นชิงชัง อารมณ์คึกคักเข้มแข็ง อารมณ์สลดสังเวช ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

อารมณ์โกรธแค้นชิงชัง ผู้เขียนจะบรรยายด้วยการสร้างภาพกองทัพอพมาเป็นเหมือนกองโจรกระทำกร่างอย่างโหดเหี้ยม เข้าปล้นสะดมชีวิตและทรัพย์สิน กวาดต้อนชาวบ้านไปเป็นเชลย ทำร้ายผู้ที่อ่อนแอกว่า ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้หญิง และคนแก่ จุดคร่ำผู้หญิงไปข่มขืน เมาหัวอาวามและบ้านเรือนมอดไหม้เป็นจุณ การบรรยายภาพและเหตุการณ์จะเต็มไปด้วยความรุนแรง หยาดคายและปาเถื่อนที่สุดอย่างที่มนุษย์พึงกระทำต่อกัน เช่น

หลังคาเรือนและกระท่อมทับโรงนามอดเป็นถ้ำถ่านลง
กองดินนับไม่ถ้วน ทุกหย่อมหญ้าระส่ำระสาย ศพตายในเพลิง
ศพนอนกลางดินเมื่อถูกโจรพม่าปล้น เด็กอ่อนตายเพราะแม่
และเด็กมันตายไปก่อน ผู้เฒ่าหรือชายฉกรรจ์ทั้งหลาย ดาบ
พม่าปลิดชีวิตไปแล้วนับไม่ได้ แต่ผู้หญิงถูกปล้นริบตัว ลูกสาว
และบุตรธิดา ใครอื่นต้องจากเหย้าด้วยมือโจรอุ้มขึ้นไปส่งยัง
ค่ายใหญ่วิเศษชัยชาญกำลังจะเป็นเมืองร้าง กระท่อมและโรง
เรือนถูกเผาพินาศทุกวัน หากไม่เผาเรือนและกระท่อมนั้นก็ร้าง
เจ้าของด้วยผู้คนอพยพพากันหนีร้อนขึ้นอยู่บ้านระจันแทบหมดสิ้น
(น. 74)

แล้วความเดือดร้อนก็กลับกระพือให้ร้อนยิ่งขึ้น ตลอด
แคว้นวิเศษชัยชาญและเมืองสิงห์ทั้งแดนอื่นที่ใกล้เคียง ถูกกอง
โจรพม่าเข้าห้อมล้อมปล้นริบทรัพย์ แสงเพลิงจับท้องฟ้าทั้ง
กลางวันกลางคืนไม่ขาด ผู้หญิงถูกอุ้มตัวไป เด็กและคนเฒ่าผู้
แก่เสียชีวิต เพราะตรากตรำลำบาก พ่อแม่หาย เลยถูกกวาด
ต้อนดังควายฝูง ส่งไปยังกองคุ่มครว แล้วเชลยนั้นก็ต้องละ

สถานบ้านเกิดเมืองนอนจากบุตรและธิดาไปแล้ว แม้ภรรยาหรือบุตรไม่หย่ากันก็หาว่าอยู่ไหนไหน นอกจากจะกั่มหน้าให้คิดถึงกรรมก่อนตัวเอง แล้วก็เดินทางเข้าสู่พิธีกรรมจากกรุงศรีอยุธยาไปตายแดนพม่าใน (น. 89)

อารมณ์คึกคักเคียดแค้นเป็นอารมณ์อีกหิมอยากจะต่อสู้กับผู้รุกรานและทำลายล้างแบบตาต่อตาฟันต่อฟันเพื่อให้สาสมกับความแค้นเคืองที่มีอยู่เป็นบทบรรยายเช่นนี้มักจะปรากฏในฉากที่ชาวบ้านบางระจันตะลุยไล่ฆ่าฟันทหารผู้รุกราน และรู้สึกสาสมใจที่เห็นความตายและเลือดของผู้รุกรานนองแผ่นดิน เป็นการล้างแค้นให้กับคนไทยที่ต้องตายเพราะน้ำมือข้าศึก การได้ตอบโต้ศัตรูเช่นนี้ถือเป็นการกระทำที่แสดงความกล้าหาญ เป็นการรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของตนเองและแผ่นดินเอาไว้มิให้ใครมาหยามดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ฟัง-ทุกคนเถอะลูกเอ๋ย พวกเจ้าผิดมามากแล้ว เกิดเป็นคนต้องแก้ตัวในผืนดินนั้น พวกเจ้ากำลังได้ช่องแก้ตัวให้พ้นผิด จงกั่มหน้าสนองพระเดชพระคุณแผ่นดินที่เจ้าละเมิดมาแล้วเถอะ - บางระจันเหนือโน้นเกิดศึกแล้ว” ท่านซิ้มือขึ้นทิศเหนือแล้วพูดเสียงดังขึ้นอีก เป็นเสียงของนายหมู่อาทมาตที่ฟังแล้วแสบขมเมื่อก่อน

“บางระจันกำลังเกิดศึก พวกบ้านระจันเป็นแต่ชาวบ้าน แต่พวกบ้านระจันมันไม่ยอมให้ฝาดินเข้าเหยียบบ้านระจัน หมู่บ้านระจันไม่ใช่สำหรับช้างศึกหรือม้าพม่าจะมากิน แล้วพวกมันจะเป็นอะไร?” อ้ายทัพตะโกนก้องโบสถ์

“ตะหาร” แล้วเสียงทหารก็คำรามไปทั่วโบสถ์ร้าง (น. 84-85)

พอตะวันชิงพลบ พม่าชิงลาโลกสิ้นชีวิตพร้อมกับตะวันเย็นหมดทั้งยี่สิบกว่า ไม่มีเหลือศพกายศพ ดินแดงเฉอะแฉะไปด้วยเลือด มือนี่เองที่ชาวบ้านไทยมันคายความขมออกมาจาก

หัวใจเป็นมือแรกที่มันร้องไห้มาแล้วจะค่อนข้าง 3 เดือนเต็ม ได้หัว
ร่อรำ ฝึญ ลูกเล็กเด็กแดงทั้งหลายที่กลายเป็นเจ้าถมดินไปมาก
ในเพลิง เจตมุตของแม่ พ่อและลูกสาววิเศษชัยชาญเมืองสิงห์
ทั้งหลายจึงมาเกิด มาเย้ยเยาะและคุยอวดเขาเถอะว่า
ครีอยุธยาไม่ยังไม้มอดคนสู้ ชายชาติตรีจะไร้หรือเมื่อสยามยังไม่
สิ้นชาย (น.98)

...นายดอกไม้บ้านกรับและนายทองแก้ววิเศษชัยชาญก็ให้
ร้องตะลุยมา นายทองแสงใหญ่ทั้งนายทองเหม็นผู้ใหญ่บ้าน
ระจันก็ควงดาบแล่นนำพล ปากก็ตะโกนก้องให้พลตาม ตามมา
เกิดนองเอ๋ย ไทยทั้งหลายมาเกิด คึกมันมาชิงเมือง คึกมันมา
เหยียบเมืองขุนโลกบ้านเราแล้ว มันมาหยาบทหารชายระจัน
มาเกิด มากอดคอกันตาย ฝากยศทหารไว้แต่คนหลัง (น. 234)

อารมณ์สลดสังเวช เป็นอารมณ์อันเศร้าสลด รังเวง และหดหู่ใจ อัน
เกิดจากการพิจารณาอย่างยั้งเย็น แต่เป็นความพ่ายแพ้ที่มีเกียรติ
ไม่ได้เกิดจากการยอมจำนน ไม้ เมืองเดิม บรรยายจากอันก่อให้เกิด
อารมณ์สลดหดหู่เช่นนี้ในตอนท้ายของเรื่อง อันเป็นฉากที่ชาวบ้าน
บางระจันกลุ่มสุดท้ายได้สละชีวิตเพื่อมาตุภูมิของตนเอง

มีทันดวงตะวันจะชิงพลบ ชาวระจันก็ชิงหนีโลกไปก่อนแล้ว
ศพเกลื่อนสมรภูมิตั้งบ้านไทยเอง เขาตายชอบแล้วทุกศพ นาย
จันทร์ผู้กล้าหาญของชาวบ้านระจันนอนเคียงสินีพอยู่เบื้อง
ซ้าย เบื้องขวาเล่าขุนสรรค์ กรมการสรรค์บุรีนั้นทอดกายสิ้นชีวิต
ศีรษะบ่าสู่ทิศหนค้ายระจันที่จะจากมา เขาตายกันหมด ตาย
อย่างชาติลูกผู้ชายที่ตั้งใจว่าจะตาย เขาเอาศพออกมารับเพื่อศึก
ซึ่งเป็นแขกเมืองมาเยี่ยมกรุงไทย พลพม่าอันมีเกียรติมีน้อยก็
ปลาบปลื้มที่ได้ชำนะบ้านระจันทุกชีวิต แต่สู้กับนายทัพนายกอ
องทั้งปวงซึ่งมีสติปัญญาเป็นทหารแท้ต้องสลดใจ ศพเจ้าบ้าน
ตายอนาถอยู่กลางดิน เหลยศึกเหลยไทยผู้อยู่หว่างล้อม ไม่มี

สถานบ้านเกิดเมืองนอนจากบุตรและธิดาไปแล้ว แม้ภรรยาหรือบุตรไม่หย่าสามีก็หาว่าอยู่ไหนไหน นอกจากจะกัมน้ำให้คิดถึงกรรมก่อนตัวเอง แล้วก็เดินทางเข้าสู่พิธีกรรมจากกรุงศรีอยุธยาไปตายแดนพม่าโน้น (น. 89)

อารมณ์คึกคักเคียดแค้นเป็นอารมณ์อีกเหมียวยากจะต่อสู้กับผู้รุกรานและทำลายล้างแบบตาต่อตาฟันต่อฟันเพื่อให้สาสมกับความแค้นเคืองที่มีอยู่เป็นบทบรรยายเช่นนี้มักจะปรากฏในฉากที่ชาวบ้านบางระจันตะลุยไล่ฆ่าฟันทหารผู้รุกราน และรู้สึกสาสมใจที่เห็นความตายและเลือดของผู้รุกรานนองแผ่นดิน เป็นการล้างแค้นให้กับคนไทยที่ต้องตายเพราะน้ำมือข้าศึก การได้ตอบโต้ศัตรูเช่นนี้ถือเป็นการกระทำที่แสดงความกล้าหาญ เป็นการรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของตนเองและแผ่นดินเอาไว้มิให้ใครมาหยามดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ฟังทุกคนเถอะลูกเอ๋ย พวกเจ้าผิดมามากแล้ว เกิดเป็นคนต้องแก้ตัวในผิวนั้น พวกเจ้ากำลังได้ช่องแก้ตัวให้พ้นผิด จงกัมน้ำสนองพระเดชพระคุณแผ่นดินที่เจ้าละเมิดมาแล้วเถอะ - บางระจันเหนือโน้นเกิดศึกแล้ว” ท่านซิ้มขึ้นทิดเหนือแล้วพูดเสียงดังขึ้นอีก เป็นเสียงของนายหมู่อาทมาตที่ฟังแล้วสยองขนเมื่อก่อน

“บางระจันกำลังเกิดศึก พวกบ้านระจันเป็นแต่ชาวบ้าน แต่พวกบ้านระจันมันไม่ยอมให้ผ้าตีนเข้าเหยียบบ้านระจัน ญ่าบ้านระจันไม่ใช่สำหรับช้างศึกหรือม้าพม่าจะมากิน แล้วพวกมึงเป็นอะไร?” อ้ายทัพตะโกนก้องโบส

“ตะหาร” แล้วเสียงทหารก็คำรามไปทั่วโบสวัง (น. 84-85)

พอตะวันชิงพลบ พม่าชิงลาโลกสิ้นชีวิตพร้อมกับตะวันเย็นหมดทั้งยี่สิบกว่า ไม่มีเหลือศพกายศพ ดินแดงจะแฉะไปด้วยเลือด มื่อนี้เองที่ชาวบ้านไทยมันคายความขมออกมาจาก

หัวใจเป็นมือแรกที่มันร้องให้มาแล้วจะค่อนข้าง 3 เดือนเต็ม ได้หัว
ร่อร่า ฝน ลูกเล็กเด็กแดงทั้งหลายที่กลายเป็นเถาถมดินไปมาก
ในเพลิง เจตภูตของแม่ พ่อและลูกสาววิเศษชัยชาญเมืองสิงห์
ทั้งหลายจึงมาเกิด มาเหยียะเยาะและคุยอวดเขาเถอะว่า
ศรีอยุธยาอันยังไม่หมดคนสู้ ชายชาตรีจะไร้หรือเมื่อสยามยังไม่
สิ้นชาย (น.98)

... นายดอกไม้บ้านกรับและนายทองแก้ววิเศษชัยชาญก็ให้
ร้องตะลุมมา นายทองแสงใหญ่ทั้งนายทองเหม็นผู้ใหญ่บ้าน
ระจันก็ควงดาบแล่นนำพล ปากก็ตะโกนก้องให้พลตาม ตามมา
เกิดนองเอย ไทยทั้งหลายมาเกิด ศึกมันมาชิงเมือง ศึกมันมา
เหยียบเมืองขุนโลกบ้านเราแล้ว มันมาหยาบทหารชายระจัน
มาเกิด มากอดคอกันตาย ฝากยศทหารไว้แต่คนหลัง (น. 234)

อารมณ์สลดสังเวช เป็นอารมณ์อันเศร้าสลด วังเวง และหดหู่ใจ อัน
เกิดจากการพิจารณาอย่างยั้งเย็น แต่เป็นความพ่ายแพ้อย่างมีเกียรติ
ไม่ได้เกิดจากการยอมจำนน ไม้ เมืองเดิม บรรยายจากอันก่อให้เกิด
อารมณ์สลดหดหู่เช่นนี้ในตอนท้ายของเรื่อง อันเป็นฉากที่ชาวบ้าน
บางระจันกลุ่มสุดท้ายได้สละชีวิตเพื่อมาตุภูมิของตนเอง

มีทันดวงตะวันจะชิงพลบ ชาวระจันก็ชิงหนีโลกไปก่อนแล้ว
ศพเกลื่อนสมรภูมิตั้งบ้านไทยเอง เขาตายชอบแล้วทุกศพ นาย
จันทร์ผู้กล้าหาญของชาวบ้านระจันนอนเคียงสินชีพอยู่เบื้อง
ซ้าย เบื้องขวาเล่าขุนสรรค์ กรมการสรรค์บุรีนั้นทอดกายสิ้นชีวิต
ศีรษะบ้ายสู่ทิศหนค้ายระจันที่จะจากมา เขาตายกันหมด ตาย
อย่างชาติถูกผู้ชายที่ตั้งใจว่าจะตาย เขาเอาศพออกมารับเพื่อศึก
ซึ่งเป็นแขกเมืองมาเยี่ยมกรุงไทย พลพม่าอันมีเกียรติมีน้อยก็
ปลาบปลื้มที่ได้ชนะบ้านระจันทุกชีวิต แต่สู้กับนายทัพนายกอ
งทั้งปวงซึ่งมีสติปัญญาเป็นทหารแท้ต้องสลดใจ ศพเจ้าบ้าน
ตายอนาถอยู่กลางดิน เหลยศึกเหลยไทยผู้อยู่หว่างล้อม ไม่มี

ชีวิตให้จับเลยแต่สักคน น้ำใจเขาเป็นกระนี้ คีตก 7 ครั้งที่ยกมา
จึงพ่ายแพ้วใจกล้าบ้านระจันหมด (น. 264)

ดาบตก มือนั่นก็ถลอลงกอดแพ่ง ทหารกล้าดับชีวิต
ลับโลกไปแล้วเป็นคนที่สุด หากสิ่งทิพย์ศักดิ์สิทธิ์อย่างใด ๆ จัก
สำแดงให้ประจักษ์เล่า คนอยู่หลังชีวิตในบ้านระจันก็คงจักเห็น
ในขณะนั้นว่าชายหนุ่มคำหยาดผู้กล้ากำลังเดินจงมือแพ่งเมียร
รักอย่างเหยียบไปภพหน้า และภพนั้นมีกองทหารตั้งเรียงราย
กองม้าคำหยาดเก่าประจำหลังเพียบชักราบจากฝักควงให้รับ
ท่านพันเรื่องขุนสรณ์นายแท่นชาวศรีบัวทองทั้งนายทองเหม็น
นายจันทร์นายทองแสงใหญ่กับผู้ร่วมคิดอื่น 10 คน จักอ้าแขน
ยิ้มแย้มรับวิญญานทหารกล้าศึกเข้าสู่เมืองใหม่ แล้วต่างเปล่ง
วาจาพร้อมกันว่า ขอฝากค่ายระจันที่เสียไปแล้วให้คนเกิดมา
หลังช่วยกันจำไว้ ขอลูกหลานและผู้ร่วมชาติรวมเมืองจงหวง
บางระจันตลอดชีพ ค่ายระจันเสียเพราะไร้อาวุธจะสู้ (น. 289)

กระบวนการใช้ภาษาเพื่อเร่งเร้าให้เกิดอารมณ์ร่วมกับเหตุการณ์และ
เรื่องราวที่ไม่ เมืองเดิมนำมาใช้ จึงเป็นกลวิธีสำคัญที่ทำให้นวนิยายเรื่อง
บางระจัน มีลักษณะปลูกเร้าอารมณ์อย่างสูง ทั้งอารมณ์เกลียดชัง อารมณ์
แค้นเคือง อารมณ์อึกเขม และอารมณ์เศร้าสลดหดหู่ใจ และเกิดขึ้นซ้ำ ๆ
กันตลอดทั้งเรื่อง ด้วยวิธีการนี้เองทำให้ บางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม มี
ลักษณะเป็นวรรณกรรมปลูกเร้าจิตใจที่สะท้อนอารมณ์เป็นอย่างสูง

บางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม จึงเป็นนวนิยายปลูกใจให้รักชาติ โดยมี
ศูนย์กลางอยู่ที่ชาติและพระมหากษัตริย์ คล้ายกับเรื่องบางระจันในลิลิตต้น
สตติบ้านบางระจัน ของพระยาอุปกิตศิลปสารซึ่งแต่งขึ้นก่อนหน้าราว 14
ปี แสดงให้เห็นว่าความหมายของเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์นั้นยังคง
เหมือนเดิม คือเป็นเรื่องการต่อสู้ของชนชั้นล่างเพื่อพิทักษ์รักษาบ้านเกิด
เมืองนอนและพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุด แม้กระทั่งเหตุการณ์
บ้านเมืองแปรเปลี่ยนไปสู่สมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งใช้นโยบาย
สร้างชาติที่ไม่ได้คงศูนย์กลางไว้ที่พระมหากษัตริย์ อีกทั้งมีความพยายามที่

จะตัดทอนและลดพระราชอำนาจและสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ (ราม วัชรประดิษฐ์ 2539: 231) ไม้ เมืองเดิมก็ยังนำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์มาแต่งเป็นนวนิยาย โดยคงรูปรอยเดิมคือให้ชาวบ้านลุกขึ้นสู้เพื่อชาติและพระมหากษัตริย์ ทั้ง ๆ ที่ในแง่ของวรรณกรรมไม้ เมืองเดิมสามารถตัดทอนเรื่องของการต่อสู้เพื่อกษัตริย์ออกไปได้ เพราะไม่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง ที่สำคัญคือไม่มีเรื่องนี้ในประวัติศาสตร์ แต่สิ่งที่ไม้ เมืองเดิมนำมาใช้เพื่อสนองตอบนโยบายสร้างชาติของจอมพล ป.พิบูลสงครามกลับเป็นเรื่องการปลุกเร้าอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกรักชาติอย่างแรงกล้า โดยใช้ภาษาที่สะท้อนอารมณ์สูงสุด และการสร้างภาพพจน์ซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายปักษ์ให้ดูน่าเกลียดน่ากลัว ดูเหมือนว่าไม้ เมืองเดิมจะทำได้สำเร็จ เพราะบางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม ไม่เพียงถูกตีพิมพ์เผยแพร่สู่สายตาสาธารณชนซ้ำแล้วซ้ำเล่า แต่ยังถูกนำไปสร้างเป็นละครและภาพยนตร์จนเป็นที่รู้จักแพร่หลายของคนไทยทุกระดับชั้น (สุนทร ชูตินธรานนท์ 2537: 45)

3. เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย ของ สว่าง ขวัญบุญ เป็นวรรณกรรมร้อยกรองอีกเรื่องหนึ่งที่น่าเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันมาสร้างสรรค์เป็นงานประพันธ์ ร้อยกรองเรื่องนี้ได้รับรางวัลที่ 1 จากการประกวดวรรณกรรมไทยประเภทร้อยกรองของธนาคารกรุงเทพ เมื่อ พ.ศ. 2520 การประกวดนี้ธนาคารกรุงเทพ ได้ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2511 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ และเพื่อให้โอกาสวรรณกรรมใหม่ได้ปรากฏและได้รักษาไว้เป็นสมบัติของแผ่นดินสืบไป ทั้งนี้เนื่องจากว่าในปัจจุบันวรรณกรรมที่แต่งดีถึงขนาดที่จะพึงได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีในอนาคตมีอยู่น้อย (สว่าง ขวัญบุญ 2523: (3))

การประกวดครั้งนั้นมีกติกาว่า “ให้แต่งเป็นกวีนิพนธ์ร้อยกรอง คำโคลง 4 สุภาพ สำนวนไทย ถูกต้องตามตำราชั้นลักษณะของไทย ดังที่จินตกวีเคยแต่งไว้ เช่นนิราศนรินทร์ กำสรวลศรีปราชญ์ เป็นต้น เรื่องที่แต่งนั้นอาจ

ก. คิดสร้างโครงเรื่องขึ้นเอง

ข. อาศัยเรื่องจากประวัติศาสตร์ พงศาวดารไทย

ค. อาศัยเค้าเรื่องที่แปลมาจากภาษาอื่น”

(สว่าง ขวัญบุญ 2423 : (4))

กรรมการซึ่งเป็นผู้ตัดสินให้วรรณกรรมเรื่องเลือดเนื้อพลีเพื่อไทยได้รับรางวัลนั้น ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ได้แก่ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นประธาน นายเกษม บุญศรี นายสถิตย์ เสมานิล นายเสฐียร พันธรั้งษ์ และนายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เป็นกรรมการ (สว่าง ขวัญบุญ 2523: (15))

ในการประพันธ์หรือยกเรื่องนี้ สว่าง ขวัญบุญ ได้ค้นคว้าจากหลายแหล่ง ได้แก่ หนังสือที่ระลึกกระทรวงกลาโหมครบรอบ 66 ปี ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. 2496 ตรงข้อความที่ว่า นายทองเหม็นขับกระบือนำพลได้ ถล่ำเข้าไปกลางพวกข้าศึก ถูกพม่าทุบตีตาย และอีกตอนหนึ่งว่า ขุนสรศักดิ์กับนายจันทรหนวดเขียว ซึ่งเป็นผู้นำทัพในชั้นหลังออกไปตีค่ายพม่า ก็ถูกอาวุธตายทั้งสองคน ยังเหลือแต่พันเรื่องและนายทองแสงใหญ่เป็นหัวหน้าควบคุมอยู่ (สว่าง ขวัญบุญ 2523: คำนำ) นอกจากนั้น ยังค้นคว้าจากตำราพิชัยสงคราม ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2469 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ฉบับราชบัณฑิตยสภา ไทยรบพม่า พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำราประวัติศาสตร์ไทยของเจริญ ไชยชนะ (สว่าง ขวัญบุญ 2523: 147) รวมทั้งยังได้แรงบันดาลใจจากการอ่านลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นงานสดุดีวีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงพยายามเลียนแบบลีลาการประพันธ์ และปรับให้เข้ากับงานเขียนของตน โดยใช้เวลาในการประพันธ์ 3 เดือน (สุริรัตน์ ทองคงอ่วม 2542: 36)

ผู้แต่งกล่าวถึงสาเหตุที่แต่งเรื่องนี้ว่า เนื่องจากเป็นครูสอนสังคมศึกษา³

³ นอกจากเป็นครูสอนสังคมศึกษาแล้ว สว่าง ขวัญบุญ ยังเป็นเลขาธิการของวรรณศิลป์สโมสร ฝ่ายกิจกรรมพิเศษของมูลนิธิอภัยภูมราชานุสรณ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เลขาธิการค่ายวัดสุทัศน์ฯ กรรมการพิเศษของวัดสุทัศน์ และลูกเสือชาวบ้านวัดสุทัศน์อีกด้วย (สุริรัตน์ ทองคงอ่วม 2522: 301)

ทำให้ได้อ่านหนังสือประวัติศาสตร์ แล้วเกิดความชื่นชมวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ที่แม้ว่าชาวบ้านจะมีกำลังน้อยกว่าพม่า แต่ก็สามารถยืนหยัดต่อสู้พม่าได้ถึง 7 ครั้ง ในระบบเลือดเนื้อ ตาต่อตา ยากที่จะหาชาติใดเหมือนในประวัติศาสตร์ของโลก (สุรรัตน์ ทองคงอ่วม 2542: 35)

ในชั้นแรก สว่าง ขวัญบุญตั้งใจจะใช้ชื่อเรื่องว่า “บางระจัน” และ “ศึกสุกี้” แต่ภายหลังได้ปรึกษากับพระครูสันตาคารคุณ วัดราชประดิษฐาราม แล้วเห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะเปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็น **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** เพราะต้องการเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำใจบรรพบุรุษไทยที่ได้ประกอบวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ คือพลีชีพและเลือดเนื้อเพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอิสรภาพเป็นประการสำคัญ (สุรรัตน์ ทองคงอ่วม 2542: 35)

วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งเป็นรายสุภาพ 2 บท และ โคลงสี่สุภาพ 866 บท ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ คำนำ เนื้อเรื่อง และสรุป

คำนำหรือที่เรียกว่าบทประณามพจน์ แต่งด้วยร้อยและโคลงสี่สุภาพ ส่วนที่แต่งเป็นร้อยนั้นผู้แต่งกล่าวชื่นชมกรุงเทพฯ ว่าเป็นเมืองที่รุ่งเรืองเหมือนลอยมาจากสวรรค์ชั้นฟ้า มีเอกราชอธิปไตย มีทหารที่เก่งกล้าสามารถ มีสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ อยู่ในฝ่ายโลกเสรี เศรษฐกิจมั่งคั่งราษฎรมีความสุข บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารทั่วทั้งแผ่นดินไทย

ส่วนที่เป็นโคลงสี่สุภาพนั้นกล่าวถึงสถาบันหลักที่คนไทยยึดเหนี่ยวก็คือศาสนาและพระมหากษัตริย์ กล่าวชมประชาชนไทยว่าเป็นคนที่รักบ้านเกิดเมืองนอน ไม่ยอมให้ผู้ใดมารุกรานเหยียบย่ำศักดิ์ศรี ดังที่ปรากฏในวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันอันลือลั่น

ส่วนที่เป็นคำนำนี้เป็นการนำเข้าสู่เรื่อง ประเด็นสำคัญก็คือสะท้อนความภูมิใจของผู้แต่งที่มีต่อสถานะของประเทศไทยที่เป็นอยู่ในขณะนั้น คือเป็นประเทศเอกราช มีสถาบันหลักของสังคมอันได้แก่ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ มีสถาบันทางการปกครองที่เข้มแข็งอัน ได้แก่ ทหาร มีเศรษฐกิจที่มั่นคงและมั่งคั่ง อีกทั้งมีประชาชนที่รักชาติบ้านเมือง

เนื้อเรื่อง ยังดำเนินตามเค้าโครงเรื่องพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และเรื่องไทยรบพม่า แตกต่างกันในส่วนที่เป็นโครงเรื่องย่อยที่ผู้ประพันธ์ได้

เสริมแต่งขึ้นมา

โครงเรื่องใหญ่ เริ่มต้นด้วย พระเจ้ามังระมีพระราชประสงค์จะขยายอาณาเขตให้เหมือนพระเจ้าบุเรงนองจึงให้เนเมียวสีหบดี และมังฆวนรธาคุมทหารมาทำสงครามแบบกองโจร จุดคร่าผู้หญิง ปล้นทรัพย์และกวาดต้อนคนไทยไปเป็นเชลย ต่อมาคนไทยรวมรวมกำลังกันเข้าต่อสู้และล้อมชุมชุมก่อกำลังคนไว้ที่บ้านบางระจัน โดยมีพระอาจารย์ธรรมโชติเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ กลุ่มชาวบ้านได้เข้าต่อสู้กับพม่าด้วยความกล้าหาญจนได้ชัยชนะถึง 7 ครั้ง พม่าทหารพม่าล้มตายเป็นอันมาก เนื้อเรื่องในตอนนี้น่าสนใจเรื่องอย่างรวบรัดเป็นการเกริ่นก่อนที่จะนำเข้าสู่เรื่องหลักคือศึกครั้งที่แปด คือตอนที่สุกี้อาสาที่จะเป็นนายทัพปราบชาวบ้านบางระจัน การรบครั้งนี้สุกี้ให้ยุทธวิธีการรบแบบไม่เผชิญหน้า ชาวบ้านบางระจันจำนวนมากถูกฆ่าตายด้วยวิธีรบแบบนี้ พระอาจารย์ธรรมโชติเห็นว่าสถานการณ์ล่อแหลมและเป็นอันตรายมาก จึงแนะนำให้ไปขอปืนใหญ่จากในเมืองหลวง แต่เมืองหลวงไม่ให้ พระยารัตนาธิเบศร์อาสาเป็นช่างหล่อปืนจากเศษโลหะที่เรี่ยไรจากชาวบ้าน แต่ปืนที่หล่อแล้วใช้การไม่ได้ พม่าระดมยิงชาวบ้านอย่างหนักหน่วงและโจมตีจนค่ายบางระจันต้องสูญเสียแก่ข้าศึกในที่สุด

โครงเรื่องย่อย วรรณกรรมเรื่องนี้ก็มีโครงเรื่องย่อยที่ผู้แต่งเพิ่มเติมเข้ามาหลายตอน ได้แก่ ตอนสุกี้อาสาศึก ตอนชาวบ้านบางระจันเดินทางเข้ามาขอปืนใหญ่

1. ตอนสุกี้อาสาศึคนั้น ผู้แต่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับการอาสาศึกว่าเป็นเพราะต้องการสร้างบารมีจึงได้อาสาศึก เมื่อเตรียมตัวออกศึกก็มีการศึกษาตำราพิชัยสงคราม การจัดขบวนทัพ การแต่งองค์ทรงเครื่อง การตรวจดูฤกษ์ยาม จากนั้นจึงเดินทัพสู่บางระจัน ในระหว่างการเดินทัพนั้นก็เพิ่มบทให้สุกี้ชมธรรมชาติ ชมดอกไม้ ชมสัตว์ และรำพึงถึงนางคล้ายคลึงกับบทพระมหาอุปราชา เดินทัพเพื่อมากระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระนเรศวรในลิลิตตะเลงพ่าย ตัวอย่างเช่น

โลดทะยานหมู่ไม้
เล่นลูกสิงลงชิง

มवलลิง
ลูกไม้

แนบอกลูกถึงดิง	ตามแม่
ร่วมสนิทติดใกล้	เกลื่อนพื้นพนานต์มอ
สองเนตรพิศภาพล้วน	รำลึก
น้องรักพี่ระทิก	เที่ยงแท้
ห่างไกลไม่วายตรึก	ตรงเสนห์
ธรรมชาติพิลาสแล้	เล่ห์น้ำสวาทหวัง
	(น . 26)

การเพิ่มโครงเรื่องย่อยในตอนนี้ ถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะรักษาขนบของการแต่งวรรณกรรมไทยโบราณที่มีเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ การรบทัพจับศึก ที่ตัวเอกของเรื่องจะต้องมีบทละครสงครามเครื่อง บทรำลา บทบรรยายขบวนทัพ บทเนเมียวสีหบดีให้พรสุกั บทบรรยายธรรมชาติ หรือ บทบรรยายความรู้สึกในทำนองนิราศ เรื่องเหล่านี้ไม่มีในเอกสารทาง ประวัติศาสตร์ แต่เป็นขนบทางวรรณศิลป์ที่ผู้เขียนจงใจใส่เข้าไปเพื่ออวดฝีมือการประพันธ์ จุดเดียวกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ ปรมานุชิตชิโนรสนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่าย

2. ตอนชาวบ้านบางระจันเดินทางเข้ามาขอป็นใหญ่ แม้ว่าเนื้อเรื่อง ในตอนนี้จะปรากฏในเอกสารพระราชพงศาวดาร แต่ผู้แต่งให้รายละเอียด ในตอนนี้อย่างมากมาย ตั้งแต่การระบุชื่อตัวละครว่าผู้ที่เดินทางมาคือนายอิน นายเมือง นายดอก ชายทั้งสามเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาและขอพักแรมที่ บ้านเพื่อนนายเมืองถูกเพื่อนยั่วเย้าว่าหนีศึกมา นายดอกโกรธมากจน กระทั่งเกือบจะมีเรื่องกับเพื่อนของนายเมือง แต่นายเมืองห้ามไว้และปรับ ความเข้าใจกัน เพื่อนนายเมืองเล่าถึงความแตกความสามัคคีของคนใน เมือง และแนะนำเข้าไปหาขุนวังและขอให้ขุนวังช่วย ขุนวังไม่ยอมช่วยเพราะ ถือว่าไม่ใช่หน้าที่ นายอินโกรธจึงบริภาษขุนวัง ขุนวังให้ทาสมาไล่ทั้งสาม คนออกไปจากบ้าน ทั้งสามคนยอมรับผิด และขุนวังเห็นคนทั้งสามมีท่าที รักชาติ จึงยอมเจรจาด้วย เลี้ยงข้าวปลาอาหาร แต่ชายทั้งสามกินไม่ลง เพราะคิดถึงเพื่อนที่ร่ำศึกอยู่ที่บางระจัน ขุนวังพาไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเอก- ทัศน์ เพื่อขอพระราชทานป็นใหญ่ พระเจ้าเอกทัศน์หารีอกับกลาโหม และ

มหาตไทย และตัดสินพระทัยไม่ให้ แต่พระยารัตนาธิเบศร์อาสาไปหล่อปืนใหญ่ให้แก่ชาวบ้าน

เนื้อเรื่องในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนนี้มีอยู่ว่า

“...ยังแต่พันเรื่องและทองแสงใหญ่อยู่ในค่ายบ้านระจันเห็น เหลือกำลังจะสู้รบพม่าจึงบอกเข้ามาในเมือง ขอบินใหญ่และ กระสุนดินดำ เสนาบดีจึงปรึกษาลงเห็นพร้อมกันมิได้ให้ ว่าพม่า ดีค่ายบ้านระจันแตกแล้วก็ได้ปืนใหญ่ และกระสุนดินดำเป็น กำลังเข้ามารบพระนคร” (น.276)

การที่ผู้แต่งเพิ่มเติมรายละเอียดเข้าไปในตอนนี้ นอกจากจะชี้ให้เห็น ความพยายามของชาวบ้านบางระจันอีกทางหนึ่งที่จะต่อสู้กับผู้รุกราน โดย ส่งคนเข้าไปขอความช่วยเหลือจากเมืองหลวง แต่กลับถูกคนไทยด้วยกัน ขัปไล่เนื่องจากเห็นเป็นคนบ้านนอก ชาวบ้านต้องใช้ความอดทนเป็นอย่าง มากกว่าจะได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเอกทัศ เหตุการณ์ที่เพิ่มเข้าปดังกล่าว เป็นการให้คำอธิบายเรื่องคร่าวๆ ที่มีมาแต่เดิมในประวัติศาสตร์ให้มี รายละเอียดมากขึ้น เพื่อโยงไปสู่แนวคิดที่ว่าความพ่ายแพ้ของชาวบ้าน บางระจันนั้นไม่ได้เกิดจากชาวบ้านสู้ศึกไม่ได้ แต่เกิดจากชาวบ้านไม่ได้ รับความสนับสนุนจากคนไทยด้วยกันเองต่างหาก

นอกจากโครงเรื่องย่อๆดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเรื่องปลีกย่อยที่ผู้แต่ง แทรกเข้ามาโดยที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารหรือหนังสือเรื่องไทยรบพม่า ได้แก่

1. ฟ้าผ่าค่ายบางระจัน เกิดไฟลุกค่าย อันเป็นलगบอกเหตุร้ายว่า ชาวบ้านจะต้องพ่ายแพ้
2. นายอินและนายดอกเสียชีวิต ขณะที่ทั้งสองคนพร้อมกับชาวบ้าน อีกจำนวนหนึ่งกลับจากการออกไปหาน้ำมาใช้ในค่าย ทหารพม่าที่ชุมนุมอยู่ ข้างทางก็ออกมาฆ่านายอิน นายดอก และชาวบ้านทั้งหมด
3. นายแท่นเกิดกลางสังหารณ์เห็นขุนสรรค์และนายจันทร์หนวดเขี้ยว หัวขาด ก่อนที่ทั้งสองคนจะยกทัพออกต่อสู้กับพม่า

4. ชาวบ้านบางระจันให้กำลังใจซึ่งกันและกันเมื่อมีการสูญเสียชีวิตเกิดขึ้น

5. การรบที่น่าหวาดกลัวและความตายอันน่าสยดสยอง

เนื้อเรื่องปลุกย่อยเหล่านี้ผู้แต่งสอดแทรกเข้ามาเพื่อให้เรื่องสะเทือนใจมากขึ้น เพื่อเป็นเหตุการณ์ที่แสดงความสูญเสียของชาวบ้านบางระจันทั้งในแง่การเสียกำลังคนและการเสียกำลังใจในการสู้รบกับพม่า

สรุปเรื่อง ด้วยการย้ำถึงวัตถุประสงค์ของการแต่งว่าต้องการชี้ให้เห็นวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ที่ยอมสละได้แม้แต่เลือดเนื้อและชีวิตเพื่อดำรงเอกราชและศักดิ์ศรีของชาติไทย ผู้ประพันธ์รู้สึกซาบซึ้งใจ และขอแต่งเรื่องนี้เพื่อเทิดทูนเกียรติของชาวบ้านบางระจันให้ลูกหลานได้รับรู้

กล่าวได้ว่าวรรณกรรมเรื่อง**เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย**นี้ นำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์มาปรับใช้โดยอาศัยนำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์ดังกล่าวมาเป็นเพียงกรอบในการแต่ง แต่ในส่วนรายละเอียดนั้นผู้เขียนเพิ่มเติมเข้าไปด้วยเหตุผลทางวรรณศิลป์บ้าง ด้วยเหตุผลในด้านการเสนอแง่คิดบ้าง และเหตุผลในแง่การสร้างอารมณ์สะเทือนใจบ้าง ลักษณะดังกล่าวทำให้**เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย**มีเนื้อหานี้แตกต่างกับบางระจันที่เป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ นัยสำคัญของความแตกต่างนี้ชี้ให้เห็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการให้เรื่องบางระจันที่ผลิตใหม่ ไม่ได้เป็นเพียงการเล่าเรื่อง การสู้รบระหว่างชาวบ้านบางระจันกับพม่าแล้วจบลงเพียงการบันทึกเหตุการณ์ แต่ต้องการให้เรื่องเสนอความคิดเรื่องความรักชาติโดยชูประเด็นเรื่องการต่อสู้เพื่อเอกราชและอธิปไตย ดังที่ผู้แต่งกล่าวไว้ตอนเปิดเรื่องในส่วนที่เป็นคำนำว่า “สรวมโสธธุลีสิทธิ์ศรี ดิลกครบภิญโญ รัตนโกสินทร์สืบหล้า ลอยจากฟ้าโลมดิน ภพพรหมินทร์เมืองมนุษย์ ประทีปจุดสว่างไสว **เชิดชัยไทยวัช บ่งบอกชัดอิสระ ทุนเทิดอธิปไตย**” (น.1) และสรุปย่ออีกครั้ง ในบทลงท้ายเรื่องว่า

ไทยสละชีพเพื่อให้	ไทยคง
ไทยสละชีพยอมปลง	ปลิดได้
ไทยสละชีพดำรง	รักเอก- ราชแล

ไทยสละชีพหวังไว้

เกียรติก้องก้องเห็น

...

บรรพบุรุษท่านล้วน

ลงทุน

ชีพเลือดพละต่างหมุน

หนี้สิน

ไว้เอกราชอศุลย์

เด่นค่า

แม่เนิ่นนานเน่รู้

รับด้วยเกียรติทวิ (น.145-146)

นอกจากจะใช้เนื้อหาเป็นสื่อในการเสนอความคิดแล้ว ผู้แต่งยังใช้กลวิธีด้านตัวละครกล่าวคือให้ตัวละครที่เป็นกำลังหลักของชาวบ้านบางระจันได้มีโอกาสพูดเพื่อแสดงเจตจำนงในการต่อสู้ของตนทีละตัว ไม่ว่าจะเป็นพระอาจารย์ธรรมโชติ นายจันทร์หนวดเขี้ยว นายทองแสงใหญ่ ขุนสรรค์ พันเรือง หรือแม้แต่ตัวละครผู้หญิงที่สร้างขึ้นใหม่อย่างเช่นภรรยานายอิน นายดอก ผู้เขียนก็ยังเปิดโอกาสให้พูดเพื่อแสดงจุดยืนทางความคิดของตน เนื้อหาที่ตัวละครเหล่านี้พูดแสดงให้เห็นจิตใจรักชาติ ยอมพลีชีวิตเพื่อเอกราชอธิปไตย หรือตัวผู้แต่งเองหากมีโอกาสบรรยายความคิดดังกล่าวผู้แต่งก็จะสอดแทรกเข้าไป เช่น

เพื่อนชาวบางระจันปลอบนายแท่น

เพื่อนชายหลายหลากเข้า ขนาบชิด

แม่ท่อมเทชีวิต

วอดสิ้น

ธงไทยเด่นเป็นนิรันดร์

แนวเอก- ราชณา

เลือดทุกหยดโคดดิน

ดุจทำศัตรูเถื่อ (น.104)

นายจันทร์

นายจันทร์กระแจะเข้า

เคียงชิด

คำกล่าวชอบปลอบจิต

โจ่งจ้ำ

เพื่อนไทยทอดชีวิต

วางเทิด ชาตินา

เลือดทุกหยดพลีกล้า

เกียรติไววงศ์สกุล (น.114)

ภรรยานายอินและนายดอก

เป็นคนคงไม่ซ้ำ

ตายอย่างคนรักชั้น

เกลือกสถลสนั่นขอนันต์

แรงนิตคิดแต่จำ

เช่นกัน

คำล้ำ

ระเนระนาด เลวแฮ

จวกให้ศึกสลาย (น.115)

นายทองแสงใหญ่

ใครตายหมดเคราะห์แล้ว

พันศึกหนักชวี

ตายเพื่อชาติเป็นศรี

เราชนะเขาชนะซ้อน

โชคดี

วกย้อน

แสนสง่า

ศึกล้วนเป็นผล (น.116)

ขุนสรวด์

อาวรณ์ในพวกพ้อง

ตายช่างเกิดเป็นไร

เอกราชชาติเกรียงไกร

สู้ศึกนี้เกรงน้อย

พลไทย

เรื่องก้อย

เกินกว่า ชีพนอ

นิตแล้วรานขวัญ (น.117)

พันเรือง

ถนนมถันที่เกิดไว้

สิ้นชีพข้าก็ยอม

อยู่เคนคิดอดยอม

ม้วยมอดยากรอดดิน

...ถือไทยไทยถ้วนทั่ว

เจิงเอนช่องเจิงชัย

ชมชื่นชมขาดชัย

ตายตกต้อติดต้อน

วานถนนอม

ชีพสิ้น

เคยอยู่ร่วมนา

มอดม้วยม่งหมาย

เกิดไทย

ช่วงซ้อน

เชื่องเชน

แต่ตั้งตามเดือน (น.128-129)

ปัจฉิมโอวาทของพระอาจารย์ธรรมโชติก่อนค่ายบางระจันแตก

เหมือนเป็นเช่นหลักแจ้ง แจ่มจรรย

ธรรมโชติอาจารย์พลัน

เพิ่มเข้า

คำปลอบประโลมขวัญ

ฝากเพื่อน ไทยเอย

ไทยปกบ้านคุ้มเหยา

อย่างนี้ดีเหลือ (น.129)

การตอกย้ำความคิดแบบเดียวกันซ้ำ ๆ กัน ด้วยวิธีการซ้ำกัน เพื่อให้วัตถุประสงค์ของเรื่องเด่นชัด ทำให้เลือดเนื้อพลีเพื่อไทยมีศูนย์กลางของเหตุการณ์และการกระทำของตัวละครอยู่ที่การต่อสู้เพื่อปกป้องชาติและเอกราชอธิปไตย การนำการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันในประวัติศาสตร์ไปเกี่ยวข้องกับ การต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตยนั้นน่าจะมีความสัมพันธ์กับยุคสมัยที่แต่งวรรณกรรมเรื่องเลือดเนื้อพลีเพื่อไทย กล่าวคือสถานการณ์การเมืองในช่วงปี พ.ศ.2520 นั้นกลุ่มอนุรักษ์นิยมในสังคมไทยมีความหวาดวิตกว่าการปฏิวัติสังคมนิยม⁴ จะนำพาประเทศไปสู่ความเปลี่ยนแปลง คนกลุ่มนี้ตีความสถานการณ์ดังกล่าวจะนำพาประเทศไปสู่ภาวะการล้นชาติ ประเทศไทยจะไร้ซึ่งเอกราช สถาบันหลักทางสังคมที่เป็นสิ่งที่คนไทยภูมิใจจะถูกทำลาย การโยงเรื่องบางระจันให้เข้ากับการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตยจึงเกิดขึ้นมา เพื่อชี้ให้เห็นแบบอย่างของบรรพบุรุษที่ร่วมกันปกป้องบ้านเมืองด้วยชีวิต อันเป็นสิ่งที่คนไทยรุ่นหลังควรจะดำเนินรอยตาม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้แต่งจะมีความพยายามที่จะให้บางระจันฉบับนี้เป็นการเรื่องของการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตย อันเป็นมุมมองที่อาจแตกต่างไปจากเรื่องบางระจันในอดีตอยู่บ้าง แต่ก็มิได้ขัดแย้งกับกรอบความคิดเรื่องบางระจันที่มีมาแต่เดิมที่ปรากฏในเรื่อง **ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของพระยาอุปกิตศิลปสาร และนวนิยายเรื่องบางระจัน ของไม้เมืองเดิม เพราะความหมายของเอกราชในเรื่อง ก็คือการไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของใคร และสามารถรักษาสถาบันหลักคือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เอาไว้ได้

⁴ ความหวาดกลัวการปฏิวัติสังคมนิยมส่วนหนึ่งมาจากการปฏิวัติในลาว เขมร และ เวียดนามเมื่อปี 2518 อีกส่วนหนึ่งมาจากการเติบโตของขบวนการสังคมนิยมในประเทศไทยที่โน้มนำโดยขบวนการนักศึกษาและพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

4. **อติตา** ของ ทมยันตี เป็นนวนิยายอีกเรื่องหนึ่ง ที่ปรากฏเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจัน นวนิยายเรื่องนี้เคยตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ใน นิตยสารจันทร์ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2535 ถึง เดือน กุมภาพันธ์ 2539 สำนักพิมพ์ บ้านวรรณกรรม พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกเมื่อเดือนมีนาคม 2539 ฉบับที่ใช้ในการศึกษาเป็นการพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 5 เดือนกุมภาพันธ์ 2544 (ทมยันตี 2544: ปกใน) นับว่าเป็นหนังสือที่มียอดพิมพ์จำหน่ายสูงเล่มหนึ่ง นอกจากนั้นนวนิยายเรื่องนี้ยังนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ อย่างไรก็ตาม มีการดัดแปลงเนื้อเรื่องให้ต่างจากต้นฉบับนวนิยายค่อนข้างมาก

อติตา เป็นเรื่องของชายหนุ่มนักเรียนนอกคนหนึ่งผู้ไม่เคยใส่ใจกับประวัติศาสตร์ชาติไทย แต่บังเอิญได้ก้าวผ่านกาลเวลา ไปอยู่ในมิติแห่งอดีต ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยา กำลังจะสูญเสียดุลยภาพแก่พม่า เขาเป็นหนึ่งในนักรบผู้กล้าแห่งบางระจันที่ต่อสู้เพื่อปกป้องแผ่นดินให้พ้นภัยจากผู้รุกราน การได้เข้าไปสู่มิติแห่งอดีตทำให้เขาได้รู้เห็นและเข้าใจถึงหัวใจอันเด็ดเดี่ยวของชาวบ้านบางระจันที่ยืนหยัดปักหลักต่อสู้กับผู้รุกรานอย่างกล้าหาญ เมื่อกลับสู่โลกปัจจุบัน เขาก็ยังจดจำวีรภาพอันเด็ดเดี่ยวของชาวบ้านบางระจันได้ และกลับกลายเป็นคนใหม่ที่มีสำนึกแห่งอดีตอย่างเต็มเปี่ยม

นวนิยายเรื่องนี้ต้องการเป็นสะพานเชื่อมโยงอดีตและปัจจุบัน ให้คนปัจจุบันสำนึกถึงอดีตที่บรรพบุรุษปกป้องบ้านเมืองไว้ด้วยเลือดเนื้อและชีวิต โดยใช้แนวคิดเรื่องกรรมและเรื่องภพชาติเป็นกลวิธีสร้างความสมจริงให้แก่เนื้อเรื่อง

ทมยันตีดำเนินเรื่องโดยอาศัยเค้าโครงประวัติศาสตร์คราวชาวบ้านบางระจันรบกับพม่าผนวกกับจินตนาการของตน ตัวละครเอกนั้นแต่งขึ้นมาใหม่เกือบทุกตัว ไม่ว่าจะเป็น ศิโรตม์ จันกะพ้อ กาหลง ตัวละครที่มีชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ที่มีบทบาทมากที่สุดก็คือเมืองใจหรือนายเมือง ตัวละครตัวอื่นที่อยู่คู่กับเรื่องเล่าบางระจันตลอดมาอย่างเช่น พระอาจารย์ธรรมโชติ นายแท่น นายจันหนวดเขี้ยว นายทองเหม็น หรือพระยารัตนาธิเบศร์ มีบทบาทไม่มากนัก

ตัวละครที่ทมยันตีกำหนดขึ้นมานั้นมี 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นตัวละครในโลกยุคปัจจุบัน ได้แก่ ศิโรตม์ ปานทิพย์ สติกา ศิรส พระอาจารย์วิจิตร

ธรรมโชติ อีกชุดหนึ่งเป็นตัวละครในโลกแห่งอดีต ได้แก่ เมืองใจ กาหลง จันกะพ้อ อาจารย์ธรรมโชติ นายแท่น นายจันทร์หนองเขียว พระยา รัตนาริเบศร์ ไร่ก้าน ไร่เผือก เป็นต้น การนำตัวละคร 2 ชุดมาปฎิสัมพันธ์ กันนั้น ทมยันตีใช้ความเชื่อเรื่องมิติที่ลึกลับพาตัวละครเอกคือศิโรตม์ก้าว ผ่านกาลเวลาไปสู่ภพชาติอดีตยุคใกล้เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ให้ตัวละครตัวนี้กลับไปใช้ชีวิตร่วมกับบรรพชนชาวบางระจัน และร่วมกันปกป้อง บ้านเมืองจากผู้รุกราน การได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับมิตรชาวบางระจัน ทำให้เขาได้เรียนรู้วิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย แต่ทว่า ชาญฉลาด ได้รับรู้ถึงจิตใจที่รักชาติบ้านเมือง เสียสละกล้าหาญและเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวบ้านที่นั่น ทมยันตีให้ตัวละครศิโรตม์นี้เป็นสื่อเสนอ ทรรศนะในเชิงเปรียบเทียบระหว่างโลกในยุคอดีตและโลกยุคปัจจุบันใน ระหว่างที่เรื่องดำเนินไป

การที่ทมยันตีใช้วิธีการดำเนินเรื่องแบบนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงอดีต อย่างเป็นเนื้อเดียว ให้เห็นว่าการไม่สนใจอดีตนั้นก็就是不สนใจตัวเอง และ หากเชื่อเรื่องภพชาติ คนแต่ละคนก็เคยมีอดีตและอดีตเหล่านั้นอาจเป็น อดีตที่เสี่ยงเป็นเสี่ยงตายเพื่อบ้านเมือง อย่างเช่นที่ศิโรตม์มีอดีตที่บางระจัน ดังนั้น การที่คนเราสนใจแต่ปัจจุบันมุ่งที่จะก้าวให้ทันโลก และไม่สนใจอดีต นั้นก็เหมือนกับดูหมิ่นเกียรติภูมิของตนเองที่ฝ่าฟันมาด้วยเลือดเนื้อและชีวิต

อดีต จึงเป็นนวนิยายที่นำเรื่องบางระจันมาเล่าใหม่ด้วยการผูกโยง ให้เข้ากับปัจจุบัน วิธีการที่ทมยันตีนำมาใช้นี้นับว่าเป็นความพยายาม สรรหารูปแบบของการนำเสนอวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับ บางระจันให้มีความแปลกใหม่ แต่สิ่งที่ผู้แต่งต้องการนำเสนอมากกว่านั้นก็ คือการเรียกร้องให้คนปัจจุบันมีสำนึกในอดีตและแสวงหารากเหง้าของ ตนเองผ่านเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยนำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์ กลับมาใช้อีก ทั้งนี้เพราะเรื่องบางระจันนั้นนอกจากจะเป็นเรื่องของสามัญ ชนแล้ว เนื้อเรื่องยังมีความสะเทือนใจสูง สามารถปลุกเร้าจิตใจให้เกิดความ รู้สึกรักชาติในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเป็นอย่างดี

หากพิจารณาถึงสังคมในช่วงทศวรรษ 2530 นั้น กล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ โลกาภิวัตน์ได้แผ่ขยายไปทั่วโลก การปฏิวัติทางเทคโนโลยีสารสนเทศนำมา

ซึ่งความเปลี่ยนแปลงหลายด้าน การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมน่าจะเป็นสิ่งที่ยืนยันว่าดัดแปลง เพราะโลกาภิวัตน์สร้างระบบวัฒนธรรมโลกใหม่ครอบงำโลก โดยใช้ระบบสารสนเทศไร้พรมแดนเป็นเครื่องมือ สร้างกระแสบริโภคนิยม ตลาดเสรีนิยม เทคโนโลยีนิยม คลังโคล้ดฮอลลีวู้ด และนิยมสินค้าทุกอย่างที่เป็นของอเมริกาหรือญี่ปุ่น (ยุค ศรีอารียะ 2540: 97) โดยตัดขาดจากวัฒนธรรมแห่งชาติ ทมยันตีเขียนนวนิยายเรื่องอดีตที่ผ่านมาในช่วงระหว่างพ.ศ. 2535-2539 ก็เพื่อต่อสู้กับโลกาภิวัตน์ โดยหวังจะให้นวนิยายเรื่องนี้เป็นสื่อในการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้แก่คนไทยได้หันกลับมาคิดถึงตัวตนที่แท้จริง โดยนำประวัติศาสตร์บางระจันที่สามัญชนเป็นตัวเอกกลับมาเล่าใหม่อีกครั้ง แม้คู่ต่อสู้ในเรื่องจะเป็นพม่าซึ่งปัจจุบันอาจมิได้น่ากลัวเท่าใด แต่ก็เป็นการสาธกเรื่องราวในอดีตของบรรพบุรุษให้คนไทยเห็นเป็นตัวอย่าง ก่อนจะไปต่อสู้กับโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นศัตรูตัวจริงในโลกยุคปัจจุบัน

บทสรุป

การนำเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไปสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมนั้น เริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลที่ 6 คือเรื่อง **ลิลิตต้นสตุดิบ้านบางระจัน** ของพระยาอุปกิตศิลปสารโดยดำเนินเรื่องตามหนังสือเรื่องไทยรบพม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยมีจุดมุ่งหมายสวดุติวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันเพื่อโน้มนำให้เกิดความรักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์

บางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม นวนิยายเรื่องนี้แต่งขึ้นในยุคชาตินิยมเฟื่องฟูสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยอาศัยเค้าโครงเรื่องจากประวัติศาสตร์อย่างคร่าว ๆ พอให้ตัวละครที่สร้างขึ้นใหม่แสดงบทบาทอยู่ในกรอบของโครงเรื่องนั้น แนวคิดสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือการเชิดชูวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันที่ต่อสู้ปกป้องบ้านเมืองไว้ด้วยชีวิต และที่น่าสนใจก็คือนวนิยายเรื่องนี้ได้สร้างภาพของพม่าในฐานะศัตรูของชาติไว้

อย่างชัดเจนที่สุด ด้วยกระบวนการใช้ภาษาที่สร้างความสะท้อนอารมณ์อย่างสูง

เรื่อง **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ เป็นงานเขียนเฉพาะกิจ ด้วยแรงบันดาลใจจากการประกาศเชิญชวนให้ส่งเรื่องเข้าประกวดขององค์การทางธุรกิจ ผู้แต่งพยายามใช้ฝีมือในการแต่งอย่างเต็มที่ วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนความคิดรักชาติ เหตุทุนเอกราชและอธิปไตยผ่านวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันในยุคสมัยที่การแบ่งขั้วทางความคิดในสังคมไทยยังดำรงอยู่

เรื่อง **อดีต** ของ ทมยันตี นับเป็นวรรณกรรมชิ้นล่าสุดที่นำเหตุการณ์บางระจันในประวัติศาสตร์มาแต่งเป็นนวนิยาย ทมยันตีนำเรื่องบางระจันมาเล่าใหม่โดยดำเนินเรื่องเรื่องสลับไปสลับมาระหว่างอดีตกับปัจจุบัน จุดมุ่งหมายก็คือต้องการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้เกิดความรู้สึกรักชาติท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ครอบงำสังคมไทย

เรื่องบางระจันที่อยู่ในวรรณกรรมทั้งสี่เรื่องนี้ จึงเป็นการนำประวัติศาสตร์มาปรุงแต่งทั้งจากความคิดของยุคสมัยและจากการใช้ชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ แต่ข้อสรุปหนึ่งได้ชัดก็คือ ยามใดที่บ้านเมืองประสบวิกฤตต้องการความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชาติ เรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์จะถูกนำมาสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรม โดยมีหัวใจหลักคือความรักชาติ กระตุ้นให้เห็นจิตใจที่เสียสละกล้าหาญของบรรพบุรุษ สุดท้ายผู้แต่งจะโยงให้เข้ากับเรื่องใด เรื่องชาตินิยมและพระมหากษัตริย์ เรื่องเอกราชอธิปไตย หรือเรื่องการต่อต้านโลกาภิวัตน์ กรอบความคิดเช่นนี้จะยังดำรงอยู่ต่อไปตราบนานเท่าที่รัฐไทยยังมีฐานะเป็นรัฐชาติ และความคิดชาตินิยมยังคงมีอยู่ในสังคมไทย

บรรณานุกรม

- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, 2515.
- จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี(พ.ศ.2310-2381)
และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้
พิมพ์ พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าวาปีบุษบาภร ณ เมรุหลวงพลาศิริยาภรณ์ วัดเทพ
ศรีนทรवास 26 มีนาคม พ.ศ. 2526.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ไทยรบพม่า.
พระนคร: บรรณาการ, 2515.
- ทมิยันตี [นามแฝง]. อดีต (เล่ม1-2). กรุงเทพฯ : ณ บ้านวรรณกรรม , 2544.
- ทิพย์สุนทร อนันบุตร. วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม. พระนคร: สำนัก
พิมพ์ก้าวหน้า, 2507.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์. นครหลวงฯ:
บรรณาการ, 2515.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม2.
กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระ
จักรพรรดิพงศ์(จาด). พระนคร: คลังวิทยา, 2507.
- พรภิรมณ์ เขี่ยมธรรม. บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย
(พ.ศ.2475-2488). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2520.
- ไม้ เมืองเดิม [นามแฝง]. บางระจัน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บางหลวง, 2538.
- ยุค ศรีอาริยะ [นามแฝง]. จดจบบรรยากาศ...ชุมชนนาธิปไตย. กรุงเทพฯ.
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2540.
- ราม วัชรประดิษฐ์. “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ

2411-2487.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

สว่าง ขวัญบุญ. **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ, 2523.

สว่างวรรณ กาญจนชีวะ. “คำนำ” ใน **คำประพันธ์บางเรื่อง**. กรุงเทพฯ:
ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “คำนำเสนอบางระจันของไม้เมืองเดิม” ใน **บางระจัน**,
หน้า 4-23. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บางหลวง, 2538.

สุนทร ชุตินทรานนท์. **พม่ารบไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2537.

สุรรัตน์ ทองคงอ่วม. “การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสดุดี
วีรกรรม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

เสาวณิตวียงอน. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาตรีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. **คำประพันธ์บางเรื่อง**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,
2524.

วาทกรรมรัฐ กับการเปลี่ยนแปลง อัตลักษณ์ของชุมชนป่าพรุควนเคร็ง จ.นครศรีธรรมราช*

พิเชฐ แสงทอง**

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ชุมชนเคร็ง ในเขตอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ภายหลังรัฐสามารถเข้ามาจัดการชุมชนผ่านระบบราชการ พบว่า ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นชุมชนชายแดนระหว่างนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ทำให้เคร็งอยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ เหมาะแก่การอาศัยของผู้กระทำการผิดกฎหมายหลากหลายกลุ่ม ชุมชนจึงเกิดระบบการเมืองการปกครองตนเองที่เน้นความมีเอกภาพและความเสมอภาค มีการประดิษฐ์สร้างเรื่องเล่าและความเชื่อของชุมชนเพื่อแสดงถึงความมีรากเหง้าและสร้างความมั่นใจในตัวเอง เคร็งจึงเป็นชุมชนที่มีเครือข่ายกว้างไกล มีภาพลักษณ์ของเพื่อนที่จริงใจ แต่นำคร้ามเกรง

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณป่าพรุควนเคร็งในเขตรอยต่อจังหวัดพัทลุง สงขลา และนครศรีธรรมราช” ในโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผศ.ยงยุทธ ชูแว่น เป็นผู้ประสานงาน

** นักวิจัยอิสระ

ระหว่างนี้ รัฐพยายามจัดการเครื่องโดยระบบราชการ แต่เพราะระบบการเมืองของชุมชนเข้มแข็ง ทำให้ในทศวรรษที่ 2480 ชาวเครื่องได้รวมตัวกันตอบโต้กับอำนาจรัฐอย่างซึ้ง ๆ หน้า แต่ในช่วงทศวรรษที่ 2490 รัฐก็สามารถวางอำนาจการปกครองลงเหนือชุมชนเครื่องสำเร็จ โดยกระทำผ่านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และโครงการพัฒนาสาธารณูปโภค ชาวเครื่องเริ่มรู้สึกว่าการปฏิสัมพันธ์กับรัฐทำให้ชุมชนและเอกชนได้ผลประโยชน์ตอบแทน พวกเขาจึงเริ่มมองตัวตนในอดีตอย่างแปลกแยก ชุมชนอื่น ๆ ก็มองเครื่องอย่างไม่ไว้วางใจ เรียกขานว่าเป็นชุมชนใจร มีความล้าหลังที่สุดในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เครื่องพยายามเปลี่ยนแปลงตัวเองโดยเรียกร้องการดูแลจากรัฐเพื่อให้เท่าเทียมกับท้องถิ่นอื่น ๆ

ความนำ

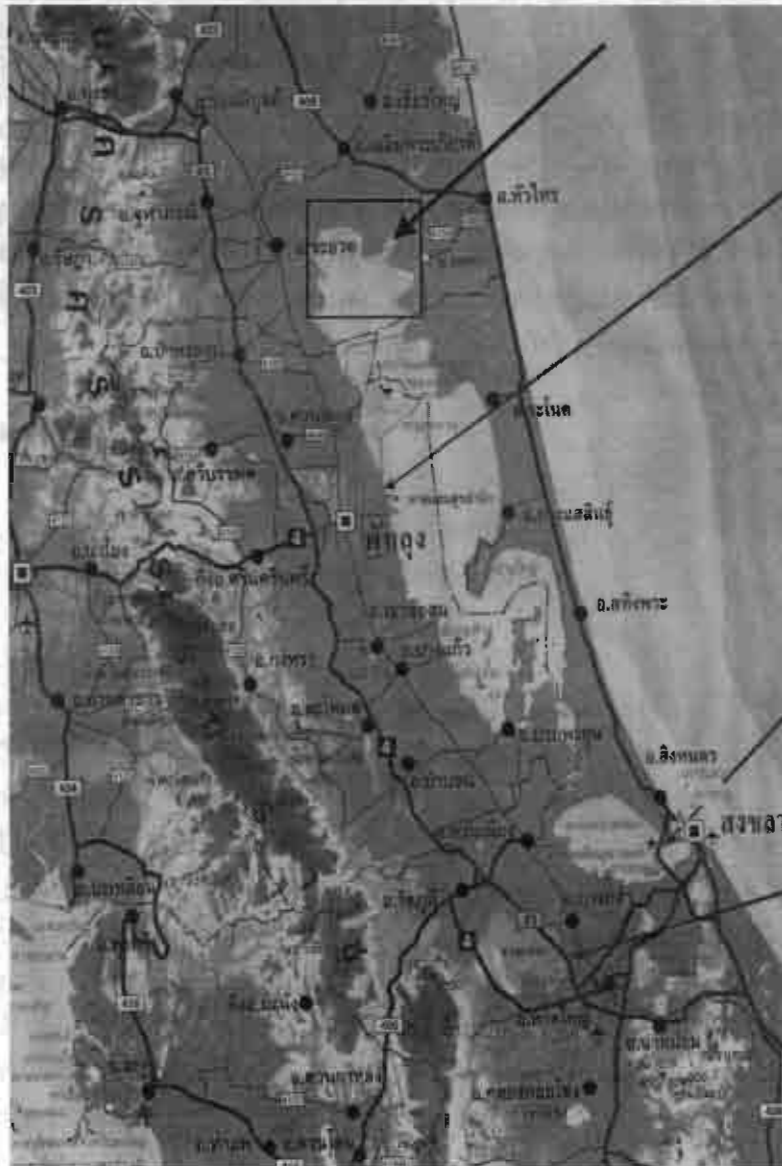
กอไม้ไผ่พริบพริ้อ ประหัวนอนหนองปรือ
 ประดินยังหินกอง ใครทายให้ต้อง
 ให้เงินให้ทองอย่างละ 2 ตุ่ม

มองอย่างผิวเผินกลอนบทนี้อาจเป็นเพียงปริศนาคำทายข้อหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ทายเล่นกันสนุก ๆ แต่ในประวัติศาสตร์ชุมชนปาพรควนเครื่อง ในเขตการปกครองของ อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช กลอนปริศนาล้น ๆ นี้มีลักษณะเป็นสหบท (Intertextuality) ที่สัมพันธ์โยงใยไปถึงภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความใฝ่ฝันของคนเครื่อง มีลักษณะเป็น “ลายแทงชุมชนทรัพย์” ที่มีเสน่ห์เฝ้าชวนและส่งอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนเครื่องหลายรุ่นมาแล้ว เพราะที่มาของปริศนาข้อนี้คือตำนานประวัติศาสตร์ที่ชาวพรเครื่องให้การเชื่อถือและศรัทธา จนมีการผลิตซ้ำวาทกรรมในรูปแบบต่าง ๆ กระทั่งกลายเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชาวพรเครื่องในยุคหนึ่งไปในที่สุด

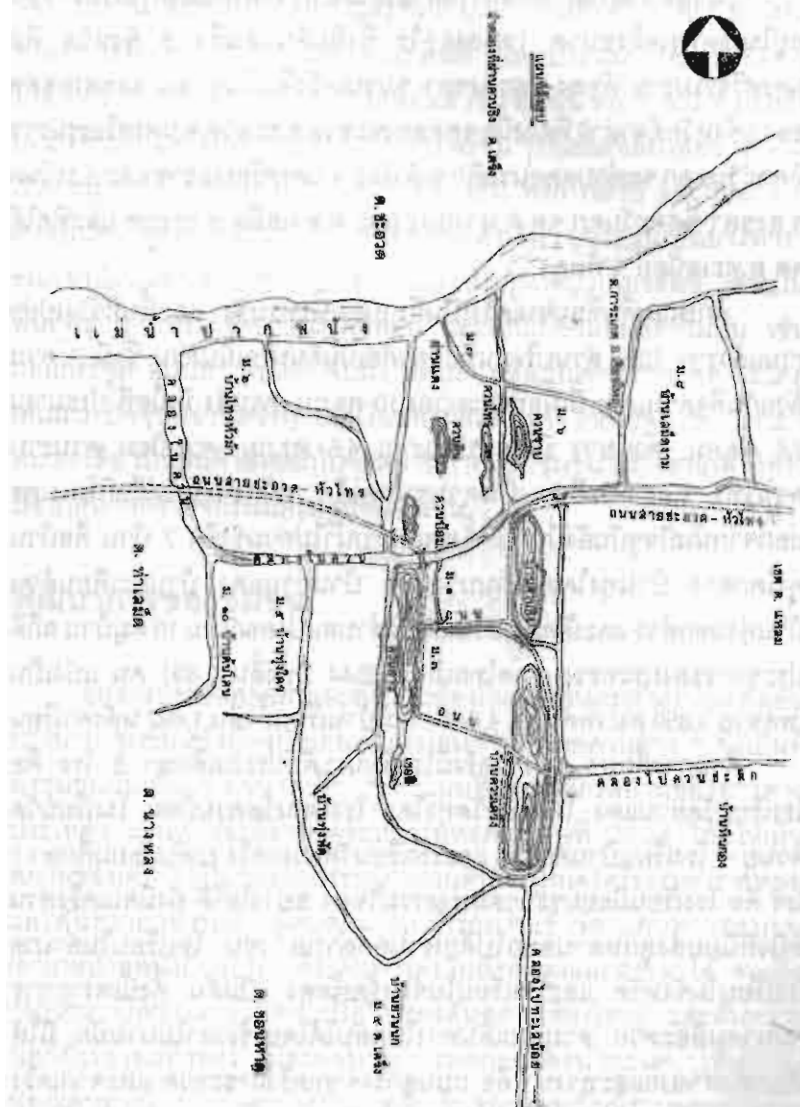
อย่างไรก็ดี ในหมู่ชาวพรุเคร็งรุ่นใหม่ อายุ 20 ปีลงมา กลอนปริศนา บทนี้ดูจะมีค่าและน่าจดจำน้อยกว่าปริศนาที่ว่า “ปลาอะไรเอ๋ยร้องเจี๊ยก ๆ” (คำตอบ ปรากฏว่าเป็นลิง) ซึ่งเป็นปริศนาที่ล่องลอยอยู่ในสายลมของประเทศไทย ไม่มีความผูกพันกับภูมิหลังทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรืออุดมการณ์ ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง

บทความนี้สนใจที่จะค้นหาว่า ตรงช่องว่างระหว่างชาวเคร็งรุ่นก่อน ซึ่งกลอนปริศนาบ่งบอกตัวตนของพวกเขา กับชาวเคร็งรุ่นใหม่ซึ่งปริศนา คำทายในสายลมบ่งบอกตัวตนของคนไทย ได้เกิดอะไรขึ้นกับชาวเคร็ง กระทั่งทำให้ตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชุมชนป่าพรุเคร็งแปรเปลี่ยนไปบ้าง และอัตลักษณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลต่อชุมชนปัจจุบันอย่างไร

แผนที่แสดงพื้นที่ป่าพรุเคริงในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา

แผนที่การกระจายตัวของควนที่ตั้งชุมชนต่างๆ ในตำบลเค็ง

ชุมชนเครื่องปัจจุบัน

ชุมชนเครื่องเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ในเขตพหุเครื่องขนาด 195,545 ไร่ ซึ่งกินดินแดนถึง 3 จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ชุมชนเครื่องจึงเป็นชุมชนบนเขตรอยต่อของ 3 จังหวัดดังกล่าว ทิศเหนือ จดคลองชะอวด อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช ทิศตะวันออก จดตำบลควนชะลิก อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช และ อ.ระโนด จ.สงขลา ทิศตะวันตก จด ต.นางหลง และ ต.ท่าเสม็ด อ.ชะอวด และทิศใต้ จด ต.ทะเลน้อย จ.พัทลุง

ลักษณะพื้นที่ชุมชนเครื่องเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง และพื้นที่ว่างเปล่า รวมแล้วราว 70% ส่วนบริเวณที่อยู่อาศัยเนินดินหรือเนินควน ซึ่งมี 7 ควนด้วยกันคือควนเครื่อง มีเนื้อที่ประมาณ 10 ตร.กม. ควนชิง มีเนื้อที่ ประมาณ 2.5 ตร.กม. ควนยาว มีเนื้อที่ประมาณ 4.5 ตร.กม. ควนป้อม ควนราบ ควนไทร และควนตีน เป็นควนขนาดเล็ก กว้าง-ยาวไม่ถึงกิโลเมตร นอกจากนั้นปัจจุบันยังมีบ้านที่ตั้งบนที่ราบน้ำไม่ท่วมขังอีก 7 บ้าน คือบ้านทุ่งโคกยาง บ้านทุ่งไคร บ้านบางน้อย บ้านย่านแดง บ้านตะเคียนด้วน บ้านทุ่งนอกอ่าว และบ้านทุ่งยวนนก ทั้งตำบลแบ่งออกเป็น 10 หมู่บ้าน สถิติประชากรของกระทรวงมหาดไทยเมื่อปี 2544 มีทั้งสิ้น 7,891 คน แบ่งเป็น เพศชาย 3,850 คน เพศหญิง 4,041 คน มีบ้านเรือนทั้งสิ้น 1,682 หลังคาเรือน

ด้านการศึกษา ชุมชนเครื่องมีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 6 โรง คือ โรงเรียนวัดย่านแดง โรงเรียนวัดทุ่งไคร โรงเรียนวัดควนป้อม โรงเรียนวัดควนยาว โรงเรียนบ้านควนชิง และโรงเรียนวัดควนเครื่อง ระดับมัธยมศึกษา 1 โรง คือ โรงเรียนมัธยมชะอวดเครื่องธรรมวิทยา อย่างไรก็ตาม ยังมีคนเครื่องส่วนหนึ่งที่นิยมส่งลูกหลานออกไปศึกษานอกตำบล เช่น โรงเรียนในอำเภอ โรงเรียนในจังหวัด และโรงเรียนในจังหวัดพัทลุง เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการคมนาคมที่สะดวก สามารถเดินทางไปกลับได้โดยใช้เวลาไม่นานนัก มีให้เลือกทั้งทางบกและทางน้ำ คือ ถนนลูกรังจากเครื่องถึงชะอวด และจากเครื่องถึงควนชะลิก ส่วนการคมนาคมทางน้ำ สายแม่น้ำปากพนัง-เชียรใหญ่-คลองชะอวด ซึ่งผ่านบางหมู่บ้านของชุมชนเครื่องนั้นก็สามารถใช้ได้ทั้งปี

ส่วนสายเค้ริง-ทะเลน้อย และสายเค้ริง-ควนชะลิก ใช้ได้ในฤดูน้ำหลาก

ด้านเศรษฐกิจและทรัพยากร เนื่องจากชุมชนเคร็งมีพื้นที่ 3 ลักษณะ คือ เนินควน ที่ราบหรือที่ดอน และที่ราบลุ่มน้ำท่วมขังหรือ “พรุ” ทำให้มีทรัพยากรที่หลากหลายตามลักษณะพื้นที่ โดยบริเวณที่ราบหรือที่ดอน ใกล้เคียงกับบ้านเรือน ชาวบ้านจะปลูกไม้ผล เช่น พุเรียน หนาม ละมุด มะม่วง มะม่วงหิมพานต์ สะตอ และขนุน เป็นต้น พร้อม ๆ กันนั้นก็เลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ เป็ด หมู บางบ้านก็ปลูกผักสวนครัวเสริม เช่น พริก กัลฉ่าย และผักต่าง ๆ ส่วนบนควนสูงขึ้นไปเป็นไม้ป่าเบญจพรรณดั้งเดิม บางส่วนเป็นยางพารา ขณะที่บริเวณพื้นราบใช้สำหรับทำนาและเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ส่วนในพื้นที่พรุ สาธารณะซึ่งชาวบ้านใช้สอย และเก็บเกี่ยวผลผลิตร่วมกัน เช่น ถอนกระจุต จับปลา จับเต่า จับผึ้ง ตัดไม้ ผลิตภัณฑ์จากกระจุต จะโดดเด่นมาก ปัจจุบันชาวเคร็งทุกครัวเรือนทำผลิตภัณฑ์จากกระจุต เช่น กระเป๋า หมวก เสื้อ เป็นสินค้าส่งออกไปจำหน่ายภายนอกชุมชน สร้างรายได้ให้ครัวเรือนได้มากกว่ากิจกรรมเศรษฐกิจอย่างอื่น

พัฒนาการของชุมชน

เอกสารประวัติศาสตร์และตำนานท้องถิ่นสะท้อนตรงกันว่าในอดีตอันยาวนาน ชุมชนเคร็งปัจจุบันเคยเป็นทะเลมาก่อน โดยควนต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนนั้นเป็นเกาะขนาดเล็ก ๆ แผนที่อาณาจักรสยามของชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่งซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22-24 ได้ชี้ให้เห็นสภาพของเคร็งว่าเป็นช่องแคบระหว่างแผ่นดินใหญ่ (นครศรีธรรมราช-พัทลุง) และสันทรายสทิงพระ ผู้คนสามารถใช้เรือผ่านเข้าช่องแคบทางตอนบน (อำเภอปากพนังปัจจุบัน) เพื่อเดินทางต่อไปยังพัทลุงและสงขลาได้ จนเมื่อ 150-200 ปีที่ผ่านมาเกิดการปิดกั้นของสันทรายเข็ญใหญ่ และสันทรายนอกฝั่งทะเลสทิงพระ ประกอบกับการถดถอยของน้ำทะเลทำให้บริเวณช่องแคบทางตอนเหนือถูกปิดกั้นและดินเลนจนกลายเป็นที่ราบและทุ่งพรุใน

ปัจจุบัน¹

ด้วยความเป็นช่องแคบทางผ่านดังกล่าว ทำให้เครื่องเป็นเส้นทางเดินเรือสายในซึ่งกระจัดกระจายไปด้วยเกาะเล็ก ๆ เหมาะแก่การเป็นจุดแวะพักและการติดต่อค้าขายทางทะเลชั่วคราว ในพรุและบริเวณควนต่าง ๆ จึงพบไหและเครื่องถ้วยจีน ไทย และเวียดนามในสภาพสมบูรณ์กระจายอยู่จำนวนไม่น้อย จึงอาจเป็นไปได้ที่พรุเครื่องจะเคยเป็น “แหล่งเรือจม” แหล่งหนึ่งในภาคใต้ฝั่งตะวันออก²

นอกจากนั้น ในบริเวณป่าพรุยังพบขวานหินขัดยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งชาวบ้านควนยาว ควนเคร็ง และควนชิงเก็บรักษาไว้เป็นจำนวนมาก โดยที่ไม่พบวัตถุโบราณอื่น ๆ เช่น ลูกปัด โครงกระดูกมนุษย์ หม้อสามขา ฯลฯ ในยุคก่อนประวัติศาสตร์เลย³ การค้นพบนี้จึงชวนให้เข้าใจว่าเครื่องมีบทบาทเป็นเส้นทางผ่านหรือพื้นที่แวะพักในการเดินทางทางทะเลเท่านั้น ไม่น่าจะเป็นชุมชนที่จะพื้งมีอายุยาวนานไปถึงก่อนยุคประวัติศาสตร์แต่อย่างใด

สภาพที่เคยเป็นทะเลมาก่อนนี้ได้รับการสนับสนุนทั้งจากนักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชาวบ้านในรูปความทรงจำ นิทาน และตำนานท้องถิ่น อาทิ การขุดสำรวจของนักธรณีวิทยาและการขุดโดยบังเอิญของชาวบ้านพบว่าลึกลงไปเพียง 40-100 เซนติเมตร ยังได้พบเปลือกหอยทะเลชนิดต่าง ๆ ทับถมกันอยู่มากมาย⁴ นอกจากนี้ ชื่อสถานที่บางแห่งก็ยังบ่งชี้ถึงความเกี่ยวพันอยู่กับทะเลเช่น เช่น อ่าวนางห้อง อ่าวทุ่งครก ใน

¹ กรรณิการ์ ตันประเสริฐ และคณะ, *รายงานการวิจัยสนองพระราชประสงค์เรื่อง นครศรีธรรมราช*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2540), หน้า 48.

² แหล่งเรือจมแหล่งอื่น ๆ ทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกซึ่งนักวิชาการรับรองแล้วในปัจจุบันคือแหล่งเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งอำเภอบางแพ จังหวัดนครราชสีมา และแหล่งอำเภอร่อนฉิม จังหวัดสงขลา; ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 75-76.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁴ นิคม ภูสุกุลสุข และอัมพร แก้วหนู, “พรุควนเคร็ง: จากพรุเสื่อมโทรมเป็นที่เก็บน้ำ 150,000 ไร่,” *วารสารแลใต้* (มกราคม-กุมภาพันธ์, 2537), หน้า 23.

อ่าว นอกอ่าว⁵ ขณะเดียวกันก็ยังมีตำนานกำเนิดชื่อบ้านและชื่อสถานที่บางแห่งที่ช่วยยืนยันความเป็นไปได้ข้างต้นเช่นกัน⁶

เมื่อพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์(เส้นทางเดินเรือ) หลักฐานโบราณคดี และตำนานต่าง ๆ ดังกล่าวทำให้กล่าวได้ว่าการก่อตั้งชุมชนถาวรในเขตพรุเคร็งนั้นอาจเกิดขึ้นแล้วในยุคประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ชุมชนดังกล่าวก็น่าจะเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่มีความอ่อนไหวต่อภัยธรรมชาติและโรคระบาดเป็นอย่างมาก เพราะมีตำนานบอกเล่าถึงสถานที่แห่งหนึ่งที่เรียกว่า “ควนเขอผี” (ควนขี้ผี) ซึ่งเป็นพื้นที่พิเศษที่ใช้ค้ำศพผู้เสียชีวิตด้วยโรคระบาดมาอย่างยาวนานอย่างน้อย 200 ปี⁷

ชื่อเคร็งปรากฏในเอกสารราชการครั้งแรกใน “ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราช” พ.ศ.2354 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เอกสารระบุถึงเคร็งในนาม “บางเคร็ง” มี “นายที่” และ “รองที่” บรรดาศักดิ์ชั้น “หมื่น” เป็นผู้ดูแลเก็บเกี่ยวผลประโยชน์⁸ เอกสารนี้แสดงให้เห็นว่าฐานะของเคร็งสมัยยุคต้นรัตนโกสินทร์พัฒนาเป็นหมู่บ้านซึ่งเป็นสังคมที่มีระบบและโครงสร้างที่ซับซ้อนแล้วในระดับหนึ่ง แม้อาจมีผู้คนอาศัยอยู่ไม่มากนักก็ตาม

หลังจากนั้นมา ชุมชนเคร็งก็ไม่ถูกกล่าวถึงในเอกสารราชการใด ๆ อีก กระทั่งถึงการจัดการปกครองท้องถิ่นในสมัยรัชกาลที่ 5 การหายไปเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพราะราชการเข้าควบคุมและใช้ทรัพยากรในชุมชนได้ยาก

⁵ กลิ่น ทองกลับ, *หนังสือประวัติเคร็งหรือเคร่ง* (นครศรีธรรมราช: ชะอวดการพิมพ์, 2534; พิมพ์เพื่ออุทิศเป็นวิทยาทาน แจกเป็นที่ระลึกในงานทอดกฐินสามัคคี ณ วัดควนเคร็ง วันที่ 27 ตุลาคม 2534), หน้า 12; และ บรรจง วงศ์วิเชียร, *รายงานการสำรวจเบื้องต้นบริเวณพรุควนเคร็ง*, (ม.ป.ท.: 2537), หน้า 7.

⁶ ดูตำนานต่าง ๆ ในประเด็น “วัฒนธรรมความเชื่อ” หน้า 10-12.

⁷ องค์การบริหารส่วนตำบลเคร็ง, *รายงานการสำรวจเบื้องต้นบริเวณพรุควนเคร็ง อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช*, (เอกสารจัดสำเนา: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 6.

⁸ มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, “ทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช,” ใน *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173* (พระนคร: ม.ป.ท., 2514; จัดพิมพ์เนื่องในวันพระบรมราชสมภพครบ 203 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2514), หน้า 95.

เนื่องจากการคมนาคมที่ยากลำบาก เอกสารของท้องถิ่นระบุว่าจนถึง พ.ศ.2450 แล้ว “คนภายนอกที่จะไปมาหาสู่กับคนในตำบลนี้สมัยนั้นมีความลำบากและกันดารมาก โดยการเดินทางไปมาอาศัยทางเรือเพียงทางเดียวเท่านั้น...ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ ไม่ค่อยมีคนอยากเข้ามามากนัก”⁹ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในครั้งแรก ๆ ส่วนใหญ่จึงเป็นคนที่หลบหนีภาษีอากร และค่าราชการ และหนีคดีอาญาจากชุมชนรายรอบ เช่น ทะเลน้อย ควนขนุน สะอวด ปากพัง เป็นต้น

ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า ชุมชนพุดูเค็งในอดีตซึ่งมีความสืบเนื่องกับปัจจุบันมีอายุเพียง 3 ชั่วอายุคน กล่าวคือสามารถย้อนไปได้จากคนรุ่น 50-60 ปีในปัจจุบันได้ถึงรุ่นปู่ย่าตายายเท่านั้น¹⁰ เมื่อคำนวณอย่างยาวนานที่สุด สามรุ่นที่วานีอาจกินเวลาได้ไกลไปจากปัจจุบันเพียง 150 ปี สอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวบ้านอีกคนหนึ่งซึ่งบอกว่าบ้านเรือนกลุ่มแรก ๆ ในเขตชุมชนพุดูเค็งนั้นเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 150 ปีที่ผ่านมา โดยกลุ่มบ้านกลุ่มแรก ๆ อยู่ที่ควนชิง” นั่นก็แสดงว่าชุมชนที่เคยดำรงอยู่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 2 ได้ล่มสลายลงไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง

ความทรงจำของชาวบ้านระบุว่า ชุมชนบนควนชิงเคยประสบวิกฤติใช้ทรัพยากรอย่างหนักมาครั้งหนึ่ง มีผู้คนล้มตายมาก ผู้ที่เหลือจึงอพยพออกไปอยู่ควนอื่น ๆ และต่างท้องถิ่น ทั้งควนชิงให้ร้างอยู่ยาวนาน กระทั่งเมื่อปี พ.ศ.2478 จึงได้มีผู้อพยพเข้าไปยึดพื้นที่อยู่อาศัยอีกครั้งหนึ่ง¹² เหตุการณ์นี้สอดคล้องกับบริบทการเติบโตของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบรายรอบเครื่องที่ในทศวรรษ 2470 เริ่มไม่มีที่ดินรองรับการขยายตัวของประชากรมากนัก เพราะนอกจากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นแล้ว ที่ดินว่างเปล่าและยังไม่มีผู้จับจองทั้งหมดก็ถูกอ้างสิทธิไปเป็นของรัฐตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ.2478

⁹ กลั่น ทองกลับ, เรื่องเดิม, หน้า 10.

¹⁰ เอี่ยม เพ็ญ, สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2544.

¹¹ แคล้ว นาคนวล, สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม 2544.

¹² องค์การบริหารส่วนตำบลเค็ง, เรื่องเดิม.

เพื่อกันที่ดินไว้เพื่อสาธารณประโยชน์หรือใช้ในราชการโดยเฉพาะ¹³ ผู้คนจากรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาเหล่านี้จึงมุ่งหน้ามาจับจองที่ดินด้วยคุณภาพในเขตพรวนเคร็งมากขึ้น ขณะเดียวกัน ผู้หลบหนีคดีความและภาษีก็ยังคงทยอยกันเข้ามาอยู่เป็นระยะ ๆ แม้จะต้องพบเจอกับการปราบปรามของเจ้าหน้าที่บ้างเป็นครั้งคราว แต่การเข้ามาอยู่ในเคร็งก็มีโอกาสถูกจับกุมน้อยกว่าที่อื่น ๆ

ในทศวรรษ 2470 เคร็งเป็นตำบลขึ้นอยู่กับการปกครองของอำเภอชะอวดซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2466 ภายหลังจากที่เคยขึ้นกับอำเภอร่อนพิบูลย์มานาน ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2488 ถูกยุบรวมเป็นตำบลท่าเสม็ด และกลับมาเป็นตำบลเคร็งอีกครั้งเมื่อมีการยกฐานะชะอวดขึ้นเป็นอำเภอในปี พ.ศ. 2495 หลังจากนั้น เคร็งก็มีความใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจที่ชะอวดมากขึ้น มีการออกเอกสารสิทธิให้แก่ชาวบ้านขึ้นเป็นครั้งแรกในห้วงเวลานี้ ต่อมาจึงมีโครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้ามา เช่น การขุดลอกคลอง การสร้างถนน เป็นต้น การพัฒนาดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนถึงทศวรรษที่ 2520 ที่เกิดสถานการณ์น้ำมันสถานีตำรวจ และโรงเรียนประถมเพิ่มขึ้นจากเดิมที่มีอยู่เพียง 2 โรง

ในห้วงเวลาเดียวกันนี้เองที่เกิดวิบัติภัยกับทรัพยากรเคร็งครั้งใหญ่ ๆ หลายครั้ง เช่น เกิดพายุและไฟไหม้ป่าพรวน เมื่อ พ.ศ. 2487 โดยไฟคุไหม้อยู่นานหลายเดือน ทำให้ประสบปัญหาน้ำในพรวนแห้ง สูญเสียพันธุ์สัตว์ที่ชาวบ้านเคยล่าหาเลี้ยงชีพ ภัยลักษณะนี้เกิดขึ้นซ้ำอีกในปี พ.ศ. 2518 และที่ร้ายแรงที่สุดคือ ปี พ.ศ. 2545 วิบัติภัยระลอกแล้วระลอกเล่าเหล่านี้ทำให้ผู้คนอพยพออกไปอยู่ท้องถิ่นอื่นเป็นระยะ ๆ เพราะทรัพยากรถูกทำลายลงไปมาก บ้างก็ขาดแคลนที่ดินอุดมสมบูรณ์สำหรับการเพาะปลูก ทำให้เกิดปัญหาความยากจนตามมา เคร็งจึงเป็นชุมชนที่จำนวนประชากรมีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ

¹³ ก่อนหน้านั้นก็มีกฎหมายลักษณะนี้ออกมาแต่การบังคับใช้ในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา คงยังไม่เข้มงวดนัก คือ พ.ร.บ.รักษาป่า พ.ศ. 2456 และกฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่า พ.ศ. 2456 ต่อมากฎหมายทั้งสองฉบับแก้ไขเพิ่มเติม และถูกบังคับใช้อย่างจริงจังโดย พ.ร.บ.รักษาป่า ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2479 ดู พิเชฐ แสงทอง, “ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในวรรณกรรมนิราศ,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545), หน้า 106.

การก่อร่างสร้างตัวตน

อัตลักษณ์ (Identity) หรือตัวตน คือมโนทัศน์ที่อาจใช้พิจารณาความเข้มแข็งของชุมชน อัตลักษณ์มีความเป็นพลวัตอยู่ในตัวเอง เพราะเป็นสิ่งที่กระบวนการทางสังคมสร้างและให้นิยามความหมาย อัตลักษณ์จึงอาจจะมี ความคงที่อยู่ในกาลเทศะหนึ่ง หรือปรับเปลี่ยนแปลงรูปไป ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ซึ่งเจ้าของอัตลักษณ์นั้นมีกับผู้อื่นหรือปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ อัตลักษณ์จึงเป็นความตระหนักรู้ว่าตัวเองเป็นใคร และคนอื่นเป็นใคร ควรจะสัมพันธ์กันอย่างไร ทั้งนี้ พัฒนาการของอัตลักษณ์จะก่อรูปและแปรเปลี่ยนจากสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์ของถิ่นที่อยู่ กระบวนการสืบทอดสานต่อความเชื่อ ประเพณี และอุดมการณ์ เป็นต้น

ภูมิศาสตร์สร้างอัตลักษณ์

เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตป่าพรุ เครื่องจึงแตกต่างกับชุมชนทั่วไป ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจนในด้านภูมิศาสตร์ กล่าวคือเป็นชุมชนที่ถูกโดดเดี่ยวเพราะมีป่าพรุและสภาพน้ำท่วมขังตลอดปีห้อมล้อมเอาไว้ อย่างไรก็ตามด้านกลับของสภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ก็ทำให้เครื่องเป็นตำบลเล็กๆ ที่มีพื้นที่หลากหลาย 3 ลักษณะ คือเป็นควนสูง ที่ราบ และที่ลุ่มน้ำท่วมขัง ทำให้ทรัพยากรของชุมชนมีความหลากหลายตามไปด้วย เช่น บนที่ควนสูงและที่ราบจะมีไม้เนื้ออ่อนและเนื้อแข็ง เช่น ชิง ตะเคียน ชุมพระ หว่าหิน¹⁴ และไม้ผลเช่น สะตอป่า ลูกเนียงป่า ขนุน ทุเรียน รวมทั้งต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีฝั้ มาทำรังจะเรียกว่า “ต้นยวนฝั้” เป็นต้นไม้ที่มีค่ามหาศาลสำหรับผู้ที่ได้ครอบครอง

นอกจากนั้น ในป่าจะชุกชุมไปด้วยสัตว์จำพวกช้าง กวาง เสือ กระเจง

¹⁴ ประมาณ เทพสงเคราะห์ และจำนงค์ แรกพินิจ. *การศึกษาสภาวะทางภูมิศาสตร์ที่ส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนบริเวณพื้นที่ระหว่างทะเลน้อยและทะเลสาบสงขลา* (สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2540), หน้า 25.

ไก่อปา หมูปา นกยางรอด นกเป่า และนกเงือก ฯลฯ ส่วนในพื้นที่พรุ นอกจากหญ้าจำพวกปรีอ ราไฟ กัลปหะ ซึ่งสูงระดับท่วมหัวช้าง และหญ้าที่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างสูงอย่างกระจุดแล้ว ยังมีไม้ที่ใช้ประโยชน์ได้เรียกว่าปาไม้น้ำ เช่น ไม้ทั้งทวด ไม้เสม็ด ไม้จิก ไม้เมา และไม้เถียะ¹⁵ และไม้เตียว ไม้แรด (โดยเฉพาะไม้เตยวนั้นชาวบ้านจะนำไปหีบเป็นน้ำมันเพื่อใช้สำหรับประกอบอาหารได้)¹⁶ สัตว์น้ำก็มีปลาน้ำจืด เช่น ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก และปลาลำพันซึ่งเป็นปลาที่ขึ้นชื่อและถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเคร็ง¹⁷ ขณะที่ทุ่งราบมีพื้นที่ทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์ที่กว้างขวางกินอาณาบริเวณหลายพันไร่

ที่ราบลุ่มมีน้ำขังหรือเป็นที่พรุ และเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนเหล่านี้ ถ้ามองอย่างผิวเผินอาจทำประโยชน์อะไรไม่ได้ แต่พื้นที่ส่วนนี้เองที่หล่อเลี้ยงชุมชนมายาวนาน ผลผลิตจากพื้นที่อันหลากหลายนี้เอื้ออำนวยให้ชุมชนเคร็งซึ่งในยุคที่ยังมีครัวเรือนไม่มากนักสามารถดำรงอยู่ได้แม้ว่าจะต้องแบ่งผลผลิตส่วนหนึ่งส่งให้แก่ราชการด้วย (เฉพาะภาษีน้ำผึ้งและภาษีของป่านัน เพิ่งตไปเมื่อ พ.ศ. 2470 นี้เอง)¹⁸

ผลผลิตจากธรรมชาติซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้มีมากพอที่ชาวเคร็งจะนำไปแลกเปลี่ยนผลิตผลซึ่งชุมชนไม่สามารถผลิตได้อย่างเพียงพอกับชุมชนรอบนอก โดยเฉพาะชาวนัน ก่อนทศวรรษ 2470 ชาวเคร็งยังไม่สามารถผลิตเองได้อย่างพอเพียงเพราะสภาพพื้นที่ยังไม่เอื้ออำนวย ชาวเคร็งจึงอาศัยทรัพยากรที่หลากหลายซึ่งชุมชนรอบทะเลสาบขาดแคลน เช่น กระจุดเคร็ง หัวมันเคร็ง ปลาร้าเคร็ง น้ำผึ้งเคร็ง และไม้เสม็ดเคร็ง เป็นต้น เป็นสิ่งแลกเปลี่ยน ชุมชนที่ชาวเคร็งสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกันตลอดมาในประวัติศาสตร์ก็คือ ชุมชนทะเลน้อย ชุมชนท่าเสม็ด (ชะอวด) และชุมชน

¹⁵ เชื้อน ศิวโรจน์, “ตำนานตะเคียนะตำนานช้างทุ่ง,” *หนังสือที่ระลึกโนดสังสรรค์ครั้งที่ 30*, 5 กุมภาพันธ์ 2543 ณ หอประชุมคุรุสภา กระทรวงศึกษาธิการ กรุงเทพมหานคร, หน้า 79.

¹⁶ ประมาณ เทพสงเคราะห์ และจำนงค์ แรกพินิจ, เรื่องเดิม.

¹⁷ ปลานชนิดนี้จะไม่มีเกล็ดเหมือนปลาดุก แต่มีขนาดตัวโตและยาวกว่า สีแดงคล้ำออกดำ มีลายดอกสีขาวผุดเป็นจุด ๆ หัวลำตัว เนื้อมันอร่อย

¹⁸ ประมาณ เทพสงเคราะห์ และจำนงค์ แรกพินิจ, เรื่องเดิม.

ปากพนัง¹⁹ และระโนด

ในแง่เศรษฐกิจและทรัพยากร เครื่องจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความมั่นคงในตัวเองสูง แม้ว่าจะขาดแคลนข้าว แต่อาศัยความได้เปรียบด้านทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกับท้องถิ่นอื่น เครื่องจึงสามารถสร้างอำนาจต่อรองและการยอมรับจากชุมชนรอบนอกได้ ผลผลิตหลายอย่างจึงมีชื่อที่บ่งชี้ความเป็นเครื่องโดยเฉพาะ

อย่างไรก็ดี ลักษณะภูมิศาสตร์ที่เป็นป่าพรุ ชาวเครื่องก็ต้องต่อสู้กับ “โรคภัย” ที่แปลกต่างไปจากชุมชนอื่น ๆ ด้วย ดังเช่น “น้ำพรุ” และ “ยุงพรุ” ที่เป็นสาเหตุของ “โรคเท้าช้าง” ทำให้โรคนี้กลายเป็น “โรคประจำตัว” ของคนเครื่องไปในที่สุด ชาวบ้านเองก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่ครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีสมาชิกเป็นโรคเท้าช้างสักหนึ่งคน²⁰

นอกจากนั้น ยุงพรุ ยังเป็นอุปสรรคต่อชีวิตประจำวันของคนเครื่องด้วย เพราะพวกเขาต้องต่อสู้กับยุงตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า ตกเย็นก็ต้องก่อกองไฟได้ฤกษ์เรือนกันแล้วเพราะยุงเริ่มชุม ยิ่งตกกลางคืนยุงยิ่งมากขึ้นหลายสิบเท่า ชีวิตประจำวันของชาวเครื่องจึงสัมพันธ์กับกองไฟไต้ยุงอย่างแน่นแฟ้น²¹ กลิ่นควันไฟจึงติดตัวชาวเครื่องอย่างยากที่จะกำจัดไปได้ง่าย ๆ จนชาวบ้านท้องถิ่นอื่นเรียกกลิ่นนี้ว่า “กลิ่นเครื่อง” ด้วยเหตุนี้โรคเท้าช้างและกลิ่นเครื่องจึงเป็นสิ่งที่ผู้คนจากท้องถิ่นอื่น ๆ ใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการแบ่งแยกความเป็นคนเครื่องออกจากกลุ่มอื่น ซึ่งชาวเครื่องเองก็ยอมรับการแบ่งแยกนั้นโดยมองว่าเป็นโรคภัยและกลิ่นธรรมดาที่พวกเขาไม่สามารถปฏิเสธได้

¹⁹ พอดา แก่นแก้ว, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนัง พ.ศ. 2439-2525,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 53; กล่ำ สังข์ทอง, สัมภาษณ์, 1 กรกฎาคม 2544; ชาญณรงค์ หนูช่วย, สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2544.

²⁰ แดง สงเดช, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2546 และ นา ชมตะวัน, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2546.

²¹ รำน พูลนวล, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2546.

ประวัติศาสตร์ฝิบอก

ความสืบเนื่องของประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนสามารถใช้อ้างอิงเพื่อยืนยันความหมายตัวตนหรืออัตลักษณ์ของตนเองได้ แต่สำหรับชุมชนเคร็ง พวกเขาถือว่าสมาชิกในชุมชนต่างเป็นลูกร้อยพ่อพันแม่ที่อพยพมาจากคนละทิศละทาง ชุมชนของพวกเขาไม่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานเหมือนกับชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลาชุมชนอื่น ๆ นอกจากนั้นยังเป็นชุมชนโดดเดี่ยวที่การติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนรายรอบไม่อาจเป็นไปได้ง่าย ๆ ภายใต้สภาพการณ์นี้ ชุมชนจึงมีกระบวนการสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมาเพื่ออธิบายตัวเอง โดยพยายามปะติดปะต่อเรื่องราวจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ค้นพบ เช่น การขุดพบเปลือกหอย การค้นพบวัตถุโบราณชนิดต่าง ๆ เช่น ถ้วยชาม เครื่องเคลือบ และพระพุทธรูป ที่ราบบนควนเคร็ง (ซึ่งมีร่องรอยของสิ่งปลูกสร้าง) เป็นต้น โดยการอธิบายว่าบริเวณนี้เคยติดทะเล และเป็นเส้นทางเดินเรือที่คนนานาชาติเดินทางผ่าน ดังเช่น ตำนานเรื่อง “พระซีแพง” ที่เล่าว่ามีพระคุณเจ้าจากกรุงสุโขทัยองค์หนึ่งชื่อพระแพงได้เดินทางผ่านมาโดยเรือใบ มาเห็นเกาะ ๆ หนึ่ง (คือควนเคร็ง-หมู่ที่ 11 ปัจจุบัน) มีสถานที่อันร่มรื่นและสวยงาม กลางเกาะสูงมีลานกว้าง มีต้นไม้ขึ้นร่มรื่น และรอบ ๆ เกาะมีหาดทรายขาวสะอาดสวยงามมาก มีเรือวิ่งผ่านไปมาเสมอ เป็นที่เจียบสงบดี เหมาะสำหรับปฏิบัติธรรมมาก พระแพงจึงตัดสินใจขึ้นมาตั้งสำนักอยู่บนยอดเขาสูงกลางของควนเคร็ง ต่อมาชาวบ้านเรียกชื่อยอดเขาสูงนี้ว่าภูเขาซีแพง หรือภูเขาท้ายโมสท์ ท่านปฏิบัติธรรมเคร่งครัดมากทำให้ชาวเรือที่แล่นเรือไปมาค้าขายเคารพนับถือทั่วกัน ต่อมาชาวเรือเหล่านั้นจึงได้บรรทุกอิฐหน้าวัวจากกรุงสุโขทัยเอามาช่วยสร้างวัดจนรุ่งเรือง²²

ตำนานเรื่องนี้แพร่หลายมาตั้งแต่เมื่อไรไม่อาจสืบสาวได้ แต่เห็นได้ว่าเป็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ด้วยเรื่องเล่าที่สามารถตอบคำถามที่ชุมชนอื่น ๆ อาจมีข้อสงสัยต่อชุมชนเคร็งได้ทุกมิติ ตำนานทำหน้าที่อธิบายว่า

²² กลิน ทองกลับ, เรื่องเดิม, หน้า 24-25.

นอกจากเครื่องจะไม่ใช้ชุมชนโดดเดี่ยวแล้ว ยังเป็นชุมชนที่มีโอกาสได้ต้อนรับผู้คนจากแดนไกลซึ่งมีอารยธรรมมาก่อน การสร้างคำอธิบายนี้ตรงกับข้อสันนิษฐานของนักวิชาการที่ได้เข้าไปศึกษาวิจัยชุมชนในภายหลัง การณ์นี้ย่อมทำให้ชาวเครื่องมั่นใจในตัวเองมากยิ่งขึ้น

ตำนานอีกตำนานหนึ่งคือ เรื่อง “อ่าวนางห้อง” แพร่หลายเมื่อทศวรรษ 2480 หลังได้รับการบอกเล่าจากคนทรง ตำนานเล่าว่าอ่าวนางห้องซึ่งปัจจุบันคือบริเวณพรอ้งกว้างขวางทางด้านทิศใต้ของควนเครื่องซึ่งชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางติดต่อกับทะเลน้อยนั้น เกิดขึ้นจากเพชรแก้วพร้อมด้วยน้องชายชื่อเพชรพลอย น้องสาวชื่อนางห้อง และญาติผู้ใหญ่ชื่อจอมเฒ่าได้นำเรือสำเภาบรรทุกสิ่งของเพื่อจะไปร่วมบูชาพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช แต่เคราะห์ร้ายเรือต้องลมพายุแตก และล่มลงแถบควนเครื่อง นางห้องติดอยู่ในเรือและจมน้ำตาย ชาวบ้านจึงเรียกสถานที่เรือแตกว่าอ่าวนางห้อง ส่วนเพชรแก้วกับเพชรพลอยเกาะขอนไม้หาดได้ จึงไปปักหลักใช้ชีวิตอยู่บนเกาะ ต่อมาเกิดพายุพัดไม้หาดปลัดไปในทะเลด้านตะวันออก ขอนไม้ไปเกยตื้นอยู่ที่แห่งหนึ่ง ปัจจุบันที่แห่งนั้นกลายเป็นชุมชนชื่อ “บ้านขอนหาด”²³

จะเห็นได้ว่าตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่มี “โครงเรื่อง” เหมือนกับตำนานของชุมชนจำนวนมากในกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่พยายามสร้างความสัมพันธ์กับพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลามาดังแต่โบราณ ทั้งยังสะท้อนถึงความพยายามอธิบายกำเนิดของชุมชนใกล้เคียงอย่างชุมชนขนหาด (ซึ่งเกิดขึ้นหลังชุมชนเครื่อง แต่พัฒนาเร็วกว่ามากเพราะเป็นชุมชนริมทางรถไฟ) ว่ามีความสืบเนื่องมาจากการเติบโตของเครื่อง สำหรับชุมชนที่เกิดมาจากเกาะในทะเล ปรากฏจากอัตลักษณ์ที่เกิดจากความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม จินตนากรรมในลักษณะนี้เป็นสิ่งจำเป็น เพราะถือเป็นสิ่งที่จะทำให้พวกเขารู้สึกมั่นใจที่จะอยู่ในชุมชนและออกไปปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

วัฒนธรรมการเมือง

เนื่องจากเป็นชุมชนที่เข้าถึงยาก และลักษณะภูมิศาสตร์ที่เป็นรอยต่อของ 3 จังหวัด เคร็งจึงมีโอกาสด້อนรับและเป็นที่พักแรมแก่ผู้คนหลากหลาย ทั้งคนจากชุมชนท่าเสม็ด ชุมชนนางหลง อำเภอชะอวด ชาวนาจากอำเภอระโนด อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ และตำบลทะเลน้อย เคร็งจึงเป็นชุมชนที่ผสมผสานวัฒนธรรมที่หลากหลาย ชนเผ่าเดียวกันการที่มีคนหลากหลายกลุ่มเข้ามาก็ทำให้มีผู้นำที่หลากหลายไปตามจำนวนกลุ่มผู้คนด้วย กล่าวคือในวิถีของการอพยพแสวงหาที่ทำกินและแสวงหาพื้นที่ตั้งชุมชนในอดีตนั้น กลุ่มหนึ่ง ๆ จำเป็นต้องมีผู้นำกลุ่มที่สามารถรับผิดชอบความปลอดภัย มีอำนาจและบารมีที่จะจัดการให้เกิดความยุติธรรมในการจัดสรรใช้ทรัพยากรให้แก่สมาชิกในกลุ่มได้ ในแง่นี้เมื่อเคร็งประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย ผู้นำที่มีบารมีจึงย่อมจะกระจายออกไปตามจำนวนกลุ่มด้วย กำนันในชุมชนเคร็งจึงมีหลายกลุ่มตระกูลสลับสับเปลี่ยนกันไป เช่น สกุล “ภิรมย์รักษ์” สกุล “ดูลยา” สกุล “แว่นนาค” สกุล “พรหมพิทักษ์” สกุล “ผิวขาว” และสกุล “ประดิษฐ์” และแต่ละสกุลก็ไม่สามารถสืบทอดอำนาจจนกระทั่งสามารถผูกขาดตำแหน่งกำนันได้อย่างต่อเนื่องหลายรุ่น แต่จะสลับสับเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่มสกุล เช่น สกุล “ภิรมย์รักษ์” (นายหนู ภิรมย์รักษ์) ซึ่งเป็นกำนันคนแรกที่ชาวบ้านสืบสาวได้ ก็ไม่สามารถส่งทอดตำแหน่งกำนันให้แก่ นายเสน ภิรมย์รักษ์ ซึ่งเป็นบุตรชายได้ ก่อนนายเสนได้เป็นกำนันจึงมีคนอีก 2 สกุลเข้ามาคั่น คือนายผ้าย ดูลยา และนายเอียด คงเรือง หลังสมัยนายเสนแล้วก็มีสกุล “แว่นนาค” และ “พรหมพิทักษ์” เข้ามาคั่นอีก ต่อมาสกุล “ภิรมย์รักษ์” จึงได้เป็นกำนันอีกครั้ง คือนายหนูจันทร์ ภิรมย์รักษ์ หลังจากนั้นเกือบ 100 ปี สกุล “ภิรมย์รักษ์” จึงได้เป็นกำนันอีก คือนายเอกพจน์ (ตือ) ภิรมย์รักษ์ กำนันคนปัจจุบัน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นนี้เกิดขึ้นเพราะมีอำนาจสองชั่วซึ่งดำรงและเคลื่อนไหวอยู่เป็นคู่ขนานกัน กล่าวคือขณะที่กำนันซึ่งเป็นผู้มีอำนาจอย่างเป็นทางการ (ในระยะแรกเป็นคนที่รัฐส่งมาจาก อ.ร่อนพิบูลย์ และต.ท่าเสม็ด) สามารถมีอำนาจเหนือชุมชนโดยมีการรับรองจากราชการ ก็ยังมีผู้นำตามประเพณีคนอื่น ๆ ที่มีอำนาจบารมีในการจัดการกับชีวิต ความ

ขัดแย้ง และการแบ่งสรรทรัพยากรของคนในชุมชนอยู่ด้วย

ความโดดเด่นของผู้นำตามประเพณีเกิดขึ้นเพราะสามารถให้การช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็วมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผู้นำที่เป็นทางการ โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดจากความพยายามเข้ามาจัดการโดยราชการซึ่งผ่านมาจากผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่เก็บภาษี ดังเช่น การออกปรับหน้าแทนชาวบ้านเมื่อกำนันและหรือเจ้าหน้าที่เข้ามาเร่งรัดเก็บภาษีซึ่งชาวบ้านมักไม่มีเงินจ่ายติดต่อกันหลาย ๆ ปี²⁴

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนมักจะถูกขจัดไปด้วยผู้นำตามประเพณีเป็นส่วนใหญ่ ประสิทธิภาพของกฎหมายในการแก้ไขความขัดแย้งดูเหมือนจะเกิดขึ้นน้อยมาก เพราะผู้นำที่เป็นทางการไม่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับอำเภอย่างใกล้ชิดเพียงพอหน้าที่ของผู้นำที่เป็นทางการในความทรงจำของชาวบ้านจึงมักจะเป็นเพียงเรื่องราวของการเก็บภาษีและการสำมะโนประชากรมากกว่าจะเป็นการแก้ไขความขัดแย้งในการใช้/แบ่งสรรทรัพยากร ซึ่งผู้นำตามประเพณีมีและเป็นที่ต้องการของชาวบ้านมากกว่า โดยเฉพาะการเก็บภาษีนั่น กำนันเป็นเสมือนเจ้าภาษีนายอากรที่ผูกขาดการประมูลภาษีนำฝั่งมาโดยตลอด เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงไม่แปลกที่ชาวบ้านจะรู้สึกว่ำนันไม่ใช่คนของชุมชน แม้ว่าจะมีบ้านเรือนอยู่ในชุมชนก็ตาม²⁵

ผู้นำตามประเพณีนอกจากจะให้การช่วยเหลือคนในชุมชนซึ่งมีปัญหากับทางการแล้ว ยังสามารถให้การช่วยเหลือคนที่ปัญหาจากชุมชนอื่น ๆ ที่อพยพหรือหลบหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนเคร่งด้วย คนเหล่านี้บางส่วนมักจะหนีคดีอาญา หรือหนีค่าราชการมาเช่นเดียวกัน ชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงเล่าว่า พอรู้ข่าวว่าตำรวจจะมาจับ ทุกคนก็จะหนีถึงเคร่ง จนมีคำพูดติดปากว่า “หย็อบนาย (หลบหนีตำรวจ) ให้ไปเคร่ง”²⁶ ด้วยเหตุนี้ผู้นำ

²⁴ พรวน ทองแก้ว, สัมภาษณ์, 21 พฤษภาคม 2546.

²⁵ บุญมา พรหมพิทักษ์, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2546.

²⁶ น้า ทองแก้ว, สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2546.

ตามประเพณีจึงมีเครือข่ายที่กว้างขวางไปยังชุมชนรายรอบ เช่น ชุมชนท่าเสม็ด ชุมชนนางหลง ชุมชนร่อนพิบูลย์ อำเภอชะอวด ชุมชนการะเกด ชุมชนหัวไทร ชุมชนควนชะลิก จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนทะเลน้อย ชุมชนพนางตุง ชุมชนแพรกหา อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนควา ชุมชนปลายคลอง ชุมชนทุ่งสงวน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ภายใต้อำนาจบารมีของผู้นำตามประเพณีชุมชนเคร็งจึงเปรียบเสมือนเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติการต่าง ๆ ที่รัฐมองอย่างไม่ไว้วางใจ เช่น การปล้นสะดม และการขโมยวัวควายเพื่อส่งไปจำหน่ายที่ไทรบุรี ก็มีความร่วมมือกันระหว่างโจรเคร็งกับโจรจากชุมชนอื่น ๆ โดยใช้เคร็งเป็นทางผ่านและทางพักวัวควายก่อนจะนำไปส่งให้แก่ผู้ซื้อ อาศัยเครือข่ายที่กว้างขวางของผู้นำตามประเพณี ขบวนการขโมยวัวควายจึงสามารถรับ-ส่งสินค้าได้อย่างปลอดภัย เช่น เส้นทางลำเลียงวัวควายตั้งแต่เขตอำเภอเชียรใหญ่และหัวไทร จะมีสายจ้างข่าวความเคลื่อนไหวของเจ้าหน้าที่ตำรวจอยู่ตลอดรายทางตั้งแต่บ้านเขาพระบาท ควนชะลิก ควนทะเลโม่ง จนถึงเคร็ง บนเส้นทางลำเลียงตั้งแต่เคร็งถึงควนขนุนก็จะมีสายจ้างข่าวอยู่อีกสายหนึ่งตั้งแต่บ้านหัวป่าเขียว บ้านขอนหาด และทะเลน้อย

ความมียอำนาจบารมีหรือพระคุณต่อชาวบ้านนี้เองทำให้ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470 เป็นต้นมา ผู้นำตามประเพณีของกลุ่มบ้านต่าง ๆ ได้รับการเลือกตั้งเป็นกำนันสลับสับเปลี่ยนกันไป อย่างไรก็ดี ผู้นำตามประเพณีเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนหรือประสมประสานอำนาจที่เป็นทางการกับอำนาจที่เกิดขึ้นตามประเพณีได้อย่างลงตัวนัก ส่งผลให้ผู้นำยังคงคุ้นเคยกับการใช้อำนาจที่เกิดจากความเป็นผู้นำตามประเพณีซึ่งมีมาแต่เดิม จึงไม่อาจสนองต่อการแสวงหารายได้ของราชการได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ด้วยเหตุนี้การเงินอากร และค่าภาษีต่าง ๆ ซึ่งเคยให้กำนันเป็นคนเก็บรวบรวมไปส่งแก่ทางการจึงเปลี่ยนมาให้ชาวบ้านเดินทางไปเสียเองที่อำเภอตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะราชการได้ตระหนักรู้ถึงอำนาจบารมีจากความเป็นผู้นำตามประเพณีของกำนันเหล่านั้น จึงระแวงว่าผลประโยชน์จะตกหล่นบางช่วงราชการจึงได้ลิดรอนอำนาจในการจัดเก็บและพิจารณายกเว้นภาษีให้กับคนบางจำพวก (เช่น คนยากจน แร้นแค้น และผู้ช่วยทำทะเบียน

สำมะโนครัว เป็นต้น) ของกำนันออกไป เมื่อมีการจัดตั้งกิ่งอำเภอชะอวด ในปี พ.ศ. 2466 เป็นต้นมา ชาวเคร็งจึงต้องรับภาระในการเดินทางอย่าง ยากลำบากไปจ่ายภาษีและเงินค่าราชการด้วยตนเองที่ทำการกิ่งอำเภอ²⁷ การนี้แทนที่จะทำให้ราชการได้อัตราภาษีเพิ่มมากขึ้น กลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะสภาพที่ชาวบ้านไม่มีเงินตราอยู่ในมือมากพอและความยากลำบาก ในการเดินทางไปจ่ายภาษีทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยเต็มใจจะไปจ่ายเงินมากนัก อัตราภาษีที่ราชการได้จากเคร็งจึงเป็นจำนวนน้อยกว่าชุมชนอื่น ๆ ใน อำเภอชะอวดมาโดยตลอดแม้ในช่วงเวลาที่ราชการได้เปลี่ยนระบบภาษี จากเงินค่าราชการและอื่น ๆ มาเป็นภาษีบำรุงท้องที่แล้วก็ตาม²⁸

ในปี พ.ศ. 2451 รัฐบาลได้ออกประกาศเรื่อง “ประกาศเปลี่ยนชื่อแขวง แคว้น และบ้าน” มีการวางแผนเรื่องการจัดการท้องที่ใหม่เพื่อแก้ปัญหาโจร ผู้ร้ายในท้องที่ที่ห่างไกลและกำลังเจ้าหน้าที่มีน้อย รัฐบาลจึงให้อำนาจนาย อำเภอ และปลัดอำเภอชาย-ขวา กำนัน ผู้ใหญ่บ้านซึ่งมียศเป็นหมื่นหรือขุน สามารถจับโจรผู้ร้าย สืบสวน ไล่สวนคดีความได้ ความโดดเด่นของ ชุมชนเคร็งและอำนาจที่มั่นคงของผู้เฒ่าตามประเพณี ทำให้ประกาศฉบับนี้ มีผลถึงชุมชนเคร็งหลังจากนั้นนานกว่าทศวรรษ โดยในปี พ.ศ. 2463 ทาง ราชการโดยอำเภอร่อนพิบูลย์ได้ส่งกำลังเจ้าหน้าที่ไปตั้งกองปราบปราม ผู้ร้ายขึ้นในชุมชนทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของชุมชนเคร็งคือที่วัดหนองจิก ในเขตบ้านนางหลง เรียกว่า “กองกลาง” หัวหน้าตำรวจผู้เป็นผู้บังคับ บัญชาสูงสุดของกองกลางมียศเป็นนายสิบพร้อมกำลังตำรวจ และกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในชุมชนใกล้เคียงเป็นผู้ช่วยและผู้ประสานงาน²⁹

การปฏิบัติการของราชการดังกล่าวนี้ นอกจากสะท้อนให้เห็นการ ดำเนินการตามกลยุทธ์ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายในท้องถิ่นห่างไกลโดย การให้อำนาจนายอำเภอเป็นผู้พิพากษาที่เริ่มดำเนินมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2451 แล้ว

²⁷ พรวน ทองแก้ว, สัมภาษณ์, 21 พฤษภาคม 2546.

²⁸ กลิ่น ทองกลับ, เรื่องเดิม, หน้า 51.

²⁹ กมล เต็มรัตน์, ย้อนรอยชะอวด (นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอชะอวด โรงเรียนชะอวดวิทยาคาร, 2542), หน้า 6.

ยังสะท้อนให้เห็นถึงการพอกพูนของปัญหาใจผู้ร้ายในชุมชนเคร็งอีกด้วย ผลปรากฏว่ามีใจผู้ร้ายจากชุมชนเคร็งจำนวนหนึ่งหลบหนีคดีออกไปจากชุมชน ละทิ้งครอบครัว และที่ดินซึ่งจับจองเอาไว้จำนวนมากไปอาศัยอยู่ในชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนทะเลน้อย ชุมชนควนชะลิก และควนทะเลโม่ง เป็นต้น³⁰

กระนั้นก็ตาม ในเวลาต่อมาของกลางที่วัดหนองจิกก็มีปัญหาเพราะในการควบคุมผู้ต้องหาคดีต่าง ๆ จะควบคุมไว้ที่วัดหนองจิก เมื่อได้ผู้ต้องหาจำนวนหนึ่งก็จะควบคุมตัวเดินทางจากวัดหนองจิกไปขึ้นรถไฟที่สถานีท่าเสม็ดหรือชะอวดซึ่งอยู่ไกลถึง 5 กิโลเมตร เพื่อไปพิจารณาคดีความที่อำเภอระนองพิบูลย์ ระหว่างการเดินทางนั้นมักจะมีผู้ต้องหาหลบหนีเสมอ ทางอำเภอระนองพิบูลย์จึงได้ย้ายกองกลางจากวัดหนองจิกไปตั้งอยู่ที่วัดตะวันออกของสถานีรถไฟท่าเสม็ด (ที่ตั้งที่ว่าการอำเภอชะอวดปัจจุบัน) ในปี พ.ศ.2466 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชจึงได้ยกระดับชุมชนท่าเสม็ดขึ้นเป็นกิ่งอำเภอชะอวด อยู่ภายใต้การปกครองของอำเภอระนองพิบูลย์อีกชั้นหนึ่ง เคร็งจึงมาขึ้นกับกิ่งอำเภอชะอวด³¹

ในบริบททางประวัติศาสตร์ที่อำนาจรัฐเข้าถึงได้ยากดังกล่าวนี้นำมาก่อนทศวรรษที่ 2460 ชุมชนเคร็งเป็นชุมชนชายขอบซึ่งมีความมั่นใจในตัวเองเป็นอย่างสูงชาวเคร็งจำนวนหนึ่งตั้งหรือเปลี่ยนนามสกุลตัวเองให้มีคำว่า “เคร็ง” อยู่ด้วย เช่น “ทองเคร็ง”, “เคร็งนิคม”, “อ่อนเคร็ง” เป็นต้น กระทั่งปลายทศวรรษ แม้ราชการจะพยายามเข้ามาใกล้ชิดเคร็งมากขึ้นโดยการจัดตั้งกิ่งอำเภอชะอวด แต่ราชการก็ต้องยอมรับในตัวตนบางอย่างของชุมชนเคร็ง เช่น จำยอมอนุญาตให้ต้มเหล้าที่บ้านเพื่อการดื่มกินภายในชุมชน เพราะเหล้าชนิดนี้สัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชาวเคร็งแทบจะแยกไม่ออก ผู้ชายชาวเคร็งจำนวนมากต้องดื่มเหล้าเพื่อให้มีเรี่ยวแรงในการทำงาน กระทั่งมีคำกล่าวขย่งชายเคร็งขึ้นมาคนหนึ่งแพร่กระจายอยู่ในชุมชน

³⁰ คำ รักแก้ว, สัมภาษณ์, 22 พฤษภาคม 2546.

³¹ กรมศิลปากร, “เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.2/55 เรื่องเปลี่ยนแปลงท้องที่สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช,” 28 สิงหาคม-4 กันยายน พ.ศ. 2466.